

CAREVA KRALJEVINA

Roman o nama kakovi smo bili

OD PREDZORJA DO JUTRA

Nad carevom kraljevinom vladao je tada, devet stotina i dvanaeste, tutor, i jedan je atentatorski hitac, opaljen u njega, kresnuo u njenoj tami, i naskoro potom, u oktobru, gruhnuli su kroz tišinu njenu balkanski topovi. Baš u te pozne jesenje dane, u noći, zapravo pred zoru, pretrgnuo je tišinu zagrebačkog sudbenostolskog uzišta mukao lomot i treskot o vrata jedne samotne ćelije u drugom spratu.

Još čas prije na balkonu susjedne zgrade čavrzgao je kanarinac. I mačka se jedna derala, a onda kao da je nešto palo, čuo se šum, i odmah potom nastao je tajac; i mačka i kanarinac su utihli. Samo se iz ćelije pronosio očajan vapaj:

– Upomoooć!

Sve su ćelije tihe ko grobnice i zaključane, a jedna se ipak otvara. Na pragu se ukaza čovjek visok, nabrašnjen sjedina-ma, plosnat ko pekarska lopata.

– Deci, mir! Koji je to opet lopov? – zvjera bunovno po hodniku. – A to si ti, plemeniti Petkoviću, tat Kristušev, opet ti vrug ne da mira!

Ljuti se stari ključar Burmut. Ko svi stari ključari razdražljiv je i lako zapaljiv. Ljuti se međutim većinom prividno, jer vikati, to za njega obično znači rasonođenje. Četrdeseta se godina njegove službe, započete u žandarmeriji na granici, doskora svršava, i cio se njegov život već godinama kreće između tog uzišta i doma negdje na Lašćini. Često je on međutim i preko reda ovdje, jer se sa ženom običaje protiv volje posvađati. Tako je to bilo i sinoć. Zlovoljan je radi toga, usprkos vinske kapljice, legao, pa se sad razdražen zaletio do ćelije i gviri kroz

bušu i reži nekim šumnim hriputljivim zvukom iz samog grla ko da su mu se čavli zadjeli u grlu i muči se da ih povrati.

– Ghrraa, šta je opet?

– Pustite me! Opet su ovdje! Smrtnu osudu pišu! I vješala dižu! Tu dolje pod prozorom!

– A vražju osudu pišu! Legni i spavaj! Zašto drugi mogu biti mirni? *Tas hajst* – točka deseta!

Na točku desetu kućnoga reda, koja zabranjuje uznicima pjevanje, vikanje i zviždanje, taj stari graničar se uvijek poziva, i u njegovom skraćenom prijevodu ta točka glasi: šuti pa muči. Ali ta krilatica sada ne pali.

– Uime Njegovoga Veličanstva, pustite me! Ja sam nedužan! Ja sam pisao za pomilovanje, a tamo pišu smrtnu osudu!

Prišao je Burmut do prvog prozora na hodniku. Prijeko u Sudbenom stolu su sobe državnog odvjetnika, a prozori su osvijetljeni, i brzo, neumorno piše neko tamo na pisačkoj mašini. Vidi i ko: zamjenik državnog; ustao je i on. Dao mu Burmut znak o čemu se radi i vratio se k ćeliji.

– Ej, prestani ti lupati! Vrag neka zna šta oni tamo pišu, ali sigurno i ne misle na tebe! A sad su i prestali!

Kolebljiv stoji pred vratima, bi li otvorio, ne bi li. Očevidno je taj čovjek lud, kako da ga stiša vikom? No stišao se odjednom i Petković sam, stišao? Leži na krevetu, zatisnuo je glavu u strunjaču i rida mučno i jezovito.

– Ej, brzo ćeš ti odavde! – zagundao je Burmut tiho se vraćajući u svoju ćeliju. No nije još sjeo ni na krevet, a s druge strane zacvilio je lelek, ženski, elementaran: joooj!

Ali na taj jauk je Burmut ostao nepomičan. Zna, to u prvom spratu leleče jedna trudna kradljivka koju još od sinoć stalno tako spopadaju trudovi. Pa kad je doktor neće da dâ u bolnicu, šta joj on može pomoći? Baš ko i tom ludom Petkoviću! No nije on tako ni lud! Mogla su doista biti tu dignuta vješala, ne doduše za njega, no dobar je car, pomilovao je onog atentatora što je pucao u komesara! Pomilovao, sve on, stari dobričina, pomiluje! Naprimjer one veleizdajce, njih pedeset i tri, ti vrag! – posegnuo je Burmut ispod kreveta za bocom, no boca je prazna – pedeset i troja vješala, veli državni, a car:

nijedna! A zgodno je onda bilo, nikad nije boca bila prazna! Zakopali se veleizdajnici u svoje perine, salone napravili iz ćelija, uvijek veseli, uvijek svega u njih, ko onda naprimjer kad su na uzničkom dvorištu pekli na ražnju odojka i popili bure vina, sa srpskim trobojkama u zapučku. I igrali kolo, a dvojica se od njih išetala u Kožarsku da i tamo malo proslave krsnu slavu! To su bili dani, a ne ovako, kraj ovih raznih lopova danas! Bogatih je među njima, a napojnica kaplje ko voda na starom pokvarenom vodovodu. Kad mu je naprimjer taj Petković šta dao? Na slobodi svima sve, a njemu ovdje ništa! No ima tu i drugih, oni zadrugaši, baš će da vidi kako će se ponijeti danas; danas, valjda je ponoć već prešla?

Danas je starome Burmutu rođendan šezdeseti po redu i već nekoliko dana unatrag tuvi on to u glavu svima za koje drži da imaju novaca; pisarima, "inteligenciji" u prvom redu; baš će da vidi kako će se ti iskazati! No ako mu samo čestitaju? Vrag im i čestitke, dat će on onda njima, prišarafit će ih na posao! Treba njemu koji groš, sinoć je malo više nagnuo, zato ga je i napala njegovu stara, samo koji groš bi je opet mogao umiriti! A ne umiri li je, kako da pođe kući? A ne pođe li kući, neće li mu izmaknuti prilika da popije koju na trošak sinova koji će mu doći čestitati, pogotovo onaj najstariji, detektiv! Tako, tako, neka se ti pisari samo usude zaboraviti šta je danas, dat će on njima – ljuti se već unaprijed stari Burmut. A misli mu se zapleću, vraćaju na Petkovića i zamršuju u neku pospanu saznanju da Petković više ne buči, pa sigurno i ne plače, valjda spava. I zašto je baš plakao? Zijeva Burmut, prilegnuo je, tone u san.

Cijelo je uzište ko drevna, napuštena gradina i duhopiri njome tišina mrtvačka. Tek na nedalekoj stanici zabugario je dubok zvižduk i zamnio je po uzištu ko zloguk vapaj sove. U svojoj ćeliji, obučen, naslonjen na sto pun knjiga, sjedi nepomično Petković i pilji u vrata. Nekaka plosnata neman sa škiljavim okom gviri u njega i baca na njegov prigušen svijetli pogled. To Burmut nije zaklopio bušu, pa se kroz sitan otvor krade u ćeliju s hodnika zraka svjetla, a Petković je njome hipnotisan. Nepomičan je. Pilji. Ko uklet.

Cijelo uzište bilo je obavito mrakom noći ko odar crnim suknom. A sad blijedi to sukno, blijedi na suncu. Dan je negdje daleko u crvenoj mreži izvukao iz crnih dubina sunčanu loptu i diže je polako uvis. Na jednoj jedinoj lampi u hodniku Auerova je mrežica ko bijeli pauk stegnula svoj mrežasti kolobar svjetla, pa goruca usred njega umorno i dremovno. Dvorište je živahnulo od ispretrganih uzvika stražara. U ćelijama su uznici već ustali, peru se, rede. Samo u jednoj ćeliji uznici još leškaraju, znajući da ih Burmut otvara posljednje. I smiju se upravo i zabavljaju, i spremaju neko iznenađenje Burmutu: *Katzenmusik, 's is' kolossal!*

U gradu rominjaju jutarnja zvona i u dvorištu je negdje zabrenčalo zvono oštro i prgavo. Trgnuo se Burmut iz sna, otro lice mokrim ručnikom, pograbio ključeve i izašao na hodnik. I grakće svoju običnu budnicu:

– Deci, *auf!* Kible iznosi! Sobu pometi! Fruštuka sebi za-sluzi! *Auf, deci!*

I ide od vrata do vrata i sve ih otvara istovremeno. Rasklapaju se crne ploče na grobnicama. Rasiplju se po hodnicima sive, blijede, ošišane figure uznika. Mnogo koraka šobonji po crvenožutim kamenim pločama i vika se, istrzana, mutna, razlijeva ko da ti ljudi jalovo jedan drugog gone nekud kud je doći nemoguće. Neko nosi kabao, neko metlu, i svi su zaposleni ili se bar tako prave. Nad svima njima galami i vitla ključevima Burmut, a nije ni čudo, jer se jednome uzniku spuznuo kabao iz ruke, smrad se razlio i poplavio hodnik.

– Ghrraa! I ti si nekaki plemeniti!

A plemeniti Petković – on je taj uznik – smješka se i gleda ga ravno u oči. Krupan je, s kosturom čvrstim i jakim, a u osmagnutom licu oči mu se cackle i gori u zjenicama crni pigment ko kaplje usijane pakline. Obučen je u uzničko odijelo, sivo, zguzvano, a na nogama su mu teške, glomazne uzničke bakandže.

Gleda dakle Burmuta u oči i smije se grohotljivo, bez riječi. Čini se Burmutu da to nije onaj čovjek koji je noćas bubao u vrata, plašio se smrtno osude, vješala, i ridao. Nekakav drugačiji, no što se to njega tiče kakav je, glavno je da treba neko hodnik počistiti.

Obratio se Burmut na dečka koji se upravo motlja među sjaćenim uznicima i tuška krišom nešto u džep. Grošičar, tako ga zovu svi, jer je pijan na putu blizu svog sela poslije sajma ubio i orobio jednog kokošara, orobio ga za groš, to je sve što je u tog kokošara našao. Petnaest mu je godina i na isto toliko godina tamnice je osuđen; i jer je osuda potvrđena, za koji dan će sam on u kaznionicu. Inače je tu zatvoren na sasvim drugom kraju hodnika, no na ovaj kraj se došuljao da od jednog svog zemljaka izmoli duvana. I upravo ga trpa u džep, a Burmut ga je udario ključevima te se dečko savio, nacerio, jaknuo navlaš pretjerano i obazro se brzo za metlom.

– Zašto ga tučete? Ne smijete nikoga tući! – pretrgnuo se Petković u smijehu i uzvrpoljio se blijed. – Ja sam razlio, ja ću i počistiti!

– Počistit ću ja tebe ključevima! Uvijek ti govorim da to ne radiš sam! Ti si mi baš pravi vlastelin. A šta ste vi tu, lopovi, stali pa se cerite? Ideš, gade! Fruštuka zasluži!

I razganja Burmut uznike i ljuti se na one što metu pa dižu prašinu. A Petković uzima metlu i krpu iz ruku grošičara pa čisti sam. Zgrbio se nad pločama poda. Šmješka se i, kao da radi najčišći posao, pjevca zadovoljno. Čini se da poslije tog posla očekuje nešto lijepo.

– Da vam ja pometem ćeliju – nudi se grošičar.

– Ne, ne treba nama tu gospode. Nego ti uzmi sebi kruh sa stola, hohoho!

Grošičar potrči u ćeliju i s hljepcom pod pazuhom mune mimo Burmuta. A Burmut ga i ne zapaža. Donesli su kuhari u drvenom čabru prežganu juhu pa sad ide Burmut s njima od vrata do vrata. I prošao je s njima mimo kancelarije, to su odmah prva vrata kraj ulaza u hodnik. Odmah do kancelarije pisarska je soba, i stao je sad Burmut pred njom, poslao kuhare dalje da dijele supu sami; pisari je ne trebaju, jer dobivaju hranu izvana. Prije reda nego obično otvorio je on danas njihovu sobu. I turnuo je zapravo istom ključ u bravu, a unutra je prasnuo štropot, lupa i zvek ko da se prevrnula cijela soba. Ječi limen kabao, đipa stolica po stolu, ori se lavež i mijauk, i u sav taj frkljevački rusvaj uletio je Burmut pa vitla nad njim ključevima ko dirigent.

– Fakini! Niste kod kuće! To je Sudbeni stol! Mir!

Odbacili su pisari svoje instrumente, pa jurišaju na Burmuta sa svih strana, i šeponja se jedan gura k njemu ko da hoće sve prestići:

– *Ich gratuliere, Papa*, čestitamo, čestitamo!

Burmut kao da će istom pravo da plane.

– Šta čestitati? Šta je danas? Vrag ti i čestitku! – gleda ih on u ruke. – *Katzenmusik, tas hajst*, točka deseta, a ne *Katzenmusik!* Rodendan, lijepi je to rodendan s ovakvim lopovima.

A iz kuta, ne približivši se dosad, šunja mu se iza leđa čovječac, blijed, izgrizenih, upalih obraza, grbav. Plašljivo čeka da se Burmut okrene prema njemu i grčevito stište u ruci trbušastu bocu.

– Pap-pica, č-č-est – muca drhtavo, a Burmut se okrenuo naglo i ko kobac pile istrгнуo mu bocu iz ruke.

– A otkud i šta će tebi to, fakin? – I ispitljivo gleda bocu spram svjetla i svi pisari podsmjehivajući se zirkaju u nju. Samo jedan od njih, debeo, sa sitnim očima, mjeri zajedljivo grbavca:

– Ne dajte se, papica, prevariti, to je voda.

– Daj ti meni takve vode svaki dan – odvraća Burmut, pa se naglo obrće do guravca. – Čuješ, to ti ne smiješ imati! – hoće on pred uznicima, koji s hodnika zavirkuju u sobu, predstaviti kao da to nije mito, nego zapljena na koju ima pravo. – Ako ti doktor dopusti, ja ću ti vratiti.

– Ja to vama, pap-, za rođ-đendan – penta grbavac, a Burmut ga zaskočio i uhvatio za grlo.

– Kakvi rodendan! Ti ludo grbava! – pridavio ga, te su se oči grbavcu izbečile ko obješenom. I otisnuo ga, skočivši spram onih na hodniku tako naglo da je guravac zateturao i udario glavom o zid; bulji preda se zaprepašten, a pisari grohoću. – Fakini! Ghrraaa! Šta blejite tu! U sobe! – razmahao se Burmut ključevima nad uznicima u hodniku. A upravo se mimo vraćaju kuhari sa čorbom, i jedan se pisar, visok, u licu žut, dugonja, nagnuo spram njih, sa zdjelicom. I naherio je glavu, a sve mu nešto škripuće u šiji:

– Papica, ja ću danas uzničku menažu. Da opet ne zaboravite!

– Opet, ti lopov! A gospodina bi se igrao! No dajte tom prožderuhu te vode! Neka se udebeli, fakin!

– Potrošio Likotić novac na francusku rakiju – smije se neko od pisara, no ne sluša Burmut, jer na drugom kraju hodnika razgalamili su se uznici. Poletio je dole, nadvikuje ih, zaključava. Zaključao bi i Petkovića, no nema ga u ćeliji! Gdje je? Valjda već na dvorištu! A lijepo je to počistio što je uprljao! Treba to još jednom. Hausarbajter! Izvukao se iz kuta, gdje je vodovod, čovječac, zarastao u čekinjne, s naherenim ramenima, i uopće ne može da razumije gdje bi prao. Rječkaju se njih dvojica, a eto, pomolio se isto iz kuta vodovodnog Petković i nosi kiblu, oblu i plavu. Nosi je zadovoljan i nasmijan, nekako svečano. A mlad ga jedan čovjek, naslonjen na prozor pred pisarskom sobom, gleda blijed i pita ga:

– Dokle ćete vi tako, gospodin Petković, u Hrvatskoj nositi kiblu?

Čudno ga pogleda Petković i nasmije se još čudnije.

– Dotle dok u Hrvatskoj bude kibla na vladi.

– Ili i vlada u kibli... – ne dovrši, jer Petković govori dalje:

– Nema vlade koja ne bi mogla biti bolja, a najbolje je kad je nema nikakve.

I ulazi u svoju ćeliju. A mlad čovjek, zakoraknuvši kao da će za njim, stao je, premjestio se samo na drugi prozor i gleda u dvorište, crno, sa zelenom prevlakom od plijesni.

Burmut se dotle vratio na ovu stranu, zaključava uznike i ovdje.

– Šta je, ti Jurišić, bombaš – govori on baš njemu – ideš li unutra?

– Na dvorište ću, samo ću knjigu još uzeti.

– Knjigu! Mnogo su ti knjige pomogle da si došao u zatvor! Trebalo je tebi bombi, siromaku.

I ide Jurišić da uzme knjigu, a Burmut je i zaboravio na njega, odsmucao je spram pisarske sobe. I, naravno, vidio je to već uostalom, pisari su se, gospoda, već odšetali na dvorište.

No potjerat će on njih doskora u kancelariju na posao – čestitat će on njima bolje negoli su oni njemu. I zaviruje malo dublje u ćeliju, jer spetio je tamo nakraj stola neki bijeli smotljak.

– Papica...

– A ti si još tu, Rašula, fakin – šišti Burmut na čovjeka koji se, brišući ručnikom ruke, pojavio iza vrata.

– Noćas je bilo opet posla, što, papica? Šta je to opet bilo s Petkovićem?

– Ti vrag i Petkovića – razočarava se Burmut. On je očekivao da će mu Rašula nešto drugo reći, nešto drugo. – Ti to bolje znaš nego ja; lud je, to je bilo.

– Vi mislite da je lud? To on samo simulira! Hoće se izvući iz zatvora.

Gleda ga Burmut mrko. Zar taj Rašula, bogataš, prevarivši sirotinju, nema danas ujutro na papičin rođendan baš ni o čemu drugome da govori nego o Petkoviću?

– Tako si i jučer govorio, a s Petkovićem je sve gore. Fakin! Svi ste vi fakini, vidiš, izgubili se već, misle, ja ću pisati mjesto njih. Svi gore, natrag hajd', hajd', žuri se, reci im to.

Pomalo se već doista srdit povlači Burmut s vrata, sam će on da pozove pisare na posao, a na prag se za njim natiskuje i Rašula, ko da i on hoće da izađe, no vidi se da mu je namjera baš druga, da Burmuta dobije natrag u ćeliju.

– Papica, papica! – i začuti naglo, jer upravo je prema njima s knjigom pod pazuhom, mrko ga mjereći kao da je što čuo, išao Jurišić.

– Šta je? – ni ne obazirući se na Jurišića, gurnuo ga Burmut natrag u ćeliju, i sam ušao.

Iznutra se čuje nerazumljiv šapat, i Burmut kao da se nečemu opire. Jurišić je stao nešto podalje, i opet na prozor, misli o Petkoviću i gleda u dvorište. Čuo je on noćas Petkovića, čuo ga je i jutros ne razumjevši što više, no sigurno se ko i juče bojao smrti na vješalima! To je on sigurno smrt koja je lebdjela nad jednim drugim u uobraženju luđačkom počeo prenositi na sebe. No šta onda opet znači onako lucidan odgovor koji mu je dao čas prije? Samo jedan lucidan tren, i ništa više?

Napetih živaca, s mnogo pitanja i tjeskobe, ali i odlučnosti, on opući hodnikom, no ne na dvorište, nego spram Petkovićeve ćelije.

Jurišić je bio učiteljski pripravnik i đakovanje je njegovo započelo kako to obično započima za siromašnu seljačku djecu: u orfanotrofiju. Htjeli su od njega da bude Božji čovjek, no pravovremeno se još otkrilo da su želje i sposobnosti njegove odviše zemaljske; pobunio je on naime jednom gotovo pola orfanotrofija, pa su ga zato istjerali. Tako su ga na izdržavanje k sebi uzele dvije njegove sestre modistice, i sam on prešao je na preparandiju – da je ne dovrši, jer je tik pred maturom pao u zatvor.

Kao đak pripadao je onom tipu koji je previše sazeo da mu školska klupa ne bi bila pretijesna za horizont koji se čitanjem i životom razotkrio u njihovoj svijesti. Temperamenat je pridonio još svoje, tako da se Jurišić već zarana strastveno bacio u život kakav mu je, dakako, bio moguć kao bijednome, ali inteligentnom đaku: da juriša na djevojke, to ne treba ni reći; važnije je: da se za svoja uvjerenja, mahom, razumije se, politička, bije u đačkim redovima. Javni život Hrvatske tada je politički sve više padao u groznicu, a moralno sve dublje u skandal. Borbenost i ogorčenje Jurišićevo, ko i svih njemu sličnih đaka, rasla je. Nesreća je bila samo u tome da je sa sve jače osjećanom potrebom borbe sve vidljivija bila i slabost borbenih redova, ne samo što se tiče naroda i njegovih političkih stranaka nego i same njegove tadanje avangarde, đačke omladine. Svi njezini stariji pokreti tada su ležali u razvalinama. Jurišić je, ogorčen i težeći za pobjedom, morao da danomice viđa kako je sve oko njega već unaprijed poraženo bez borbe. Vrijeme je bilo kao izabrano da obeshrabri i one najpoletnije. To bi se možda i s Jurišićem po vremenu desilo da baš te iste godine nije došlo do poznatog štrajka srednjoškolaca. U nj se, dakako, Jurišić bacio s prirođenom svojom neobuzdanošću. No time se i zamjerio svojim profesorima, tako te je, da svrši škole i da maturira, morao otići nekud u provinciju. Ovdje ga je i zatekao onogodišnji atentat. Sa zanosom je primio o tome vijest, no ni-

kada to ne bi bilo razlogom njegovog uapšenja da se nije izdao u jednom pismu iz koga je policija, slučajno ga uhvativši, saznala da je i on bio upleten u atentat, barem tako što je za nj unaprijed znao. No i iz te neprilike izvukao bi se sigurno Jurišić da se na sudu, nazvavši zatvor čistilištem koje će osuđene pročistiti samo za još veću borbu, nije zamjerio i sucima. Tako su ga suci pronašli opasnim i osudili ga. Svi drugovi njegovi su međutim baš jučer otpremljeni u kaznionicu, a on, jer mu je kazna za to preniska, ostao je ovdje. Ostao je sam, sam usred ljudi mahom stranih i odvratnih. Treba naime primijetiti još jedno: dok je još na slobodi priroda Jurišićeva, onako poput slavonske ravnice, išla ušir, imajući značaj više plodne, ali zato i pliće poplave, ovdje se u zatvoru dugim posmatranjem istih ljudi i razmišljanjem u samoći nekako suzila, ali zato i produbila, osposobila se da pronikne u bezdnima ljude ili barem našla u tome neke vrste svog zaposlenja, pa i poziva da ih pronikne. Stranim i odvratnim ih je većinom prosudio; među rijetkima koji su mu još ostali blizi danas je još Petković, no ne odlazi li mu i taj?

U tome leži njegova tjeskoba sada na putu u Petkovićevu ćeliju.

Po želji svog oca, korjenitog zagorskog šljivara, Marko plemeniti Petković trebao je biti oficir. Nije on međutim bio čovjek stege, i osim toga nikako sposoban da zapovijeda drugima; tako je i napustio kadetsku školu. Kad je poslije očeve smrti i poslije diobe sa sestrom Jelenom ostao na naslijede-
nom imanju sam, pokazalo se još očevdnije nego prije da ne zna vladati ni nad samim sobom. Nesmiren, pokretan uvijek nekim neodoljivim silama da putuje, on je sa svojom vječnom zanošljivošću i raspoloženjem nasmijanim i vedrim ostavljao u drugima utisak čovjeka srećnog. No kakova je to bila sreća kad se ipak uvijek činilo da je cio njegov život bijeg od sebe sama? Zar srećni ljudi bježe od sebe samih ili su baš zato srećni što tako čine? Njegov bijeg od sebe sama mogao bi se međutim nazvati i bijegom među ljude. Među ljudima, ma i najstarijima, osjećao se Petković ko u svom elementu. No nikad njegove veze s ljudima nisu bile duboke i intimne. Taj društveni čovjek nikad nije imao prijatelja i u životu bio je osamljen.

Dvije glavne njegove strasti bile su politika i žena. No ko što u svemu nestalan, tako je bio i u tome: naročito posljednjih godina on je paničnom brzinom mijenjao žene, a mijenjao se i u politici. Što se tiče žena, prema svima se on, bile to kokete ili matrone, vladao podjednako, kavalirski. Vjerovatno da se zbog toga svog površnog, u lijepe forme zaodjetog saobraćaja sa ženama nije mogao ni zaljubiti ni oženiti. Ljubav i brak možda bi za njega ipak značili sređenje, i tako je on to možda osjećao sam kad se zapleo u posljednji svoj odnos s glumicom Reginom Rendeli.

U politiku se on bacao s toliko strasti da se ta strast često činila nekim erotičkim zanosom, prenesenim od žene na ideju. No nikad to nije bilo s kakvim većim planom. Uvijek je tek improvizirao i improvizirajući stavljao se na čelo uličnih demonstracija; uopće čovjek od neke dobronamjerne, ali rasparčane i zapravo besciljne akcije. Vlasti su ga htjele ipak sebi skinuti s vrata, te se pred njima morao baš te godine da sklo- ne u Švicarsku, gdje je protiv njih izdao posebni list. Vrativši se pred atentat u domovinu, taj hrvatski Don Kihot javno se, promijenivši prije toga nekoliko stranaka, počam od pravaške do socijalističke, počeo nazivati lojalnim anarhistom. No sve kao lojalni anarhist finansirao je neke saučesnike atentata za nabavu streljiva, i poslije, sam radi saučestvovanja osumnji- čen i zatvoren, nije to tajio, nego u smijehu priznao. Ipak su ga pustili, i otputio se on u Sloveniju da tamo protiv vlasti izdaje i opet ilegalnu štampu. No zatvorili su ga naskoro i opet, zar radi te štampe? Ovaj put tobože ni iz kakih političkih razloga, nego radi – prevare!

Taj čovjek koji je za cijelog svog života samo davao i dijelio i razdijelio malone cijelo svoje imanje imao je da na koncu sjed- ne u zatvor kao prosti varalica. Tako su ga bar, s namjerom da ga time politički kompromituju, optužili. Prevara je trebala da bude u tome da se on prigodom svoga boravka u Sloveniji restorateru jednom prikazao lažno kao veleposjednik i izdao mu za učinjene troškove krivi ček. Taj ček je, ionako po poslu putujući u Zagreb, imao taj restorater uzgred iskupiti u banci. Međutim mu ga banka nije htjela da isplati, jer Petković više

u njoj nije imao nikakih uložaka ni kredita. Ne znajući tada za njegov boravak, restorater ga tužio policiji. Iako je ta jedva dočekala da dobije protiv Petkovića ovaki materijal, stvar se još uvijek mogla da završi bez daljnjih posljedica za Petkovića srećno; spasiti ga je mogao njegov svâk, advokat doktor Pajzl, koji je odmah bio od policije o svemu obaviješten. Međutim Pajzl je imao svojih računa da tako ne postupi. Štaviše, on je zajedno s policijom iskoristio cio taj slučaj, proračunano postupivši da mu se šurjak nađe onkraj brave.

Glasiu o tome, kunući se za njenu istinitost (čuo ju je, kaže, od same policije), donio je u zatvor pred dvije nedjelje novinar Maček, i za nju se Jurišić zainteresirao naročito od momenta kad je, gotovo nekako istovremeno s Mačekom, radi jedne zbiljske kudikamo veće prevare, pao u zatvor doktor Pajzl sam. Uzbunjen još najviše time da je doktor Pajzl bio vlastiti njegov branitelj na procesu, pokušao je Jurišić da što поблиže dozna od Petkovića sama. Uzalud, jer Petković je inače, priznajući da ga Pajzl hoće staviti pod kuratelnu, otklanjao svaki daljni razgovor o tome da bi u zatvoru bio radi Pajzla; jednom se čak, što kod njega inače nije bio običaj, naljutio da se o njegovom svaku može uopće šta takova i pomisliti. No zašto se onda uvijek može opaziti kako se Pajzl unatoč ukazivane srdačnosti uklanja duljim susretima sa svojim šurjakom i zašto je ovaj baš od Pajzlova dolaska ovamo počeo da gubi staro svoje veselje i počeo da se smučuje, postao sve mračniji? Zna li on cijelu istinu i šteti Pajzla radi svoje sestre Jelene, a ipak radi te istine trpi; ne hoteći je nikome iskazati, opraštajući je, trpi? Da, možda on baš radi toga i propada što previše oprašta, a ipak ga boli da je prevelika žrtva?

Prije nego je Jurišić ušao u Petkovićevu ćeliju, provirio je kroz bušu. Jer moglo je biti da Petković opet piše svoje apele na dvorske kancelarije u kojima tvrdi da je nevin i krivo optužen te traži od cara pomilovanje. Takve apele piše on gotovo mjesec dana dva-tri puta u sedmici. A u posljednje vrijeme, kad piše te apele, on je ćutljiv i s nepovjerenjem gleda na svakoga koji ga posjećuje te plaho i brzo sakriva hartiju u ladicu.

Međutim u ovaj čas pred Petkovićem na stolu leži, doduše, hartija, ali on ne piše na njoj, nego je kida u sitne komadiće. Zar to on molbu na cara dere u komade? Hartija je neispisana. I sjedi Petković leđima nãpō koso okrenut k prozoru i digao je spram njeg glavu te i ne gleda u prste s kojih mu se rune bijele pahulje papira. Gornji dio prozora spušten je vodoravno. Na staklu, tu i tamo posutom mrvicama kruha, lepršaju i hotkaražu golubovi, totrću kljunovima i guću muklo, u altu.

– Gugu, gugu – ponavlja za njima Petković i sigurno se divno zabavlja, jer u muklom gugutanju njegovom kao da ima neke duboke radosti i smijeha. – Gugu, gugu...

I digao je ruku pa na prstima šalje golubima cjelov. I digao se sav, šakom punom pahulja papira, pa to sve rasprostire na staklo od prozora. Poplašili su se golubovi na tren. Otrpnhuli. Pa se vraćaju opet. Kljuju i prevrću papiriće, traže mrvice kruha. I ne razumije Jurišić šta se to zapravo događa, a u isti tren tjeskobno mu je i jasno da Petković sigurno papiriće smatra mrvicama kruha i hoće s njima da nahrani golubove.

– Gugu, gugu – guće Petković i silazi nasmijan i vedar. I bacio je pogled spram vrata pa se nasmijao, no odmah i stuknuo, sigurno je na buši spazio nečije oko. Jurišić se hitro odmakne. No sad nije bilo druge no da uđe i sam nasmijan i tako razbije nenadan Petkovićev strah.

– A vi ste to? – smirio se odmah Petković čim ga je spazio u ćeliji. I odobrovoljen ko prije, uzvrpoljio se uskom ćelijom da mu negdje nađe mjesto gdje bi sjeo. – Izvolite, izvolite, gospodin Jurišić! – ponudio mu naposljetku stolicu, a sam je sjeo na krevet.

Jurišić sa smiješkom, s kojim je zapravo sakrivao svoje uzbuđenje, sjedne u stolicu.

– Ja sam vas smeo, gospodin Petković, a, kako vidim, i vaše prijašnje goste – pogleda Jurišić prema prozoru koji je bio prazan, jer na šum vrata golubovi su odletjeli.

– O, ništa, ništa, doći će oni opet. Mi smo stari znanci, još iz Beznje.

– No golubovi ne jedu papir.

– Papir? Ah, da. No kruh je, znate, odnio onaj dečko, grošičar, kako ga zovu. A zatim, kad sam mogao prevariti restoratera, hohoho, zašto ne bih malo i golube – to nije kažnjivo.

– Ja ne vjerujem, gospodin Petković, da ste vi ikoga prevarili, a najmanje restoratera. Vi to sami nazivate podvalom.

– Podvalom? Što to vama pada na um? – digao se Petković i smijeh mu se briše s lica i neka tjeskoba osjenjuje ga. Pa se opet razvedri. – A vi to mislite da sam ja golubima podvalio ili zapravo sebi, uvjeren da su oni papirići zbilja mrvice kruha? Ne, ne, ja znam da su ono papirići. A ko vam je kazao da sam ja restorateru podvalio?

– Niko. I niste vi njemu, nego je neko vama podvalio. Ja se baš pitam – oprezno se zagleda Jurišić u Petkovićevo lice – nije li to učinio doktor Pajzl?

– Doktor Pajzl? – namršti se opet Petković i opet se osmjehne. – Da, kad je bio malen, znam ja njega, išli smo zajedno u gimnaziju, on je silno volio golube hvatati na konopac i kuruzu.

– A niste li i vi možda, gospodin Petković, kojom nesrećom progutali Pajzlovu kuruzu? Vi vjerujete da on vama dobro želi. Ja, uostalom, ne znam. Čini mi se ipak da vas je na nekakom konopu dovukao ovamo u ovu ćeliju baš on.

Da sakrije oštrinu svojih riječi, Jurišić se smijao. S Petkovićem se mora, uvidio je, oprezno postupati, jer, eto, i sad kao da se opet uznemirio. Trgnuo se, dignuo s kreveta, shvatio ga je, sad ga je, vjerovatno, istom shvatio. Dosad kao da je neprestano mislima letio za odletjelim golubima.

– Šta vi hoćete? Ko vam je to rekao? Ja znam, Rašula. On me stalno hoće nahuckati na Pajzla.

– Kako? – zaletio se Jurišić, no odmah i stuknuo. On je znao da između Pajzla i Rašule postoje duboki sukobi interesa, a i primijetio je kako se posljednjih dana stalno Rašula motlja oko Petkovića. Sigurno je to tačno što kaže Petković. No da to on ne sumnja i u njega da ga hoće nahuckati na Pajzla? – Meni to nije rekao Rašula, nego Maček. To je vaš stari prijatelj.

– Vjerujete li vi da je Maček meni prijatelj. Ja mislim da je on to više Rašuli nego meni.

– To sam i ja sam zapazio. No ja mislim da vam nije prijatelj ni doktor Pajzl.

– Pajzl nije prijatelj ni samom sebi. On je to samo svojoj ženi. Sve se radi žene i događa, gospodin Jurišić, radi žene. Razumijete li vi to? Ali ja im opraštam, ja svima opraštam.

Prišao je do Jurišića i zapiljio u njega svoje ko paklina crne i goruće oči. A riječ žena imala je u njega tako duboki neki značajni poluglas da je zvučila u isto vrijeme i melodično i ko disakord... I koju je on to ženu mislio? Pajzlovu, a svoju sestru Jelenu? Sigurno. Ali istovremeno on se sigurno sjetio i Regine Rendeli, jer pogled je sad njegov isti ko onda kad Petkovića s Reginom zadirkuju pisari. On se tada samo smješka ko da mu je to zadirkivanje drago, a ipak mu je taj smiješak tužan.

– Grijesi žena obično rastu ukoliko im više opraštamo. Ima li dakle smisla da im opraštate? Ali vi to sigurno ne opraštate samo ženama, nego i...

– I Pajzlu, mislite. Svima – uvijek ima smisla opraštanje, uvijek. A kakovu vi to knjigu imate, gospodin Jurišić? Ah, Heinrich Heine! – Uzeo je knjigu Jurišiću ispod pazuha. I sjeo opet na krevet i počeo listati knjigu sveder ponavljajući i izgovarajući fonetički uz smijeh: Heinrich Heine.

– Hohoho – *dicke habsburgische Unterlippe* – pročitao je satiričnu pjesmicu o Mariji Antoaneti i smije se, ponavlja: – *dicke habsburgische Unterlippe!* Izvrsno, izvrsno!

– Šta vam je izvrsno, gospodin Petković? Ta satira na pohotljivu habsburšku gubicu? Pa vi ste bar lojalni, vas bi to moralo vrijeđati, ako ste iskreno lojalni.

Petković se ukoči u licu i naglo zaklopi knjigu. Digao se opet, htio se, čini se, nasmijati, jer su mu se crte u licu na tren smekšale, no u isti tren lice se natuštalalo i mahnita neka plahost zadrhtala mu je u svim kretnjama.

– Iskreno, nego šta? A šta vi hoćete? Po što ste ovamo došli?

Uzvrpoljio se, ogledao sobom kao da traži kud bi se sakrio ili izašao. Jurišić se isto digao, s osjećajem kako mu puca tanka, nježna nit koja ga je dosad jedva jedvice vezala s Petkovićevom dušom. Približi se Petkoviću povjerljivo, hoteci ga stišati sa smiješkom. I ruke mu je htio metnuti na ramena.

– Ja sam, gospodin Petković, došao da se dogovorim s vama. Mi smo već razgovarali o tome, sjećate li se, da se zajedno preselimo u jednu ćeliju.

Petković se već trgnuo da izmakne njegovim rukama, no ostao je miran, tek sumnjičavo i u strahu mjereći Jurišića.

– Kako zajedno? Kuda?

– Sjećate li se kako ste sami rekli da bi u zatvoru bilo ljepše udvoje. A eto, mogli bismo u ovu ćeliju u kutu, u ovu pokraj vaše. Rašula je ionako rijetko u njoj, može se on preseliti sa svim u pisarsku sobu. A mi...

– Da, da, izvrsno – poveselio se najednom Petković, a riječi su mu imale krivi zvuk. – Preselit ćemo se, ljepše je udvoje, ljepše.

– Ja ću još danas ići do suca.

– Do suca? Zašto? Ne, ne – zaroptao je naglo Petković. Izvio se Jurišićevim rukama, stuknuo i zurio u njega sumanutno. – Ja znam šta vi hoćete. Vi ste naručen, poslao vas je sudac da me uhodite. To ste me vi špijunirali pred vratima. Uvijek je vaše oko tamo. I noćas je bilo. I noćas!

Tjeskobno, sništen spustio je Jurišić ruke. Uzaludnim činio mu se svaki pokušaj da Petkovića uvjeri o bezrazložnosti njegovih sumnja. Posljednja nit veza njihovih leprša nemoćno u toj tijesnoj škatulji od sobe, punoj kisele vonje po crnom uzničkom kruhu, punoj boli, bezdanih tlapnja. Leprša nit ko tanki trag magle nad ponorom; i šta je sad između njih dvojice, nekad blize, nego ponovni, nepremostivi jaz?

– Gospodin Petković, ja sam Jurišić, Jurišić. Zar me ne raspoznajete? Nikaki uhoda, Jurišić!

– Van, van! – upro je Petković rukama prema vratima, a lice mu se ukočilo još jače i činilo se, sad na, kriknut će užasno.

Uvjeravati ga o nečem bilo bi uzaludno. Jurišić se tiho, unatraske, s pogledom na Petkovića, ko s nadom da će se u posljednji tren u Petkoviću ipak dogoditi koji svijetli obrat, pomakne spram vrata. Petković je mahao na njega s knjigom Heineovom, a jedan je golub doletio na rešetke, bacio sjenku na prozor i odletio opet brzo.

Jurišić se sništen i slomljen, ne dočekavši obrata od Petkovića, našao na hodniku. Uhoda, zuji mu u ušima, a šta je onda Pajzl?

Burmut je, stojeći na pragu svoje sobe, nekako previše mirno, a skoro i dobre volje, gvirnuo u njega:

– A to si ti, Jurišić! Šta ti tamo švrljaš? Je li to na tebe vikao Petković?

Jurišić bez riječi htjedne da prođe. No Burmut ga zadržava.

– Koji je vrug tebi, Jurišić, da nemaš riječi? Čekaj, na – povlači se u sobu, a Jurišić se nevoljko okrene, gleda ga u čudu. Burmut mu naime nuđa načetu bocu likera. – Daj okušaj, znam da si sirotinja i ovakove stvari ti ne smrde.

Jurišić ne ispruži ruke.

– S Petkovićem je jako zlo, papice. Šta se misli učiniti s njime? Trebalo bi doktora zvati.

– Što će mu sad doktor? Trebao je taj doći već jučer, a ja ne znam šta to tamničar radi. No vrug ti i doktora! Na, gucni ti liker, to ti je doktor najveći.

Jurišić odbije.

– Ipak je to skandal, puštati bolesnika tako sama.

S time bi se Burmut možda još složio, no njega ljuti što Jurišić neće da pije.

– Fakini ste vi svi, nećete piti. Tako i onaj Petković neće, neće, nikad ne pije, a šta je radio na slobodi? Valjda je pio vodu sa ženama! Ni ti nećeš, a, vidiš, meni se sve čini da taj liker smrdi po sapunu, na, probaj, vrug i Mutavca što mi je to dao.

– To onda mora biti vrlo fini sapun, papica – protiv volje se osmjehne Jurišić, no brzo i uozbilji. Rijetko se on s Burmutom upušta u potanje kake razgovore; smeta ga za to njegov pust karakter, zbog čega mu on pokatkad na užas Burmutov zna i prigovoriti. Tako i sada. – A zašto ste onako učinili, papice, s Mutavcem jutros? Bacili ste ga o stijenu da je malone glavu razbio.

– Sam je kriv – smrgodio se Burmut, no, čudno, samo načas. – Poškakljao ja malo njega, a on odmah na zemlju. Ko krmak.

– No nije pao na zemlju, nego o zid.

– A o zid. To je još gore. Sigurno je opet izgulio stijenu. Trebalo bi njemu dati dvadeset i pet, pa ga pustiti doma ženi. Uvijek on sanja o ženi i po noći bunca o njoj, kažu pisari.

– Ti pisari njega tamo previše muče, trebalo bi njega premjestiti nekud drugud iz one sobe.

– Kuda? – uzvrpoljio se Burmut. – Valjda u samicu, ha? Tako bi uvijek i Rašula htio – radi bolesti, kaže, da druge ne zarazi, i ušljiv da je! Kaka samica! Nije Mutavac za samicu, mogao bi on tamo štošta učiniti!

– Pa ne mora baš u samicu. A šta bi on tamo mogao učiniti?

– Šta? Misliš da je papica uzalud tolike godine ovdje da ne bi poznao svoje ljude? Gledam ja njega i uvijek mi se čini, taj Mutavac ti je od onih koji se žlice vode boje, a u more bi skočili. Imao sam ja već jednog takog grbavca, šutio je, drhtao, bio plašljiv, a objesio se u samici.

Jurišić se lecne. Pričini mu se da je takav dojam imao o Mutavcu kadikad i sam; no ne, ta misao je sasvim nova i sasvim Burmutova, a čini se i tačna.

– No ipak, zašto bi on to učinio kad nije kriv? – protivi se Jurišić, a zapravo ga je obuzela Burmutova misao sugestivno.

– No to bi bila radost za Rosenkranza, pa za Rašulu, naročito za Rašulu – smije se Jurišić nervozno.

– Kakva radost? Šta ti to?

– Pa da se Mutavac objesi. Ja se čudim da ga to nisu već drugi u pisarskoj sobi. No jeste li vi i Rašuli govorili što bi mogao Mutavac učiniti u samici?

– Pa jesam lopovu, a uvijek napastuje isto! No sad je prestao, prestao se valjda medo bojati sušice. A vrag neka ih sve nosi, svi ste vi lopovi, ne zna se koji je veći. Na, vidiš – naćulio je uši spram vrata – sad opet pjeva, a noćas je plakao! – Digao se, pošao do vrata. – Pst, pst, fakin! Točka deseta!

Ne više to više Burmut. Osjeća i sam da bi to sad bilo smiješno, no navika su mu te riječi, pa ih barem mrmlja. Zapravo mu je udario u glavu Mutavčev liker. Čudno mu ide na oči, sklapa ih, dobro bi bilo malo pridrijemati! A još bolje, ej da, još bolje kad bi sad mogao da doma sjedne među svoje sinove, proćavrlja malo o svojim stvarima, a ne tu da sluša tuđe.

– Hajd', hajd' – tjera on odjednom Jurišića – ili na šetnju ili u sobu.

Jurišić se naslonio na prozor, sluša Petkovićevo pjevučanje. Čuje li to i Pajzl, je li čuo i ono kad je maločas prije Petković vikao o špijunu? Morao je čuti, i noćas je sve čuo; zašto ga nema da obiđe svog šurjaka? To bi ga bilo vrijedno pitati, možda je već na dvorištu. Da pođe dakle dole? Samo pomislivši na to dvorište, Jurišić nakrivi usne. Najvolio bi da na njemu bude sam, da legne na sunce i da zaboravi sve ovo oko sebe i tužno i uvredljivo, i izazovno i strašno.

Ta želja mu se u zatvoru ne može ispuniti nikad. No ipak se krene.

Prednje uzničko dvorište zatvoreno je s ulične strane zgradom na jedan sprat. Starinska je to kuća sa kapijom širokom i vežom niskom i tamnom ko podrum. Prizemno je ured i stražarnica, a u prvom katu stanuje tamničar sa svojom obitelji.

Samo dvorište suzilo se na sredini, baš između izlaza uzišta i podrumskog kotarskog zatvora, pa se tako dijeli na dva dijela. Jedan dio, duži i uži, stisnut je između uzišta i Kotarskog suda. Drugi je kraći i širi, a do njega je jedna privatna zgrada. Na toj zgradi je mnogo prozora, ali obično se na njima rijetko kad jave stanari, ko da njih nimalo ne interesuje šta se događa na tom dvorištu. Baš kao da ih nikad nema kod kuće.

Od te zgrade uzište je odijeljeno zidom, a na jednom kraju tog zida, odmah do tamničareve kuće, prislonjen je tamničarev kokošinjak i drvarnik. Na drugom kraju, spram uzišta, zid taj vodi ravno u širok hodnik koji ko tunel ispod uzišta spaja prednje dvorište s jednim od onih stražnjih; spaja i zapravo rastavlja velikim vratima od gvozdениh prečaka. U tom hodniku je i ulaz u uznički dunkl kojeg je prozor, pokrit daskama, okrenut spram dvorišta ko slijepo oko. Pred samim uzištem, na visini do rešetkastih prozora u prizemlju, naslagano je upravo nekoliko hvatova cjepanica, vlažnih još uvijek od nedavnih kiša.

A pred kapijom, blizu kokošinjaka, stoji kesten, slavan zbog toga jer je vječno središte kruga u kome se uznici vrte na svojoj jednosatnoj, dnevnoj šetnji. Odmah do kapije pragovi su

stražarnice, a od ovih okomito na uličnu zgradu vodi stijena ispupčena u dvorištu; na toj izbočini je uznička kuhinja. Kut između kuhinje i stražarnice zapremljen je drvenim kozličima za pilenje drva i jašu ti kozličići mrtvo jedan na drugom, a pred njima je sto i oko tog stola posjedali su pisari. Sašli su na dvorište na šetnju, no ne trebaju oni da se vrte oko kestena, nego imaju slobodu da šecu po volji cijelim dvorištem. I prošli su ga oni već uzduž i poprijeko da se ogriju, jer iako se vidi da će dan biti topao, jutro je još svježije i pohladno.

No sad su sjeli tu, jer na kapiji je nekoliko puta jeknulo zvonce i donesla im je rodbina zajuttrak. Te zajutarkujući ovdje, ko da su sjeli nekud u kavanu, smiju se i rugaju grbavcu, koji se htio papici dodvoriti bocom likera, a papica ga prikeljio na zid ko zidari žlicu morta. No kao da su iscrpli i tu temu, prebacili su se na neki čudan razgovor o plemenitom Petkoviću.

Najrječitiji je od njih mlad, a čini se po krupnom, visokom rastu stariji čovjek – starijim ga naročito čini lice. To lice obrijano je sasvim i koža mu se napela nad salom ko jastučnica nad dobro natisnutim perjem. A ipak se na njemu razabiru neke tanke niti vora i neki pahuljav nasjen izvijelosti. Ošišan je sasvim, a sitne sive oči hladne su, i premda nestalne ko oči miša, ipak na mahove sa svojom zlopoglednom nepomičnošću odavaju pauka. Pauk se taj zove Franjo Rašula.

Zagrebačko je dijete, iz propale trgovačke obitelji, a i sam se kanio baciti u trgovinu, započevši najprije kao trgovački agent. U tom zvanju, oženjen i naučan da troši, provalio je u kasu svog šefa, bio uhvaćen i odsjedio radi toga dvije godine u Lepoglavi. Iako mu je tako život počeo u znaku neuspjeha, postala mu je poslije povratka iz Lepoglave težnja za uspjehom još upornijim motivom; uspjeh, to je značio za njega novac i bogatstvo. Bogatstvo, razumije se, bilo na koji način, i to s najmanje truda.

Takova obogaćivanja je Rašula još kao trgovački agent imao prilike da vidi često oko sebe. Poslije Lepoglave ti primjeri su postali još češći i zavodljiviji. Baš tada je naime došlo do osnivanja glasovitih posmrtnih međusobnih pomoćnih zajednica. Počele su one da rastu u svim većim mjestima bujno ko

pečurke. U jednoj od njih bio je namješten i Rašula kao agent. No ambicija njegova time nije bila zadovoljena, jednom takovom zadrugom htio je da gospodari i sam.

I osnovao ju je jednoga lijepoga pretproljetnoga jutra u jednoj zakutnoj kavani, s nekoliko znanaca kojima se, dakako, odmah nametnuo za direktora. Osnovao ju je s brzo skupljenom glavnicom od stotinu forinti – više nije bilo ni potrebno, jer ostalu su glavnicu, po genijalno lupeškoj Rašulinoj zamisli, trebali da stvore budući članovi zadruge sami. Toj je on odmah nadjeo i ime – Hrvatska straža, naziv koji je imao da pokaže odmah i veliku patriotsku svrhu – kako i ne patriotsku kad se radilo o pomoći narodu i sirotinji!

A radilo se to tako: u zadrugi mogli su se osigurati ljudi od 15 do 80 godina, i to, prema pravilima, samo zdrave i ni u kom slučaju sušičave osobe. Ali bez liječničke pregledbe. Ta pogodnost da se u nju moglo upisati i bez te pregledbe bila je naročito zavodljiva za ljude s bolesnim rođacima. A i iz razumljivog razloga, jer zašto, kad im ti već moraju da umru, da iz njihove smrti, koja je često gubitak, ne izvuku barem neku dobit? Cilj članova podudarao se tako u malom s velikim pritajenim ciljem samih osnivača, da naime iskoriste ljudske bolesti i smrt. Uzme li se još u obzir silno razvita reklama, to nije čudo da su se članovi javljali naglo i bujno ko poplava. U Hrvatskoj straži bili su oni razdijeljeni u “kola”, a posmrtnina, po polovini ili cijela, mogla im se isplatiti u slučaju da je osigurani umro poslije tri odnosno šest mjeseci članstva. Nije, dakako, isplaćivala zadruga, nego sami kolaši sa svojim posmrtnim prinosima; na tome se i osnivao princip “međusobne pomoći”. Ako je naprimjer umro član jednoga kola, to se posmrtnina za njega sabrala od sviju ostalih članova tog kola. I, razumije se, sve je to uvijek bilo izmajstorisano tako da je jedan izvjesan pretičak ostao samoj zadrugi, drugim riječima Rašuli i drugovima. Taj pretičak morao je, nadalje, biti to veći što je bio veći broj bolesnih članova koji su imali skoro umrijeti. A da se to postigne, Rašula je uveo i tolerirao običaj da se bolesne osigura i bez njihova znanja i bez znanja njihovih rođaka digne posmrtnina. U prvom redu služio se tim običajem, dakako, on

sam i njegova uža kompanija. I tako je započeo po gradovima i selima divlji lov i vampirska hajka na bolesne i umiruće. Po cijeloj zemlji razmrežala se organizacija agenata i špijuna na kandidate smrti, i svaki je bio ravnatelj Hrvatske straže za sebe u manjem ili većem stilu. Ko hijene čeprkali su ti agenti po živim kostima svojih žrtvi. Nije bio rijedak slučaj da se na jednu žrtvu bez njenog znanja bacilo po trideset hijena – trideset lakomih ljudi zdravih, a često i bolesnih, mrtvožderski su se bacili na jedan leš da iz njega izbiju kapital.

Rašula sa svojim ravnateljstvom vodio je posebnu tajnu knjigu s popisom sviju tih kandidata, koje je uz proviziju dobivao od svojih agenata. I nije za njega bilo važno to da li će osiguranik umrijeti prije ili poslije šest odnosno tri mjeseca; za njega ni račun vjerovatnosti nije bio više nikaki problem. Cijela ta lutrija s umirućima i mrtvima morala je uvijek nositi zgoditke. Rašula je naime za sebe i članove ravnateljstva, pa i za zaslužnije zadružne agente, uveo u praksu to da se u knjigama krivotvorio datum ispostavljene police, ili su se opet ispuštali brojevi pa se poslije antedatiralo unatrag. Prednost takvog knjigovodstva bila je i u tome da se ljude moglo osigurati poslije njihove smrti, naime čim se doznalo da je neko umro, osiguralo se ga i posmrtnina digla odmah.

A jer je Rašula i ostalim članovima, samo da ih pridrži u zadruzi, pružio mogućnost široke spekulacije, to se ta trgovina s bolesnima i mrtvima širila u crnu neku plimu i poplavljaljivala cijelu Hrvatsku. Ali nakon brzog naleta došlo je i do brze oseke. Pothvat je propao na istom onome što mu je bilo i preduslovom napretka. Parola: što više smrti, i preporuka: osigurajte samo bolesne, dovela je cijelu stvar na tu opasnu ivicu da je konačno smrtnih slučajeva bilo previše. Ne za članove ravnateljstva, nego za članove pojedinih kola. Iako su posmrtni prinosi bili za svaki pojedini smrtni slučaj razmjerno mali, postajali su ipak sve češći i nesnosniji za kolaše. Takovih prinosa skupilo se često i po nekoliko na dan, to više što je Rašula uveo običaj da utjerava te prinose od članova koji su bili pridijeljeni u drugo koje kolo korisnika. Prigovori zbog prečestog davanja tih prinosa rasli su. Istovremeno su se javljale i

tužbe korisnika da im se ne isplaćuje posmrtnina. Pogotovo se cijela uzbuna digla kad se pročulo da je jedan od glavnih članova ravnateljstva, Rašulina desna ruka, trgovac Rosenkranz, držao na ledu jednog mrtvog osiguranog člana tri puna dana – ovaj mu je naime tri dana umro prerano. Otkrivali su se skandali za skandalima. U tim časovima svi su u ravnateljstvu izgubili prisebnost. Jedini je Rašula, uostalom sam najviše na udaru sviju napadaja, nastojao da spase što se moglo. Tako je naročito pravnog zastupnika zadruga, doktora Pajzla, slao na sve strane, na sud, policiju, trgovačku komoru. Tako mu je pomoću veza tog advokata uspjelo da na neko izvjesno vrijeme produži život zadruga, sam to vrijeme iskoristivši da se na jednoj fingiranoj glavnoj skupštini uz bogatu otpovninu izgubi s mjesta direktora. No sve je bilo uzalud. Zatajene svoje dobitke nije htio da dâ od sebe ni Rašula ni iko iz ravnateljstva. A zahtjevi vjerovnika i neisplaćenih članova rasli su i narasli tako da su se svi protektori na koncu pokazali bez moći. Zadruga je pala pod stečaj, svi njezini osnivači pod sud. Ne uspjevši da pravovremeno pobjegne, Rašula se tako, u naponu svoje želje da od ušićarenog dobitka uživa na slobodi, ponovno survao u zatvor. Pad taj svakako nije za njega nov ni neobičan, no to ipak nije bilo u njegovom programu. On je, istina, cynično znao svojim kompanjonima reći: ili bogatstvo ili Lepoglava, no sad je bio bogat, a ipak mu predstoji Lepoglava. Dovoljno veliki razlog da se on i slamčice hvata ne bi li se iskopao, te da u istrazi svu krivnju nastoji zbaciti sa sebe, ili je uopće poričući (“Zašto nam je sud dozvolio poslovanje, pravila su bila potvrđena?”) ili je bacajući na drugoga. Među ostalima ima to najviše da osjeća Rosenkranz, kojega Rašula, gramzljivim Židovom ga nazivajući, najviše i smatra krivim radi svog zatvora.

Rosenkranz je mali trgovac s manufakturnom robom, a cio je život težio da postane trgovcem naveliko: Rosenkranz d. d. – *Himmelsakrament!* Lakom na dobitak koji bi mu to omogućio, dao se lako nasnubiti na pothvat s posmrtnom zadržugom. *Ja, ja, 's is' kolossal!* – oduševio se on odmah. A kako je bio gramzljiv, natjeravao je on doista Rašulu mnogo puta na sve “brže”, to znači skandaloznije poslovanje, ne uviđaju-

ći jadan da bi to Rašula činio i bez njega. Ograničen taj slabić uopće je u svem inferiorniji od Rašule, što, dakako, neće nikad glasno da prizna, pa je i to jedan razlog stalnih njihovih zadjevica. U sebi to međutim Rosenkranz priznaje i zato sve zadjevice redovito nikad ne započima sam. Inače je u njemu nakupljeno strašno nemoćno nezadovoljstvo naspram Rašule, tako radi toga što radi Rašuline superiornosti uvijek u istrazi izvlači kraći kraj, pa radi uvjerenja da ga je Rašula za cijelo vrijeme poslovanja zadruga varao i, najposlije, još najjače prevario zatajivši novac koji je pred stečaj ukrao iz blagajne. Postoje i drugi razlozi njihovih međusobnih prepiraka i nepovjerenja, naročito Rosenkranzovog. Umnogome ipak vlada između njih i suglasnost, tako naročito u pogledu tajne blagajničke knjige koja od posljednjih dana igra veliku ulogu u istrazi, a za koju obadvojica uporno tvrde da nikad nije ni postojala. Postojanje te knjige pokazao je sudu jedan član ravnateljstva koji je uz kauciju bio pušten na slobodu. I baš radi te knjige Rašula i Rosenkranz, ovaj radi svoje plašljive podmuklosti više pasivan, stoje ko klisure jedinstveni u svom odnosu spram trećeg čovjeka koji je ovdje zatvoren radi zadruga, a koji ih obadvojicu u istrazi tereti i pokapa grobarski.

To je bivši knjigovođa posmrtnog društva, Mutavac. Njega je za knjigovođu posmrtno zadruga, doznavši za njega od jednog agenta, uzeo sam Rašula. Taj kržljavi, grbavi žgoljo, glave sitne, mrkvaste i lica žutog, upalog, stisnutog u duguljast oštar trokut, podraslog rijetkom, čupastom, ko obješenom i korijenju na mrkvi sličnom bradom, došao je, došuljao se zapravo do Rašule plah, ustrašen, i s tako malo pouzdanja, te se činilo da je došao prosjačiti, a ne tražiti namještenje. Na prvi pogled Rašula ga je procijenio za glupana i primio ga za knjigovođu uvjeren da će Mutavac na tom mjestu spram svega poslovanja društvenog biti po prilici ono što je gluhonijemi eunuh za odaliske u haremu. Nikad se uistinu Mutavac nije drukčijim ni pokazao. Radio je, doduše, svoj posao na začuđenje Rašuline savjesno i tačno. No inače je potpuno opravdao Rašuline nade. Nemoćan i plašljiv bio je uvijek, te niti je ikad pokazivao bilo kakove ambicije da sam zatraži pravo na udio u

spekulacijama, niti se ikad moglo čuti da je kome odavao tajne zadruzinog poslovanja koje se silom prilika nisu uvijek mogle da pred njim drže u tajnosti.

Tako je konačno Mutavac baš svojom ustrašenom i glupavom čednošću stekao povjerenje i u Rašule i Rosenkranza, te su obadvojica pred njime znala razgolićivati svoje tajne namjere, planove i spekulacije bez ustručavanja, ko pred kakvim gluhonijemim slugom. Poslije su mu povjeravali i krivotvorenje datuma i suma u knjigama, a povjerali su mu i vođenje tajne blagajničke knjige sa spiskom sviju tajnih agenata i adresa smrtno bolesnih kandidata za osiguranje u zadruzi. Ta knjiga je bila uvijek u Mutavca, naročito u posljednje vrijeme, kad su napadi i glasovi o sudbenom raspustu društva učestali i kad su i Rašula i Rosenkranz imali razloga svakog dana da se boje uapšenja. Dospjeli su oni, uostalom, dati Mutavcu nalog da tu knjigu spali, što im je Mutavac, silno prestrašen da će i sam biti uapšen, i obećao. A i ovdje je u zatvoru na česta njihova pitanja da li je to učinio, s drhtajem u glasu potvrđivao da jest – spalio ju je; čemu da je čuva i sam sebe i svoju ženu izlaže opasnosti da mu knjiga bude pronađena u stanu?

Zapravo su se Rašula i Rosenkranz u karakteru Mutavčevom strašno prevarili. U tom šutljivom žgolji podmuklo je i pritajeno gorjela silna strast da zaviri i pronikne u sve tajne zadružnog poslovanja. Njuškao je na sve strane, prisluškiavao razgovorima članova ravnateljskog vijeća, nosio sve tačno u glavi, uvijek u mislima da to sve jedanput iskoristi.

Prije namještenja u posmrtnoj zadruzi on se potucao komtoarima i svuda je uvijek sam otkazivao, duboko pritajeno uvrijeđen da je svuda uvijek zapostavljen. Konačno je malodušnost u njemu potamnila svaki tračak ambicije i čežnja bilo za kakim uspjehom uzmakla je gotovo potpuno pred očajnim samouvjeravanjem da je smrt, ma bila kako strašna, za njega ipak nešto najbolje. Njegov osnovni problem bili su smrt i žena. I otac, sudski pisar, i sva braća umrla su mu od tuberkuloze, i to redom od neočekivanog krvoliptanja. Tuberkulozan bio je i sam i vječno je strahovao da ga jednog dana i samog zađuši smrtno krvoliptanje. Drugi njegov problem – žena – bio

je protivne prirode. Ružan, s fatalnom grbom još od rođenja, Mutavac nije nikad znao šta je to ljubav; iako je bolećivo, s užasnom strašću čeznuo za ženom, izgubio je svaku nadu da će je ikada steći. I to beznađe činilo ga je besmislenim samome sebi i život mu vlastiti predočavalo bez cilja, neuspjelim, zahirenim i potrtim. Takav je došao i za knjigovođu u posmrtnu zadrugu.

Međutim baš za vrijeme te službe dogodilo mu se ono što je u osnovi riješilo taj njegov životni problem. Baš u kući ispod prostorija posmrtno zadruga stanovala je u jedne stare penzionerke djevojka prema kojoj je Mutavac izuzetno počeo osjećati smjelost da joj se približi – ta je djevojka bila grbava kao i on. Obratno i jednako kao njemu žena, njen problem bio je muškarac. Našli su se, osjetili instinktivno i spojili dvije dugo sanjane želje u jednu; ukratko, nekoliko mjeseci prije Mutavčevog uapšenja Mutavac je sklopio brak. Rješenjem tog problema stupio je za Mutavca drugi njegov problem, tuberkuloza i smrt, potpuno u pozadinu. Ta žena, zdrava i naslijeđenih krepkih, neistrošenih energija, djelovala je na njega impulzivno, bodrila ga je, oživila. Dakako da se u suštini prirodan i stečen Mutavčev karakter izmijeniti ni poslije toga nije mogao. On je ostao pritajen i plašljiv, ali od tog vremena se ipak probudilo u njemu interesovanje za poslovanje posmrtno zadruga. Dobivena iskustva Mutavac je namjeravao da iskoristi – kako, to mu ni samome još nije bilo jasno. Možda tako kako mu je preporučala njegova žena Olga, da i sam uđe u spekulacije s umirućima ko i drugi. Vjerovatno da bi s obzirom na veće potrebe i zahtjeve poradi braka to on s vremenom i započeo. Ali baš u doba kad je u njemu naraslo samopouzdanje za čvršću odluku nastupio je raspad i raspust zadruga. Jedino od čega se još mogao nadati da izvuče kakve koristi bila je ta tajna knjiga, za koju je Rašuli i Rosenkranzu obećao i poslije uvijek uzrujan tvrdio da ju je spalio. Zapravo ju on spalio nije, nego ju je po sporazumu sa svojom ženom (i njenom savjetu) sakrio u kuhinju pod pećak. Tamo je uvijek puno gamadi, kombinirali su i on i žena, pa će se u slučaju da i dođe k njima kakav pretres detektivi žacnuti da na tako gadljivom mjestu taj pretres izvrše. A sakrio je knjigu zato da poslije svršetka afere (nadao

se da će ta afera brzo i bez većih posljedica za ikoga biti svršena) iznudi od Rašule i Rosenkranza bilo kakovu odštetu, barem tromjesečnu otpravninu koju mu nisu isplatili.

Međutim se afera nije brzo završila i nisu Rašula i Rosenkranz bili pušteni iz zatvora; naprotiv se u zatvoru na svoje užasno zaprepaštenje našao i sam Mutavac. Nisu ga izdali ni Rašula ni Rosenkranz, nego je isti onaj slobodni član ravnateljstva koji je sud upoznao s postojanjem tajne knjige izjavio te bi bilo moguće da se ona nalazi u Mutavca. I taj jadni čovjek koji bi sigurno, da je bio smjeliji i šutio, bio naskoro pušten pokopao je u istrazi u prvom redu sebe sama. Očajan i sništen dao se zavesti sučevim obećanjem da će biti odmah pušten ako sve prizna. Priznao je dakle i izbrbljao sve što je znao o Rašuli i Rosenkranzu; i možda videći s kime ima posla, sudac ga držao u zatvoru samo da iz njega što više ispreša. Tek kad je sljedećih dana došla na red tajna knjiga, Mutavac se učutao, uporno, mučno poričući da bi šta o njoj znao. I, razumije se, radio je to tako nespretno da je suca samo još više uvjerio o protivnom. Poricao je međutim Mutavac i dalje, strahujući da priznanjem ne upropasti i ženu. A s tim strahovanjem istovremeno miješao se strah da knjiga kojim slučajem, možda novim pretresom, ne bude nađena. Mislio je on već na to da ženi pošalje tajno pismo da knjigu spali, no uvijek mu je to bilo žao, a i bojao se da pismo ne bude uhvaćeno. Pa i žena mu je sama jedanput pri susretu šapnula da to nema smisla “jer bio je već jedanput pretres pa nisu ništa našli”. Strah je u Mutavcu ipak ostao, a s time, razumije se, i strah za Olgu i strah pred robijom. U to da će biti osuđen Mutavac je vjerovao ko hipohondar u svoju bolest; tako mu je, naročito posljednjih dana, govorio sudac, a uvijek i uvijek Rašula.

Od svih tih muka Mutavac se u zatvoru osušio ko iščupano drvo. Korijenje je njegovog života svoje sokove crplo iz Olgina srca. Sad je to srce i samo klonulo, klonulo je, osjećao je to Mutavac gotovo uvijek kad se na kapiji uzničkoj našao sa ženom. Rijetko su stražari dopuštali rodbini uznika da jelo svojim rođacima nose čak u dvorište, no uz napojnicu moglo se i to postići. U svim utjehama osjećao je Mutavac pri tim susre-

tima ženin pritajen očaj, beznade. Ta njegova sreća postala je sama duboko nesrećna i nije njen očaj bezrazložan. U utrobi se njenoj zametnuo život i za mjesec-dva imala je da legne u krevet. Tom djetetu se on nekad radovao ko vrhu sreće, a sad ne može ni pomisliti na nj, a da ga ne spopada očaj.

Stare misli da bi bilo najbolje umrijeti razraštavale su se opet u misli na samoubijstvo. Nije im vidio razumnog smisla osim u tome da tako izbjegne osudi i s djeteta svoga skine sramotu te očeve osude. No previše je u životu bio ponižen, osramoćen, a da ta bojazan te će ko otac biti svom djetetu samo na sramotu uhvati u njemu dublje korijenje. Sve se zaboravlja u životu, može još dijete biti srećno. No misli na smrt kradom su piljile u njega ko iz busije. Pokušavao ih je izbjeći većim druženjem s uznicima. No nije on bio društven nikad i nije znao razgovarati s ljudima, tako se i tu obično samo prikrađao do njih, tupo slušao njihove razgovore, srećan ako ga niko ništa ne pita. Ili se opet klonio sviju njih, zavlacio i čučnuo kuda u kut pa buljio napremase tupo. Ili ako je to bilo u sobi, pokrio je glavu ćebetom i gutao suze, gutao ih bojeći se da zaplače glasno, pa da mu se pisari narugaju.

Rugali su se oni njemu silno, pogotovo Rašula i Rosenkranz. No sve je on trpio, zagušenog osjećaja za poniženje. Tu u zatvoru izgubio je još i onu mrvu svoje uvredljivosti. Trpio je s malim osjećajem da drugo nije ni zavrijedio. Jest, kriv je on njima, Rašuli i Rosenkranzu, nisu ga oni zakopali, a on je o njima sve izbrbljao i sebe sama zakopao. No zar bi ikad došlo do sve te nesreće da tu nesreću nisu prouzrokovali baš oni svojim poslovanjem; zašto ga dakle toliko napadaju i muče?

A mučilo je Mutavca još nešto što se kod njega stišalo i postalo gotovo neosjetno čim se upoznao s Olgom. Brak s njome kao da ga je izliječio od tuberkuloze. A tu u zatvoru bakterije su ga u prsima počeli gristi ko raskorlaćen čopor pasa. I bol je, umor osjećao Mutavac u cijelom tijelu. Kašljucao je sve više i počeo je opet tajom da pljučka krv i često mu je gorjelo i toplilo ga nešto u grlu te mu se smučivalo od nečeg bljutavog ko od navira krvi. Usprkos svih misli na samoubijstvo obuzimala ga i stezala prepast da ga stigne sudbina njegovog oca i braće,

smrt od krvoliptanja. Da s njegovom bolesti stoji zlo, o tome su Mutavca uvjerali mnogi i mnogi u uzištu. Burmut mu je često vikao da će crknuti, a i Rašula i Rosenkranz proricali su mu kratki život. Oborio se na njega čak i uznički doktor, čovjek površan u pregledanju uznika i nesusretljiv, surov s njima ko žandar. Javio se njemu Mutavac i proglasio ga je doktor bolesnim, no ne tako da bi ga trebalo poslati u bolnicu. Šta će vam bolnica pomoći? To vam je bolnica, zatvor!

I izgrdio ga tada i to je potlačilo Mutavca još jače. I još nešto: tek tu pod istragom doznao je Mutavac od suca da je Rašula i njega osigurao u jednoj posmrtnoj zadruzi. Rašula je dakle već prije očekivao njegovu smrt. Kada je dakle Mutavac najmanje osjećao da je bolestan, drugi su ga gledali nasmrt bolesnog; kako to negdje s njegovom bolešću stoji sada, kad se i sam tako strašno osjeća!

Izmjenično želeći i bojeći se smrti, Mutavac često sluti da mu Rašula, pa i Rosenkranz tu smrt žele.

Rašula je doista osigurao Mutavca bez njegova znanja, no tada još bez kake dublje potrebe da Mutavac što prije umre, jer tada mu je on više koristio živ. Sada se to izmijenilo, koristila bi mu više njegova smrt. Bila bi to smrt najopasnijeg svjedoka optužbe, uvjeravao je sam sebe. A opet, zar ne bi sud i bez Mutavca imao dosta materijala protiv njega; kakove dakle velike koristi od te smrti? Nešto dublje opsjelo je Rašulu obzirom na njegov odnos prema Mutavcu, a to je prije svega bilo strahovito neko potmulo bjesnilo koje se tu u zatvoru još više nego na slobodi nakupilo u njemu spram sviju ljudi za koje je osjećao da su mu krivi. Pa mu, štaviše, i nisu trebali biti krivi; dovoljno je bilo da ih osjeća slabijima od sebe, pa da se na tu slabost baci strašću pijavice, vječnog nekog goniča koji u hajci na nemoćnije nalazi strašno neko opojstvo, odlaknuće i zaborav na svoju vlastitu nemoć pred jačim – u tome slučaju za Rašulu je sad jači bio sud. Bilo je u tome za njega i svjesne naslade da se u dosadi koja ga je zaokupila u uzištu nekako zaposli, zato pokatkad cijela ta njegova hajka nije bila što drugo no prosto površno ujedanje drugih da se rasonodi ili čak pokaže duhovit. Pokatkad se činilo da ga samo to vodi, no u

hajci njegovoj na Mutavca ustvari bilo je, rekosmo, nešto dublje. Mutavca je ovdje Rašula zamrzio ko što čovjek može da zamrzni štene koje je odgojio, učinio mu dobročinstva, a štene to prebjegne drugom gospodaru i na bivšeg svog gospodara reži, pravi mu kvar. Ubiti to štene, to je, samo sporedno opravdano nekim očekivanjem koristi, postalo za Rašulu nekim zahtjevom pravde. Naslada osvete i svoje vlastite moći skrivala se u tom stremljenju, a sama Mutavčeva nakaznost, bolest, cio karakter i bezotpornost nagonila ga na to, hrabrila ga, išla mu u prilog. Ubiti ga, ne rukom, nego polakim podgrizanjem i tako da to čini sam, i tako da za to iskorišćuje druge, to je bila misao Rašulina i onda kad je, slučajno ko i danas Jurišić čuvši od Burmuta da bi se u samici Mutavac mogao ubiti, dulje vremena huckao Burmuta baš na to Mutavčevo premještenje. Nije u tom uspio, no odrekao se zato svoje želje nije, to manje što ga je ogorčena istraga radi tajne knjige ogorčavala i sama, ogorčavala ga baš na Mutavca, za koga se stalno bojao da će na koncu konca postojanje te knjige izdati ipak.

Mutavac je dakle sa cijelom svojom egzistencijom Rašuli trn u oku, trn koji bi bilo dobro iščupati i zgaziti sasvim. Bio je to zapravo prvi trn, jer postojao je – od onih velikih – još jedan, naime doktor Pajzl.

Doktor Pajzl nije bio samo pravni zastupnik zadruge, nego je, ko što su to mnogi slutili, a znao samo Rašula i ponešto Rosenkranz, bio u neku ruku i tajni član zadruginog ravnateljstva. U suštini bio je on tajni savjetnik Rašulin i ko demon davao je ovome savjete kako da u spekulacijama obiđe i izigra zakon. Osiguravao je i sam bolesne bez njihova znanja, dakako preko agenata koje mu je uz proviziju nabavljao Rašula. Njihova saradnja bila je dakle tijesna, a trebala je to ostati poslije Rašulina uapšenja – i baš to da ona to krivnjom Pajzlovom nije ostala jeste upravo i razlog Rašulina bjesnila na Pajzla.

Inače je Rašulina taktika pred sudom bila ta da umiješa u aferu koga god može, naročito ljude od položaja; Pajzla je međutim štedio. Pajzl je naime po dogovoru imao da ostane na slobodi kako bi sa svojim jakim vezama pokušao da u slučaju ako Rašuli ne uspije bijeg (kako mu i nije uspio) izvuče

Rašulu ma i uz kauciju iz zatvora. Tek vrijeme je prolazilo, a pomoć se Pajzlova nije ukazala nikako. Mjesto nje imao je Rašula jedanput prilike da u novinama čita drzak demanti u kome je Pajzl, nelijepo po samog Rašulu, poricao navode svojih protivnika te bi on bilo kako bio umiješan u aferu posmrtno zadruga. To je i ponukalo Rašulu da Pajzla jednim potajnim pismom opomene na zadanu riječ. Dugo poslije toga odgovorio mu je Pajzl usmeno po ženi – Rašulinoj – da se strpi, da ne nagli ni u čemu, jer će se sve svršiti vrlo dobro i brzo. I jer je tom istom zgodom Rašula od svoje žene saznao da sve njezine vlastite intervencije kod raznih advokata nisu koristile ništa, budući da ga sud nikako nije voljan ni uz najveću kauciju da pusti, to je on konačno, posljednji svoj adut videći u tome da u aferu zamiješa Pajzla, otvorio zajedno s Rosenkranzom usta – i za nekoliko se dana Pajzl jedne noći doista i sam našao u zatvoru. Tim momentom, odmah od prvoga susreta drugoga dana, započeo je između njih dvojice neki podmukli, beskrvni rat, pun lukavstva, mržnje i zamki. Ponajprije je Pajzl svečano odbio da bi bio uapšen radi afere; to je, po njemu, bio samo politički progon. Pa ipak je odmah od Rašule tražio da opozove svoje “denuncijacije”. S ovima je Rašula, tvrdio je, škodio samo sebi, pokvarivši mu svaku akciju da ga izvuče na slobodu, akciju koja je stajala na dobrom putu, tako te bi Rašula doskora bio uz kauciju pušten do rasprave na slobodu.

No nikakih poblizih podataka o toj svojoj akciji nije Pajzl mogao da dade Rašuli, a osim toga Rašula je računao ovako: bilo da je Pajzl u zatvoru samo radi afere ili i radi politike, zatvor je svakako dokaz da je on i sam pred vladom bez moći, kako bi dakle mogao pomoći i njemu? Pri prvom suočenju ostao je dakle pri svojem iskazu, a pod njegovim uticajem isto tako i Rosenkranz. I uzalud je svih sljedećih dana Pajzl nastojao da jednoga ili drugoga smicalicama i prijetnjama zadobije na opoziv. Prvi puta se Rašula, da eventualno popusti, pokolebao kad je u zatvor došao novinar Maček i saopćio mu diskretno da je ovkraj brave Petkovića doveo u sporazumu s policijom, a vjerovatno i vladom, sam Pajzl. Tako, razmišljao je Rašula, a zašto onda ista policija i vlada Pajzla drži u zatvoru? Možda

šta traži od njega pa ga iznudi? – javila mu se misao. Pajzlova politika puna je zaobišlica i dodvoravanja vladi, te šta onda ako on vladi popusti i doista izađe iz zatvora, kako to stalno i naviješta? Opet će biti jak, uplivniji možda nego prije; zar ne bi dakle bilo možda bolje stati s njime ko nekad na dobru nogu? A osim toga, zar nije primjetljivo da se Rosenkranz nekako manje ljuti na Pajzla i, štaviše, zar nije načuo kako se Rosenkranz nešto s Pajzlom dogovara o simulaciji? Stari je to savjet, i njemu ga je Pajzl prije uapšenja preporučio, naime da simulira ludilo, jer će tako lakše na slobodu. Rašula je to međutim, ne vjerujući u uspjeh, a i držeći to smiješnim, odbio. Ali ako to prihvati Rosenkranz, i ako mu uspije? Da ga dakle obadvojica izigraju i izvuku se, a on da ostane?

Svim tim kolebanjima Rašulinima učinila je kraj jedna izjava koju je vlastita Pajzlova stranka objelodanila u svom organu, a u kojoj se ona, da sebe opere od sviju veza s Hrvatskom stražom, Pajzla kao vođe i člana svečano odrekla. Pajzl je, govoreći o svome oslobođenju, najviše i računao na pomoć svoje stranke. Sada je napušten; kakove se još nade mogu polagati u tako ponižena i bespomoćna čovjeka? S nasladom da ga utuče još više, Rašula je ostao tvrdokoran kod svoje odluke da Pajzla ne štedi i da mu ne popusti.

Sve se to međutim stubokom izmijenilo baš jučer. Jučer je Pajzla po prvi puta ovdje posjetila žena, i poslije toga Pajzl je slavodobitno (istina, i čudno nekako rastresen, no tome mogu biti drugi, bračni razlozi) sašao na dvorište i izjavio Rašuli da će još isti dan ili najkasnije sutra – dakle danas – biti pušten. Tvrdio je da je dokazao svoju nedužnost. Sam Rašula je sumnjao u nešto drugo: ako će doista biti pušten, a nikad to nije navještavao s tolikom uvjerljivošću, ne znači li to da je popustio vladi? Ta sama mogućnost nagnala ga je da se vrati na stare svoje nade i račune s Pajzlom. Započeo je on o tome i razgovor, i ne bez uspjeha. Pajzl se, zaboravivši odjednom sve svoje prijetnje i odluku da igra uvrijeđenog, izjavio spremnim da radi za njegovu slobodu, no uz uslov da mu Rašula još ovdje u zatvoru doznači jedan veliki predujam na račun nagrade. S time se, dakako, Rašula, bojeći se prevare, nije mogao da sagla-

si, a i naljutio se; zar Pajzl nije dosta zaradio sa zadrugom? On će mu, uostalom, platiti kad izađe (zapravo je mislio da poslije izlaska, ne plativši mu, pobjegne u inostranstvo). S užitkom da mu se revanšira, Pajzl je istrajao pri svome zahtjevu. Tako su se i razišli. Ipak se poslije toga, bojeći se da ne izigra i posljednju mogućnost izlaska, Rašula kolebao u sebi cio dan, a i cijelu noć, dok naposljetku, upravo jutros, na polasku u dvorište, nije saznao od ključara da je Pajzl bio sinoć kasno pozvan pred suca i da se vratio jako neraspoložen, tužeći se na glavobolju.

Baš na tu glavobolju misli sad najviše Rašula, a govori o Petkoviću. Šta je njemu Petković? Glupi dobričina kojeg je katkad htio da iskoristi u svojoj mržnji spram Pajzla. Tako ga je, doznajući za namjeru Pajzlovu o kurateli, tajno podbrckivao da to ne dopusti, a naročiti efekat mislio je polučiti povjerivši mu sve što je o Pajzlovoj krivnji spram njega čuo od Mačeka. No postigao je s tim huckanjem samo protivno: Petković je sa svojim svakom postao još srdačniji. Kivan je stoga postao Rašula i na njega, s uživanjem ga – iako besplodno – ujedajući gdje je samo mogao, tako baš ove posljednje dane dobacivajući mu stalno da će biti obješen. Besplodno možda i nije bilo to draženje, pomišlja Rašula, vjerovatno ga je i on tako pomogao natjerati u ludilo; no kad bi to i bilo, zar za to da osjeća grizodušje? Žao mu je samo jedno, da iz Petkovićevog ludila slijedi i to da će Pajzla pripasti Petkovićeva ostavština. On je dakle uvjeren da je Petković lud, pa ipak on ovdje među pisarima kao i pred Burmutom tvrdi protivno, da Petković samo simulira. Htio bi on naime da odgodi Petkovićevu otpremu u ludnicu; baš ovako lud čini mu se on ovdje od jučer potrebnim kako još nikad.

Jučer naime prije podne jedan je od pisara, Majdak po imenu, naveo pred Petkovićem riječ na hipnozu, i živahno je taj luđak silno, raspričao se kako je putujući po Evropi došao u dodir s mnogim medijima i hipnotizerima, i stao naposljetku Majdaka uvjeravati da bi ga mogao hipnotizirati, tako te će ovaj u snu učiniti sve što će mu on narediti. Prihvatio je to Majdak zanosno, i zbilja se on, čini se, uspavao. I bogzna šta se sve nije moglo desiti da cijelu stvar nije zbunila vragolija jednog uznika i dolazak Pajzlov – k ovome je naime, prekinuvši

sa svime, poletio Petković da se s njime pozdravi. Pa da se sve to pokuša još jednom – iskrsla je u Rašuli još jučer misao – ali tako da pomoću Majdakovom navede Petkovića i opet na hipnozu i onda ovoj zgodno podmetne Mutavca. I taj da učini sve što bi mu se naredilo!

Smiješno je to u biti Rašuli da bi takova šta bilo moguće, no ne tvrde li* takova šta, kako se to može čitati u novinama, i ozbiljni učenjaci? Ako i ne bude od koristi, može da bude zabavno dovesti Mutavca do toga da čuje kako mu neko zapovijeda da se ubije, prereže sebi žile, objesi se, strmoglavi niz prozor. Samo bi, dabome, bilo za to potrebno preparirati i Petkovića, u zgodnoj kakvoj formi, kao da je to sve šala! Stvar već mnogo teža, no slučajnosti joj mogu poći u prilog. Ne pođu li, izgubiti sam neće ništa, treba pokušati.

I tako, misleći i na to, sjedi Rašula kod stola, smješka se zlobno, objesio je donju usnu te ponavlja glasom koji je kad pjeva sigurno tenor:

– Simulacija, ništa drugo. Ne tvrdim da nije luckast. Ludovanje njegovo za lijepom Helenom (tako je Rašula nazivao Reginu Rendeli) najljepši je to dokaz. No lud? Ajte, molim vas! Prevario je i simulira da se izvuče iz zatvora! Jamčim za to, vidio sam ja kako izgledaju pravi luđaci!

Protivno mišljenje zastupa novinar Maček. Još iz mladih đačkih dana Petkovićev je to drug. Mišljenje da je Petković smušen i luckast uvriježilo se u njemu također vrlo rano, a učvrstilo još više od časa kad se između njih dvojice dogodila jedna čudna, za Mačeka još i danas u biti nerazumljiva stvar. Znao je on naime da je Petković od oca naslijedio obveznice u vrijednosti od stotinu hiljada kruna, sve starih dugova seljačkih. A kako se baš ženio, trebalo mu je novaca, pa je stoga Petkoviću, koji te obveznice iz sklonosti prema seljacima nije htio da iskupi, ponudio za njih četrnaest hiljada kruna u gotovom, razumije se s namjerom, dakako, da ih potom od seljaka iskupi sam. No mjesto da prihvati tu ponudu, Petković je na zaprepaštenje Mačekovo spalio prašnjivi snop obveznica tur-

* U izvorniku stoji: *da*.

nuvši ga pred njim u peć. Tako mu je smušenjак jedan razbio najljepše osnove u životu. Mislio je da gradi kuću, a ostao je na tom da i dalje tavori kao novinarski reporter, s malim avansmanom da ujedno nosi funkciju odgovornog urednika. A groznica je političkih svađa velika i biju se i psuju redakcije među sobom te tako on gotovo svake godine mora da kao odgovorni urednik bude jaganjac koji u zatvoru odnima grijehe svoje redakcije. I baš sada je radi takog slučaja ovdje u zatvoru. Kako se god uzme, svega toga ne bi bilo da je Petković nekad bio pametan! Lud je on, a sigurno ne simulira! Maček najbolje zna zašto je Petković zatvoren i po čijoj intrigi. Ko staro reportersko njuškalo, u vezama i s policijom, sabiralište sviju gradskih pikanterija, načukao je on to prije polaska u zatvor, rekao to i Rašuli; zašto dakle sad Rašula tvrdi da je Petković doista prevario kranjskog restoratera, te simulira samo zato da se izvuče iz neugodne afere?

Protivi se on dakle Rašuli, no ipak se opaža da to čini bez uzrujavanja, nekako oprezno, kao da izbjegava da mu se zamjeri. Opreznost ta ima svoj dublji razlog: Maček je naime i sam upleten u aferu zadruga. Kao novinar dao se od Rašule navabiti da piše i tura u svoje novine reklamne članke za zadrugu. Pomalo je i pošao dalje te je kao reporter s mnogim vezama, iskoristivši svoje njuškalačko znanje o ljudima, postao Rašulinim tajnim agentom. Tako je i sam osigurao bolesne bez njihova znanja i pobrao nekoliko posmrtnina. Sve je to zapisano u tajnoj blagajničkoj knjizi, no ta je, kako ga Rašula uvjerava, spaljena. Ne bi se dakle Maček imao ničega da boji, to manje što i sam Rašula priznaje da o njemu na sudu čuti samo zato jer smatra da je u njegovom položaju uvijek dobro imati na slobodi jednog novinara za sebe. No što je bilo dosad, mora li biti i ubuduće? Rašula mu se jednom već ovdje priprijetio da će ga zakopati ko Pajzla, gdje bi i samo jedno jedino preslušanje Mačeku pred javnošću, ženom i glavnim svojim urednikom bilo neugodno! Sve mu to dakle ulijeva oprez, a i strah pred Rašulom. Redovito mu je zato i jako podložan. No sad kao da su u njemu ipak izbili i neki mutni prosjevi saosjećanja za davnog druga, poštenijeg od tog Rašule, te on ponavlja tvrdokorno:

– Istina je da su ga upropastile žene. Novac zapravo na koji su se žene lijepile, i tako – nemojte vi meni govoriti – to je paraliza! Bezuvjetno paraliza!

– I paraličari mogu simulirati! – mršti se kroz zajedljiv smiješak Rašula i nekako prijeteci pilji u Mačeka. – Ne znam u čemu ste se slizali toliko s Petkovićem da ga toliko branite. Ostavite ga još samo nekoliko dana ovdje pa ćete vidjeti da će prestati da luduje. Uvidjet će da mu simulacija ne koristi.

– Ni u čemu se ja nisam s njime slizao – brani se Maček i ni ne gleda Rašulu. – Ja samo mislim da će tu s njegovim ludlom biti još gore. Njega je već trebalo odvesti u ludnicu.

– Vi biste dakle htjeli da ga otpreme u ludnicu pa da tamo doista poludi? Ne znam kako možete uopće tako nešto kao njegov nekadanji prijatelj govoriti! Ja bih ga onda radije pustio na slobodu.

– To bi i bilo najbolje. Ali sad je kasno.

– Za vas još ništa nije kasno – ujedne ga Rašula s aluzijom na koju se Maček trgnuo, pogledao Rašulu u oči, razumio.

– Za mene mislite da bih ja trebao u ludnicu? – odvrne on udar, a zagorjelo mu se lice potkrvi tamnim karminom. Prikrao se u njega strah da Rašula pred ostalim pisarima ne učini još oštriju aluziju.

– Pa skoro da i bi! – zabavlja se Rašula s njegovim strahom. – Prestali bi valjda govoriti ludorije koje nemaju ni repa ni glave.

– Ja ipak mislim – opire se već vrlo nemoćno Maček; kako god bi htio da prestane o tome govoriti, ne može, da to ne bude napadno pisarima, tako naglo popustiti – nekaku glavu imaju i nisu to ludorije, nažalost.

– Nažalost? Pazite da vam zbilja ne bude nažalost!

Maček obiđe pogledom pisare, no jedini koji bi mogao shvatiti Rašulinu aluziju, Rosenkranz, okrenut je na drugu stranu i ćuti. Drugi bi opet, ako bi sam i dalje izazivao Rašulu, mogli ipak konačno primijetiti da mu se Rašula nekako čudno prijeti.

On dakle izvadi iz džepa maramicu, obriše sasvim suho lice i pomirljivo gledajući u Rašulu zašuti.

Spram ove dvojice koji su, čini se, dovršili, svakako pobjedom Rašulinom, prepirku o Petkoviću, ostali pisari kao da su sve dosada bili samo publika koja sluša.

A ima ih ovdje još četvorica: Rosenkranz, koji, iako ima mjesta na klupi, sjedi na stolu, jednom nogom na zemlji, i Mutavac, koji se pritisnuo uza zid između prozora stražarnice.

Do Rašule sjedi i upravo se sad digao visok, mršav čovjek, žuta, jarugama izlokana lica. Zove se Likotić ili, kako ga je Rašula nazvao, Francuska Rakija. Nazvao ga je tako zato jer je Likotić bolehljiv i tijelo mu je, svo žuto i suho i učvorugano nekud poput bambusove trstike, sasvim iznureno pa ga Likotić svaki dan po tri puta trlja francuskom rakijom. Radi se naime o tome da je Likotić ljetos, pavši u zatvor, imao na prsima crvene pjege od upravo prošlih sifilitičkih rana, pa su to, kad se umivao, pisari odmah zamijetili, a on se opravdavao da su mu te pjege ostale od prejakog trljanja francuskom rakijom. I otada on i dalje stalno trlja prsa, a pjege također ostaju i dalje, tako da konačno ni sam Likotić ne zna da li su mu te pjege od sifilisa ili od francuske rakije. Ne uveseljava on ostale pisare samo svojim sitničavim staranjem za zdravlje koliko jednom osebinom, a ta je u tome da mu šija, čim je samo pokrene, škri-pa i čegrće suho, kosturno, ko čegrta ljka.

Bivaju dani pa mu je to gotovo i jedini govor. Bankovni je činovnik, učinio je pronevjerjenje u jednoj ličkoj banci i težište cijele obrane mu je da je novac samo uzajmio. Kada šuti, onda obično premišlja ili o svojoj bolesti ili stvara planove za svoje držanje na raspravi koja je već raspisana, a bit će skoro.

No sada čuti baš iz prvog razloga. Sluša on taj razgovor o ludilu i paralizi. Cijelo ga tijelo svrbi od tjeskobe – zapravo ga napadoše zatvorske uši – a glavom mu se šulja plaha misao neće li i on sam sa svojim neizlječivim luesom završiti u paralizi? Uvjeren je da se paraliza dobiva samo od luesa. I tako stalno ispoređuje sebe i Petkovića, pa sad jedva čeka da se ovaj spusti na dvorište. Čeka ga, a zna da će pojava Petkovića na njega djelovati tjeskobno kao da vidi svoju budućnost. Neugodno je to Likotiću, ustao je, obazire se, pogledava preko

dvorišta, a šija mu škripi i ne zna on ni sam zašto; možda mu se to na gornjim kraležnjacima počela sušiti kičma?

Tako Likotić. A pokraj stola, s rukama na prsima, u ljetnim bijelim hlačama, šeće seoski trgovac Majdak. Turopoljski je to plemić, zbog svoje kineske fizionomije i slaborastih spuštenih brkova po Rašuli nazvan Mikado. Svoj dućan u Turopolju zapustio je jako, a došao je u zatvor radi jedne seoske djevojčice koju je pokušao silovati u svom dućanu. Da je taj pokušaj svršio (uslijed dolaska ljudi) s neuspjehom, raduje ga jako; barem tako govori, a i vjerovatno je, jer Majdak je inače uvjereni spiritist i u svoj svojoj nijemoj ozbiljnosti vazda tiho, mjesečarski zanesen.

I sada ovdje on opet zaneseno ćuti. Zamislio se u to Petkovićevo ludilo. Koliko je u sebi prezirao ostale pisare, pokvarene materijaliste, Petkoviću je on uvijek, naročito od jučerašnje "hipnoze", duboko sklon. Njemu bi dakle trebalo biti Petkovića žao. No ne. On se zanosi. Ludilo se njemu čini tajanstvenim vječnim transom: nisu li luđaci najbolji mediji i ne govore li stalno s duhovima? Eto, taj Petković sigurno govori s duhovima. I nije prosto lud. To je zapravo duboki tajanstveni trans. Svakako divnija stvar nego vagati brašno na kile i mjeriti sukno na metre. I bolje je to i čišće i bliže usavršavanju duše negoli silovati djevojčice. No nije li i taj, iako za njega uvijek stidan pokušaj, bio učinjen u nekom transu? Da, baš toga popodneva, kad je selo opustjelo ko izumrlo i djevojčica susjedova kad mu je ko mali golušavi medij došla u dućan da kupi šećera, baš toga popodneva u maju tezga je čudno cviljela u dućanu, i vaga se njihala, i glave, veliki crni čunjevi šećera nagibali su se na polici sami, ko da se tamo klanjaju nekaki čudni orijentalški budisti s visokim crnim turbanima. Orijent, tajanstveni, za Majdaka uvijek zavodljivi Orijent, postao je njegov seoski dućan i u trans se pretvorilo cijelo to samotno kišovito popodne tamo dolje, u blatnom Turopolju. On pomalo i zavidi Petkovićevom transu, i ako ne vječno, sam bi on okusio nešto malo od toga; slatkim mu se taj okušaj čini ko šećer koji je majskog popodneva ponudio djevojčici u dućanu. Jučer je to već skoro i bilo, osjećao je kako na njegov prelazi tajanstven jedan

duh i miluje ga i uspavljuje ko ljubav i hašiš – bi li to moglo s potpunim uspjehom biti danas?

Zanosio se tako Majdak, a Likotić, ustavši, gurnuo ga je nehotice o lakat i obratio se spram Mačeka koji je upravo zašutio i briše maramom lice. Lice je Likotiću mračno i još više upalo i nekake crne sjene sjele su u te ko ilovača žute jaruge.

– Vi dakle mislite da je to paraliza – govori on tvrdo, a riječi kao da mu se otkidaju s usana ko kamenje s kamenoloma.

Maček ne voli više da nastavlja, pa, jer je slučajno pogledao Mutavca, izbjegava odgovor ovako:

– Mene to pitate ili Mutavca?

– Šta bih Mutavca? – pogleda Likotić na ovog mračno; on je na Mutavca posljednjih dana stalno kivan, jer drži da je od njega dobio uši. – Šta bih onog ušljivca? Vas pitam.

– Pitajte sebe – izvlači se Maček.

– Zašto sebe? – zgranjava se Likotić; taj odgovor čini mu se kao podmuklo nanišanjena uvreda, a on zna biti vrlo surov kad ga se vrijeđa.

– Natrljajte vi njega francuskom rakijom – ceri se Rašula – da mu se ne pozna kad se zacrveni u licu.

Likotić se još uvređeniji okrene spram Rašule.

– Kako vi to mislite?

– Ja mislim – htjedne Rašula da oštricu okrene od Mačeka prema Likotiću, no suzdrži se videći kako taj već grči šake i gleda ga samo da prasne – ja mislim da bi se prije za Mutavca moglo reći da ima paralizu i da je lud.

– Zašto? – trgnuo se iz svoje ćutnje Majdak i razvalio usta. Uvijek on tako kad se nečemu čudi. A kineski brkovi spuste mu se tada još niže, po tome je i nazvan Mikado. Da bi Mutavac, taj grbo, bio u transu, to je ipak poniženje za svaki trans. Nikad se Majdak ne zadijeva u Mutavca, a niti ovaj o njega, no ipak je Majdaku Mutavac bezrazložno uvijek neprijatan. Možda je razlog u tome da u Mutavcu uvijek vidi poniženog i draženog ko što je i sam.

– Kako je Mikado zinuo – naruga se Maček – kao da će progutati Mutavca!

– Vama bi baš bilo žao da ga proguta – s pritvornom ozbiljnošću spočitne mu Rašula. – Da vi našem gospodinu Majdaku baš nikada ne možete dati mira!

– A vi obadvojici, gospodin Rašula! – osmjehne se Maček. Još od sinoć, kad se rugao Majdaku radi hipnoze, naučen je da Rašula uzima Majdaka u zaštitu; šta mu je to odjedared potrebno? – Morao bi, dakako, početi s grbom da mu se ta ne zadjene u grlu!

– Sram vas bilo! – odvrne se, zatvorivši usta, Majdak i, otišavši ustranu, sjedne na jednu cjepanicu ispod naslage drva. Nikad on ne voli da se svađa.

I svi se smiju, osmjehnuo se i sam Likotić, pa i Rašula. A Mutavac se pri zidu okrenuo spram kuta, pa se niti ne osvrće. Čuje on da je riječ o njemu, no šta da kaže? Strah ga je pred pisarima. Tako su se smijali i jutros kad ga je Burmut pričepio o zid. Da se radije nije ni pokušao ulaskati Burmutu s tim likerom! Sve se ionako uvijek obraćalo u protivno od onoga što je htio – najbolje je ništa više ne htjeti, ne željeti! A ništa ne željeti, šta je to? Smrt! – rasprostre se blijeda hladna svjetlost Mutavčevom nutrinom, a nosnice mu zadrhéu.

Jučer je opet bio na preslušanju. Najstrašnjemu dosad, jer jučer malo da nije priznao sve. Malo da nije? A nije li ipak sve? Navijao ga sudac; to se već predugo oteže, vikao je, pretrest će mu kuću, uapsiti i ženu ako šta nađe! Uzmicao je Mutavac, zapletao se, dopustio da je tajna knjiga postojala, no brzo se odmah sabrao i porekao, te se tako sve svršilo s njegovim uvjerenjem da nije priznao ništa. Tako to reče i Rašuli kad ga je taj napao, tako se to, u strahu da je ipak priznao, uvjerava i sada. Uvjerava se, a ipak osjeća da je na kraju snaga i da će kod prvog susreta sudiji podleći; Bože moj, i zar ne bi bilo bolje, jer šta ako knjigu nađu i uapse mu ženu?

Misleći tako, Mutavac čeka zajutrak. Ovaj mu mora da donese žena, to bi moralo biti, gdje je tako dugo? Da nije već – no ne! – doći će ona, jer nije tako kasno! No vidjeti je sigurno i opet neće; već nekoliko dana njoj ne uspijeva da dođe u dvorište! Da bar danas dođe!

Čeka Mutavac, i Petkovićevo ime, koje toliko tu oko njega spominju, utiskuje mu se u mozak. Petković, to je onaj isti koji je poslije toga kako se Mutavac posljednji puta vidio ovdje na dvorišnoj kapiji sa ženom prišao k njemu, milovao ga, ispitivao o ženi, žalio i njega i nju. Čemu toliko zanimanje tog ženskara, kako ga svi ovdje nazivaju, za njegovu ženu? Sjeća se Mutavac crnog gorućeg Petkovićevo pogleda, tjeskobno mu je i za sebe i za ženu. No čega se ima barem sad da boji? Petković je, kažu, lud. Otići će, nestat će – sam je nesrećan, no možda je to i sreća tako, makar i u ludilu, nestati? Sreća?

Zapiljio je Mutavac na krmežljive oči pogled u kut među kozlice baš kao da tamo vidi odgovor na svoje pitanje. – Mutavac! Na sud! – trgnuo ga doziv. No samo se otkrenuo nâpõ, zna on da ga to, obrnuvši se ustranu, izmijenivši glas, hoće da zavara i zaplaši Rašula.

Rašula to mnogo puta radi i obično se pritome s nasladom cereka, tako i sada. No što je jutros Rosenkranz tako šutljiv?

– *Na, und Sie?* – udari ga po hromoj nozi. – *Schweigsam wie am Eise? Totenphilosophie, was?*

– *Der Kerl is' wirklich nârrisch!* – mljasne Rosenkranz, čini se bez ikakvog saveza s Rašulinom primjedbom. Cijelo to vrijeme misli on na Petkovića, i ne bez razloga. Sa sve duljim i bezuspješnijim Rašulinim nagađanjem s Pajzlom, u njemu je sazrela misao da se s Pajzlom pokuša nagoditi sam. Pokušao je to najposlije jučer kad je saznao da će Pajzl izaći na slobodu. Po prvi puta išlo je između njih sve glatko, Pajzl više nije tražio od njega da opozove iskaze. Nezgodno je bilo samo jedno, da je još uvijek tražio jedan velik predujam u novcu. Prihvatio bi i to izočajani Rosenkranz da se Pajzl nije ukopistio na jedan teški uslov koji mu je predlagao otpočetka, a to je da bi Rosenkranz morao simulirati ludilo. Kako? – muči se Rosenkranz od jučer do danas. A osjeća da vrijeme ide, i Pajzl bi – ako sve opet nije neka prevara? – mogao svaki čas na slobodu; trebalo bi se dakle pravovremeno još odlučiti!

I baš Petkovićevo ludilo – ludilo ili simulacija, svejedno! – ulilo mu je dovoljnu odvažnost da se već osjeća pred odlukom. Eto, tu mu je primjer – tako mu kraj ostalih savjeta naj-

poslije reče jučer i Pajzl! – treba se, jednostavno, s ovom ili onom razlikom, ravnati po njemu! I onda u ludnicu, pa na slobodu, ma *lieber Gott*, kako bi to bilo prijatno vratiti se u svoja tućan, k svoja Sara! Sa stečenim novcem možda bi se još dalo osnovati kakvo d. d.! Tako bi i bilo pravedno; *'s muss doch ane Gerechtigkeit auf der Welt sein!* Pa da se još dogodi da izađe on sam, a Rašula ostane! Tako će i biti – naletio je u njega talas optimizma, uzbudivši ga prijatno ko topla kupka. I tako uzbuđen, teško se zatajujući, s izvjesnom mišlju da braneći Petkovićevu simulaciju brani i svoju, mrcna na pitanje Rašulino *wer ist nährisch:*

– *'S is' nicht dass er simuliert, er is' wirklich a Narr!*

– *Ja, ja* – ruga se Rašula – *so wie Sie.*

– *Was wie ich?* – uvrijedio se Rosenkranz, žacnut. Rašula, doduše, ne zna (valjda ne zna) njegov jučerašnji razgovor s Pajzlom (tako je to htio i ovaj sam). No nisu jedanput njih dvojica i sami međusobno govorili o simulaciji, pri čemu se Rašula uvijek tom Pajzlovom prijedlogu izrugivao; kako bi se tek Rosenkranzu kad bi taj prijedlog prihvatio! Zar ga ne bi i izdao? Optimizam Rosenkranzov potamni i samo se ko sjen nađe još u riječima: – *Na ja, 's wird alles gut sein!*

– *Was wird gut?* – iskesio se Rašula.

– *Na ja, unser Schicksal, meine ich. Sonst müsste man sich selbst auffressen.*

– *Ja, sich selbst, wenn es den Juden das Schweinefleisch zu essen gestattet wär'.*

– *Wie, wie?* – vrpolti se Rosenkranz uvrijeđen i zloćudan. No još se nije odgovoru ni dosjetio kadno se Rašula dignuo i, ostavivši ga, pošao spram kapije.

Na kapiji se pomolila glava, velika, zajapurena, sijeda sa smiješno unatrag zabačenom visokom kapom. I odmah s tom glavom proturalo se na dvorište i zaustavilo tu tijelo, mješina krupna, sa silnim nesrazmjerjem između omašnog trupa i tankih nogu. Po svakojutarnjem svom običaju, prije nego će u kancelariju, došao je da u uzište zaviri tamničar Vajda. Njiše se on u hodu i koleba u tijelu, noge ga jedva drže, savijaju se,

te se svaki čas čini da će taj čovjek pasti. I cio karakter mu je u nerazmjeru. Težak je, nezgrapan, slab, povodljiv, dobar i mekan ko vosak i ko bez pouzdanja u sebe sama. A više puta kad se u njemu bilo radi čega razbudi svijest da ipak nešto u svom uzištu znači, onda postaje neumoljiv, surov, goropadan. S pisarima je dobar jer, sam nekadanji feljbaba, poštuje u njima inteligenciju. Sam star, pomalo već nesposoban za službu – i zato teško očekujući penziju – prima rado savjete od pisara, i naročito mu se u tu svrhu u posljednje vrijeme nametnuo Rašula. I sad je Rašula priskočio do njega, želi mu dobro jutro, raspitkuje se o njegovim ukućanima – ženi i dvjema djevojčicama koje su prekojučer otišle na selo rodu u pohode, a danas se uveče – kaže tamničar – vraćaju.

– No sad ste još žalosni udovac, gospodin Vajda, kikiki! A da, zbilja! – poduhvatio ga je Rašula ispod lakta, pa se tako provlači s njime natrag kroz kapiju. – Jeste li čuli za Petkovića?

I šapće mu nešto živo, i dokazuje, a tamničar se pognuo, sluša.

– Siromašni čovjek! – rekne. – No ja prijaviti moram, gospodin Rašula, neka bude i sim-simulacija, moram!

Ne izreče svoje mišljenje da u simulaciju ne vjeruje, no taki je njegov karakter da ne voli protusloviti pametnijima od sebe; požuruje dakle rastanak i sam se uspinje natrag uz stube.

Rašula se vratio, sjeo za sto. Odobrovoljen je, fićuka. Samome mu se smiješnom čini tvrdnja da Petković simulira, a još više da je tamničaru govorio o tome kako ne bi cio Petkovićev slučaj trebalo prijavljivati sudu. Ta sud to već od jučer zna, a danas će doći i uzišni doktor – dan je marodne vizite! – vidjet će sve i sam – tako i tamničar reče! – i sigurno odrediti Petkovićevu otpremu u ludnicu. Odogoditi se više ništa ne može, vrijeme je kratko, plan koji je zamislio treba provoditi brzo. I baš to, ta svijest i s njome spojena napetost volje, uživanje u izrednom djelu koje svi ti glupaci oko njega ne bi bili sposobni ni da zamisle, a kamoli provedu, to je odobrovoljilo Rašulu. Nestrpljivo čeka i on Petkovića. Simulanta! Kako bi Jurišić graknuo da ga je čuo tako govoriti! No bolje je da to pred njim ne govori; tog

Jurišića, to vječno sumnjalo i fiškala bijednih, najbolje je danas ne izazivati! Ali sad ni on nije još tu; uostalom da i jest?

– Phi! – fíćukne on, ustavši, Mutavcu u uho, a na uličnoj kapiji zveknuo je zvonac, i još malo pa se u stražarnici i u veži uzvrpoljiše stražari. Jedan od njih javio se na dvorištu, brkat je, i čačka noktima zube, a kako mu u ruci visi svežanj ključeva, to se čini da ima гвозdenu bradu.

– Mutavac! – govori ležerno kao da više misli na zub negoli na Mutavca. – Žena vam je donijela kavu, ali joj je pozlilo te [je] razbila šalicu. Danas nema fruštuka.

No nije još pravo ni izgovorio, a Mutavac se, već na glas zvona se okrenuvši, pomaknuo spram kapije, živo kako se to od njega nije moglo očekivati.

Jer odande iz veže kroz viku stražara: vode, vode, zamnijeli su i ženski glasni uzdasi: joj, zovite njega, joj! To je njegova žena, to je Olga.

– Pustite me, pustite! – zacenjuje se on u kašlju, a brkajlija se već povukao iza kapije i gleda ga kroz staklo i čačka dalje zube.

– Ne smije se, ne smije! Odmah će njoj biti bolje. Pustili su je u vežu da se otpočine. Eto, već se diže.

I doista, tamo u kutu, vidi to Mutavac kroz staklo, okružena stražarima, čuč i upravo se diže njegova žena te pruža spram njega ruke i jauče.

– Tamo je, pustite me! Samo na minutu! Moj Pepi, moj Pepi!

I baš ko ovaj brkajlija Mutavca u vežu, tako ni stražari u veži ne daju njoj na dvorište, nego je očividno hoće spremiti na ulicu.

Režeći, Mutavac se očajno napreže da se progura u vežu; čudna je ta njegova energija, sigurno samo žena djeluje tako na njega. I promolio je glavu kroz kapiju i ovako u škripcu spazio je na stepenicama tamničara pa zapomaže:

– Gospodin tamničar, molim vas, go-go-go...

Tamničar se upravo iskobeljao iz ureda pa se istom razabire: – A tako, pala je! Pozlilo joj je! I hoće se viditi s mužem kad je već tu! I on s njom. No pustite ih, pustite – mekan je on i sućutno gleda ženu u tijelo.

I jedva što je on dao dozvolu, dogodilo se što bi se dogodilo sigurno da tu dozvolu nije ni dao: još se pravo stražari nisu ni razmaknuli, žena se progurala između njih i poletila spram staklene kapije. U isti čas progurao se i Mutavac kroz kapiju, pa su se tako oboje našli na pragu, jer kako je žena brzo doletjela i bacila se na njega, tako ga je i pomakla malo natrag.

– Pepi, moj, Pepi moj!

– Olga, ššš-šta je bilo?

Ona je sitna i koštunjava, lice joj je blijedo, navorano, sigurno izlokano plaćem. Na staromodnoj frizuri još je staromodnija kapica od crnih čipaka s mnogo krivih bisera, a inače je sva obučena u šareno, po prilici tip koji se pokriva s pojmom *schöne* Lizi. Iz pojasa izvukao joj se krajičak bluze pa joj se, kako se sva pritisla na Mutavca, taj krajičak podignuo i pokazao košulju. Naslonila je glavu njemu na rame, a lice joj se trže, vidi se da se bori s plaćem, i premda ne jeca glasno, suze joj padaju po Mutavčevim leđima. Glas joj je piskutljiv i samo ga bol čini dubljim.

– Sad je dobro, sad je dobro.

– Jesi li se stukla? – tepa Mutavac grgotavo, mučno.

– Ja ću tebi drugu kavu donesti, Pepi, drugu – diže ona glavu pa mutno, a ipak nekako čudno, pozorno gleda oko sebe i krza pogledom o sva lica koja su blizu i dalje upiljena u njih dvoje, naročito ta stražarska lica. I kako joj je Mutavac stegnuo lijevu ruku, tako je ona desnu, popravljajući bluzu, provukla između njega i sebe i drži je tamo kratak čas. Pa je opet izvlači i ne popravivši bluzu i opet ga obujima oko pasa, pritište čvrsto k sebi i sve ponavlja neka se ništa ne boji, ona će mu donijeti drugu kavu, drugu. A on i sam u suzama, spazio je njene suze, pa izvlači maramicu iz džepa i briše joj lice. A svoje lice spušta na njeno rame pa trlja oči o bluzu i sve joj se nekako nastoji primaći uhu, pa mrnca, sam ne zna što, nešto što mu u ovaj čas samo ide na usta, možda ko: spali, spali. No nije li i ona njemu maločas prije dok je popravljala bluzu nešto šanula u uho?

Izvi je joj se iz ruku i pogleda je kroz suze nijemo i upitno. A i ona gleda njega, gleda ga oštrije, samim pogledom kao da mu hoće nešto da kaže. I kliže pogled niz njegov prsluk i zvr-

ka mu s prsluka, masnog i prljavog, pahuljice prašine i zakap-ča jedno dugme. I opet ga prima za ruke i gleda kroz presušene suze u lice. I bolno ih je i strašno vidjeti ovako zajedno kako se ko djeca drže za ruke i pripijaju jedno drugome očima ko što su se prije cijelim tijelom. Grbav on, a ona još grbavija, ko dva rasječena blizanca koji sa svim svojim životom teže da se opet srastu u cjelinu.

– A što je kod kuće novo? – muca on, a ona kao da se začnula na to pitanje, pa u prvi mah ne zna što i kako bi mu odgovorila. Te mu opet gleda u prsluk i najednom kao da joj nečiji smijeh izvrnuo oči ustranu, tamo spram stola. I doista, tamo, naslonjen na sto, cereka se Rašula. I pilji u njih oboje izazovno, zlobno.

– No ajde, ajde, dosta je! – nutka ih tamničar. – Vidjet ćete se još! Nije to zadnji put!

Ko mačak se u taj čas približio Olgi Rašula:

– A znate li vi, gospođo – govori sladunjavo – da je ovdje zabranjeno krijumčariti pisma?

Isto tako neočekivano kako je on to rekao ona je vrisnula.

– Laže! – protrnuvši, stegnula je Mutavca k sebi čvrsto, a drugom rukom skrivečke posegla u džep pregače. – On laže!

– Ja lažem, dakako – sa slavodobitnim mirom potvrdi Rašula ponosno ogledajući lica koja su se sjatila bliže. – Pogledajte dakle u Mutavčeve džepove od prsluka! Možda bi nam gospođa mogla reći koji, pa da proces bude kraći i pokaže se prije kako lažem.

– To nije istina! – izvukla je ona ruku iz džepa sa sličicom nekakom među prstima. – Gospodin tamničar, to sam mu ja htjela da dam ovu sličicu Majke Božje!

– Htjeli ste, vjerujem – udvorno se nakloni Rašula. – Samo ste je dosad imali u džepu. Zgodno ste se dosjetili!

– Imala sam je u ruci – briznula je ona u grčevit plač – pa sam je metnula natrag dok vi ne dozvolite, gospodin tamničar! I to sam ja sebi gumb zakopčala!

Tamničar se očevidno zbunio. Da nije toliko svjedoka, on bi sigurno zažmurio na tu scenu. No optužba je pala i Rašula istraje pri njoj.

– Zašto ste to učinili, gospodo? – prigovara on, ponešto i uvrijeđen. – No, pa ako ste samo gumb zakopčali, onda neće biti ništa tako strašno.

I ko što prije u Rašulu, tako su se sad svi pogledi uprli u Mutavca. Obesnađen i još neoporavljen od straha, on instinktivno opipa džepove prsluka. I trese se sav, a prsa mu se nadimlju, kašalj ga guti u grlu, a grba mu se na leđima trza očajno. Okružili su ga stražari i prsti njihovi razmiljili su se gramzljivo po njemu.

– Neka ga pretraži samo jedan, samo jedan – pokuša tamničar umanjiti težinu te scene, jer on zapravo još nije ni naredio, nego su stražari sami, ko pod uplivom Rašulinim, započeli s tim pretresom.

Ostao je da ga pretražuje samo brkajlija. I izvrnuo je već sve džepove na prsluku.

– To ipak niste trebali učiniti, gospodin Rašula – prima-kne se Maček i gleda ga zadivljen.

– Tiče li vas se? – okosi se na njegov Rašula, pa nervozno upućuje stražara. – Pogledajte u kaput!

Mutavac, s isprevrnutim džepovima na prsluku, na kaputu, na hlačama, razdriježne košulje, trese se još grčevitije. Sve kao da je izvrnuto i u njemu unutra, negdje u prsima, u duši. Te ruke koje kopkaju po njemu kao da mu stiskaju i čupaju srce. Nešto toplo i bljutavo ko krv golica ga u grlu, otima mu dah. Zgrči se od kašlja, ispljune krv, riječi mu neke nemušte zamiru na ustima. Možda bi pao da ga nije pridržala Olga.

– Pustite ga, zašto ga mučite? Zašto? Vidite kako je slab! – zdvojno jeca Olga i već provire iz nje neki mahnit bijes i otpor. – Prestanite, on nije ništa kriv! Ja, ja, ja!

– No šta je, jeste li šta našli? – vrpolti se tamničar.

– Nema ništa – pjevca stražar i prevrće na dlanu svaštarije koje je izvukao iz Mutavčevih džepova. – Ako bi mu šta dala, bila bi to valjda kaka ceduljica, a baš ceduljice nema nikake. A šta će vam taj nožić? Nožić ne bi smjeli imati.

Prigovara on i otvara taj nožić, pa ga opet zatvara i gleda nekako zavidljivo, sigurno mu se dopada.

– Trebalo bi njega svega pregledati – hucka Rašula, nikako ne vjerujući da je poražen.

– Ništarija, još vam nije dosta! – vrišti na njega Olga i miluje Mutavca po licu. I prestala je jecati, pa s nekim vidljivim olakšanjem i začuđenjem i mržnjom i strahom gleda u Rašulu. – Platit će vam Bog za to!

– To se vama sigurno samo pričinilo, gospodin Rašula – kao da je odlanulo i samom tamničaru. – No, no, umirite se, gospodin Mutavac, i vi, gospođa! Što se mora, mora se. A vi mu vratite stvari.

Rašula se povlači ustranu i ceri ko čovjek koji unatoč sviju protivnih dokaza ipak istraje pri tome da je bio u pravu.

– A ipak sam ja vidio da je u ruci imala nešto bijelo i turnula mu pod prsluk.

– To je sličica bila – prekida ga Olga, pa pokazuje u sličicu koju jedan stražar, uzevši joj iz ruke, pregledava držeći je spram sunca.

– Pepi, čuvaj se tog čovjeka, čuvaj ga se!

– Sličica Majke Božje, ta će vam spasiti muža! – zloćudno upada Rašula. – Zar je to doista bila samo sličica?

– Ipak to niste trebali učiniti – napastuje ga ponovno Maček tonom kao da se izvinjuje. – Moglo se i vas ticati da je što nađeno.

– Mene? Toliko koliko i vas.

– Denuncijant! – promrsi Majdak iza njegovih leđa i, ko pobojavši se posljedice te riječi, okrene opet k drvima.

– Jadni moj Pepi, Pepi! – popravlja Olga Mutavcu odijelo, i uvlači mu džepove, i zakapča prsluk, i prima stvari i sličicu od stražara. – Ja ću tebi drugo odijelo donesti, čisto, čisto. A dajte mu nožić, to je uspomena; sjećaš se, Pepi, kad sam ti ga proljetos kupila za rođendan? – Molećivo gleda tamničara, a ovaj naređuje stražaru da vrati nožić.

– No ajde, dosta je, nije to zadnji put, vidjet ćete se još!

No baš kao da je zadnji put, Mutavac, još dok mu je Olga popravljala odijelo, pogleda je nijemo, s očima ko zalijepljenim od suza i obgrli je rukom i zajeca kratko. Obgrli ga i ona i pritisnu se jedno uz drugo ko srašteni. Njegov jecaj zagušio se u

tom stisku i obadvoje su nijemi, a ipak kao da jecaju u stravično sličnom dvoglasu. Iskrivljenih leđa ko da su im grbe otekline jednog uzavrelog bola, oni su i u nakaznosti svojoj jezovito lijepi. Ovo je sad bol koji se sigurno ne može izraziti riječima, a da ne bude umanjen. Ovo je tužna i očajno zanijemjela pjesma o ljubavi bez riječi. Sigurno, kako su se oboje poslije dugog odricanja i beznađa, već na pragu starosti jedva jedvice našli, tako im i u tom rastanku leži na dnu saznaja užasa i beznađa da nikad više neće naći nešto slično, ako jedno drugoga izgubi. Pripili su se jedno uz drugog neotkidljivi, nerastavljivi. A između njih, u utrobi njenoj, bezglasno, već blizu rođenja leži u tami još plod njihovih života i obadvoje kao da prisluškuju i gvire u tu tamu.

– Kako ti srce kuca, Pepi! – čuje se njen šapat.

– Hoće li još dugo, Olga? – oziva se on ko jeka.

Stražari su se izgubili iz veže, pisari, među njima i Rašula, povukli k stolu, tamničar, okrenut spram Mačeka, briše suze. A niz stijenu uzišta plazi u dvorište sve niže sunce i baca kroz rešetke u ćelije svjetlo. I iz svijetle jedne ćelije, baš nad dunklom, na kraju prvoga sprata otegnuo se, ko noćas, elementaran Ferkovićkin jauk, jauk žene koja ne može da rodi: Jooj, jooj! Ko da se to naknadno tek sada javila jeka istog Olginog uzdaha dok je čučala u kutu veže.

– Kako dugo, šta ti to pitaš? – izvila se ona njemu naglo, pa gleda zabezeknuta i u njega i iznad njega nekud spram ćelije, a i u tom pogledu kao da je bio jauk.

– Kako dijete, dijete? – zamuca on.

– Ah, skoro, skoro – razumjela ga je ona tek sada, pa mu grčevito stište prste. – Samo se ti čuvaj onog, onog tamo! A ja ću ti brzo donijeti kavu, brzo, samo dok se vratim s trga. Zbogom! – gleda ga još iz veže.

A i Mutavac gleda za njome, vidi je kako u kutu uzima svoju kotaricu, eto, još tren pa će je nestati, zaklopit će se za njom ta crna teška kapija i opet je neće vidjeti bogzna, bogzna kako dugo.

– Zbogom, doviđenja, Olga!

A kroz otvorenu kapiju prolilo se u polutamnu vežu sunce samo načas, jer kapija se opet zatvara i sunca nestaje, a s njime, kao da ju je talas svjetla povukao sa sobom, nestaje i Olge. I opet je u veži polumrak i bulji Mutavac još časak u tu tamnu prazninu. Sve mu se čini da je ona otišla tako naglo kao da su je od njega otrgnuli i oteli. Kašljucajući suho, s uzdahom teškim, vuče se uz zid kraj prozora stražarnice u svoj kut i tek sada, iako je kroz cijelo vrijeme gnječio maramicu u ruci, briše suze. Briše ih jednom, drži sličicu na prsima drugom rukom i miluje je pogledom. Pa da, samo mu je tu sličicu htjela da dâ, i dala mu je Olga, dobra, ljubljena, jedina!

Raznježio se, a Rašula ga u prolazu pritisnuo o zid i došuljao se iza leđa Mačeku koji ćutke stoji naslonjen na kesten.

– Nisam znao da ste tako sentimentalni! – govori mu preko leđa.

Maček se brecne kao da ga je u šiju ubo pauk.

– Zašto sentimentalan?

– Pa tako, radi Petkovića, pa Mutavca!

– Ah, manite! – mahne Maček rukom. Nije on ni sam sa svojom opomenom tako ozbiljno mislio, učinio ju je tek radi forme pred tamničarem. – Ja sam na to već zaboravio!

– Ali ja nisam – usvrdla mu se Rašula pogledom u oči. – I slušajte, gospodin Maček! Bolje bi bilo da vas se ništa ne tiče što ja ovdje radim. Jer bi se inače i mene počelo štošta ticati. Što je tajno, lako bi moglo postati javno. Vi znate...

– Znam šta mislite – skutri se Maček. – Ali to bi i na vašu štetu bilo, gospodin Rašula. Vi iz samopouzdanja često pregonite. Pa vi sami znate u čemu mogu biti ja i vama koristan.

– Nikad vi meni nećete biti koristan ko što sam ja to nekad bio vama. To je prvo. I drugo...

Rašula ne dovrši. Gledavši ironično Mačeka, čuo je iza sebe nečije dobro poznate korake. Okrenuo se i zaškiljio. Spram njih, škripućući cipelama, ide doktor Pajzl. Nije ukočen i uobraženo hladan ko većinom inače, nego se smješka još izdaleka Rašuli i, prišavši bliže, pozdravlja ga prvi, udvorno:

– Klanjam se, gospodin direktore!

Rašula se jedva primjetno lećne. Tako udvorno s takvom titulom Pajzl ga pozdravlja rijetko.

– Moj naklon, gospodin doktor!

Poklonio se nekako smeteno i Maček, no Pajzl i ne pogledavši ga korača dalje. Stari su oni protivnici, barem tako s ponosom priča Maček, domećući uvijek da je u jednoj političkoj parnici s uspjehom oborio Pajzla kao glavni svjedok. Rašula nastavi, nešto glasnije:

– I drugo, poštedito sam vas dosada, poštedito. – I opet spusti glas. – Bio sam obzirniji negoli s njim.

– Ja sam uvijek vjerovao u vaš karakter – povija se Maček.

– Svejedno! Pazite se! – odreže Rašula kratko i ostavi zbunjenog Mačeka, a sam opući za Pajzlom. Pričinilo mu se da mu je Pajzl dao znak da ga slijedi. No da li je? Na drugom kraju dvorišta sreo se opet s njime, no Pajzl ga i ne gleda. Ili čeka da mu Rašula priđe prvi? To isto čeka Rašula od njege.

Doktor Franjo Pajzl jedna je od onih figura u životu koje obično ne mogu biti same, vjeruju silno u sebe i uvijek se nastoje namjestiti tako da budu središte i drugi da se okreću oko njih. Biti prvi, to je osnovni motiv kojemu Pajzl udovoljava tako da se okružuje inferiornim ljudima, ili se pak, ako je potrebna borba, poslužuje u utakmici s drugima i varkom. No namjeri li se Pajzl na protivnika bezuslovno jačeg, a i korisnog, to se njegova taština može prekriti udvornošću, pokloniti se, čak se i poniziti duboko. Jer borba njegova ide samo do one granice gdje još nema opasnosti da bi se morao žrtvovati. U suštini je on neopasan za jače, kojih je malo, a opasan za slabije, kojih je najviše. Tu opasnost Pajzl sakriva obično u najljepše, najvaravije oblike tako da svoje ambicije spolja tobože uravnotežuje s ambicijama slabijih; slatkorjek je i dobrohotan spram njih kad ih najviše iskorišćuje, njihovu sreću gleda s uživanjem kad mu je najpravnodušnija, njihove patnje gleda sa sućuti čak i onda kad je te patnje sam skrivio.

Sve to osposobljava doktora Pajzla da se onima koji se dađu obmanuti nametne za vođu.

Tako je i postao vođom jedne naše ultraradikalne stranke. No intransigentan po uvjerenju, znao je da zgodno maskira svoju kompromisnost spram jačih, te kao vođa opozicije više na vladu najviše kad joj je tajno dobacivao mostiče sporazuma.

Taj čovjek bio je tip hrvatskog političara koji je u suštini, stalno videći svoj narod zgnječeni od jačih sila, postao skeptikom, a, hoteći da zadrži narodno povjerenje u sebe i u budućnosti, morao da igra optimistu. Šta može da postane od takog čovjeka? I najveća iskrenost graniči tu s licemjerjem, zbroj obadviju daje glumca, Pajzl je to i postao.

No možda još osnovniji razlog sve te njegove glume bila je žena. Još kao mladi advokat, Pajzl je uzeo za ženu Petkovićevu sestru Jelenu. Ujediniti dvije slave, on političkog vođe, ona operne pjevačice, bila je parola za brak; parola koja nju, hirovitu i nestalnu, nije nimalo vezala da taj brak raskida stalno svojim avantirama. Provalili su između njih sporovi, i to naročito kad je Jelena htjela ići na turneju u inostranstvo, a on je iz ljubomore spram jednog kavalira, za koga je podozrijevaio da će je pratiti, nije htio da pusti. Ipak je otišla, i u Njemačkoj je slavila slavlje; poslije povratka sporovi su rasli s brojem njenih ljubavnika.

S Pajzlove strane cijelo to sporenje bilo je zapravo samo trzanje roba. Ta žena demonski ga je podjarmila, privlačila to više što se sama od njega više odbijala. Stajala je nad njime ko kazna nad zločinom. Na jednu radost doživljujući stotinu poniženja, Pajzl je uzalud pokušavao da tu ženu prevlada i uzalud ju je pozivao da ima obzira spram djece – dvije kćerke – i prijetio rastavom. Tome se ona samo smijala, jer na rastavu je doista mislila samo ona, na što se on, kad je to izrekla glasno, obično uzvrpoljio i protivio silno.

Ta žena stajala je dakle iza cijele njegove politike kao privlačno središte spram kojeg je Pajzl svu svoju politiku orijentirao. Kad je Pajzl govorio da voli i radi za Hrvatsku, onda je to zapravo volio i radio za svoju ženu. Zbog nje je on toliko glumio samo da se održi na prvim mjestima u stranci i tako u politici ne zaostane za njome koja je ko pjevačica slavila trijumfe; zbog nje je politiku svoju pretvorio u spekulaciju

i izvor dobitaka samo da tako privuče i pridrži nju uz sebe, da joj zadovolji svim željama i donese lagodnost i bezbrižnost. Na taj način često se činilo da Pajzl svojom politikom stalno kupuje svoju ženu, rastrošnu neobično.

Tako se on, postavši uz dobru nagradu pravnim savjetnikom posmrtno zadruga Hrvatske straže, upustio i u tajni posao s Rašulom. Nije to bio za njega nikaki pad i ništa strašno. Samo je po njegovom mišljenju zadrugu trebalo voditi tako da se ne prijede ona fina granica gdje prestaje uredno poslovanje, a skandal se ne može dokazati. Tako je nije vodio Rašula, i to mu je Pajzl jako zamjerio, to više što je poradi otkritih skandala bio napadan mnogo, pa čak i od žene i od ljudi u stranci.

Ona nije mogla razumjeti da se u cio taj posao on upustio radi nje. Bolje je ipak razumijevala jednu drugu stvar i opet od njega započetu radi nje: stvar se ta ticala njezinog brata Marka. Nekad je Marko bio u stranci njenog muža. Poslije je, oponirajući, iz te stranke izašao, što mu Pajzl, smatrajući se njegovim političkim odgojiteljem, nije mogao da oprost. I sve bezobzirniji je bio Markov razvoj; eto, i u anarhiste se bacio, praveći mu tako smetnje u politici, kompromitujući ga pred vlastima. Tu je trebalo nešto učiniti da ga se zauzda. Još veći razlog za to bila je Markova rasipnost i lakoumlje kojim je upropaštavao naslijeđeno imanje. Onaj kome već nema spasa bolje je da bude žrtvovan svojim najbližima, a ne tuđim ljudima, razmišljao je Pajzl; vlast nad preostalim imanjem dobro bi obzirom na ženinu rastrošnost došla i njemu; smislio je dakle da Marka podvrgne sebi pod kuratelom. Isprva se protiveći, Jelena se s time saglasila. Ta operetna subreta Regina Rendeli za kojom se pomamio njezin brat suparnica je njena u teatru i odnos je njih dviju pun nekog međusobnog trača, kako to obično biva u teatrima. Tako je čula da se sama Rendelica hvališe kako ju je njezin brat molio za ruku, a ona ga odbila. Odbila ga jer – reče joj samoj – “cio taj odnos nije ni toliko život da ne bi bio previše teatralan, ni toliko teatar da ne bi bio previše život”. I ipak je primila od njega prsten i narukvice i vozila se s njime u autu i poslije njegova uapšenja prisvojila sebi taj auto, tvrdeći da joj ga je on poklonio!

Temperamentno se radi gluposti takog odnošaja oborivši i na samog brata, Jelena je, ne uspjevši da isti promijeni, digla od njega ruke, prepustila ga juristici svoga muža. Poslije toga kako je Pajzlu propao pokušaj da sa uvjerenjem sklone Marka na kuratelu, ta juristika svršila je time da se Marko zajedničkom intrigom policije i Pajzla našao u zatvoru. Zatvor ga je po Pajzlovom planu imao da skloni na popuštanje i dade Pajzlu pred sudom zgodno obrazloženje za kuratelu.

Uspjeh već nije bio dalek, a Pajzl je za nj ohladio, počevši odjednom da ga smatra opasnim i štetnim. Razlog je bio i opet u Jeleni. Ne jer bi se ona bila počela da protivi bratovoj kurateli. Naprotiv, ona ju je počela požurivati sama. Slučaj naime s bratovim autom zapleo se tako da se i ona i Rendelica, jedna da auto zadrži, druga da ga dobije, nađoše u Marka u posjetima, što je, salamunskom presudom Petkovićevom da se autom služe obadvije, završilo time da ga je Jelena od Regine varkom otela, obadvije da su odbile svaku daljnju posjetu, i Jelena još osim toga omrznula brata možda još više no sam Pajzl. Staviti ga pod kuratelu postalo joj je nekom vrstom zadovoljštine, a u čemu ta zadovoljština jedino nije bila u skladu s Pajzlovim planom bilo je ujedno i ono što je Pajzlu cio taj plan omrznulo: Jelena se naime, tobože radi ljudi, usprotivila da bi tutorom Markovim postao njezin muž. Ona je imala svoga kandidata. A taj kandidat, mlad i bogat sveučilišni docent, s najljepšim vidicima na karijeru, bio je ujedno onaj radi koga su se, jače nego ikada, u te iste dane zaljuljali temelji Pajzlova braka: sama Jelena je odlučno izjavila da će radi njega ostaviti Pajzla.

Jasno je dakle postalo da bi raditi dalje za kuratelu značilo samo obogatiti i poljepšati Jelenin život, no sad s drugim čovjekom kao mužem: već sama ta misao bila je Pajzlu strašna. Mjesto da pokori Petkovića, skupio je dakle sve snage da ovlada Jeleninom odlukom, prkosom i hirom, kako zvaše tu odluku. Usljedile su scene jedna za drugom, ko sablast se primicala rastava. I baš u to vrijeme kad mu je sloboda bila potrebna ko srce bez koga se ne živi pao je Pajzl neočekivano u zatvor.

Neočekivano, jer ma kako da je s Rašulom ušao u neke vrste tajnog obrambenog saveza, bila je to samo mjera opreznosti radi suda javnosti; u faktičan sud, a kamoli u zatvor Pajzl, uzdajući se u svoje jake veze, nije vjerovao ni načas. To da je u sporazumu s policijom zatvorio svog šurjaka moglo je tu njegovu vjeru samo da pojača. Pa ipak se u toj vjeri morao razočarati. Posrijedi bio je jedan vladin trik da ga pridobije za svoju politiku. Ponudila mu je to vlada preko jednog svog pouzdanika, no Pajzl je to odbio kao nemogućnost. U stranci je ionako imao prejaku opoziciju da bi ga stranka slijedila – tako je diplomatski pokušao oslabiti utisak svoje uskrate. No time nije nimalo odvratio vladu da svoju namjeru pokuša provesti i na drugi način, naime da izvrši na njega pritisak iskorišćenjem Rašulinih iskaza. Znao je to dobro Pajzl, i to je razlog sviju njegovih nagađanja s Rašulom odnosno Rosenkranzom. Jer jasno je, čim bi ovi opozvali iskaze, vlada bi bila razoružana, morala bi da ga pusti. On bi, istina, mogao vladin trik oslabiti možda i na drugi način, da objavi u javnosti cijelu infamiju vladine makinacije, no ne bi li tada vlada izašla pred javnost i s njegovom makinacijom provedenom protiv šurjaka? Napustivši dakle tu misao i ne uspijevajući s Rašulom i Rosenkranzom, Pajzl je svu svoju nadu položio u upliv svoje stranke, kadno ga je i s te strane zadesio nenadan udarac: sigurno po intrigama stranačke opozicije, stranka ga se javno odrekla. Grizući usne od bespomoćnosti, gorući od tajnog jada, neprestano proganjen mučnim mislima na Jelenu, koja ga za cijelo vrijeme zatvora nije posjetila nijednom, i na docenta s kojim je sigurno provodila cijelo svoje vrijeme, Pajzl se u neizvjesnosti i nestrpljenju trzao najviše, kadno se dogodilo ono što nije više očekivao: posjetila ga je žena.

Bilo je to jučer i nije to bila obična posjeta. Na njegovo silno iznenađenje Jelena mu je došla saopćiti da je radi njega bila u Beču, intervenirala za njega kod svojih znanaca i donijela sa sobom za vladu pismo u kojemu je bila izražena želja krugova blizih dvoru da se Pajzla na svaki način rehabilituje i pusti iz zatvora.

Sa srdačnim cinizmom ispričala mu je kako je došla do tog uspjeha: valjda se sjeća da je još u vrijeme svog gostovanja

u Beču sklopila poznanstvo s baronom von Rainerom, tajnim savjetnikom? No pa eto, baš na njega se obratila; išlo je to brzo, dobila je što je željela, u doslovnom smislu riječi preko noći: preko jedne vesele, raskošne noći, provedene u stanu tajnog savjetnika. I zašto je to učinila, a da ga o svom polasku u Beč nije ni obavijestila? Ta zaboga, nenadano se odlučila, našavši zgodnu pratnju u osobi docenta koji je tamo išao na neki kongres, i, kad je već bila tamo, učinila mu je tu uslugu! Sad se i on treba spram nje da pokaže kavalirskom i bez skandala, dobrovoljno da pristane na rastavu. Valjda neće dopustiti taj skandal da ga ona i bez rastave ostavi i preseli se k docentu?

Usluga je imala biti plaćena preskupo. Pajzl se opro koliko se to samo mogao u razgovornici gdje je, doduše, bio sam sa ženom, ali gdje ih je ipak, stojeći pred vratima, mogao da čuje stražar. Rastava! To je nemoguće! Što će djeca? I zar neće svijet tumačiti tu rastavu tako da ga je žena ostavila radi toga što se on kompromitovao u aferi posmrtnih zadruga? Zar ne uviđa da je za to sad najnezgodniji čas? Rastaviti se sada znači potvrditi sve klevete dignute protiv njega u posljednje vrijeme! I šta onda znači ta njena intervencija u Beču? *Gnadenstoß*, to je ta njezina intervencija, i on je ne prima! O, ništa to drugo nije, nego se pred svijetom hoće pokazati nekom milosrdnom Samaritankom – eto, nije ona kriva, nego on; ona mu se još u posljednji čas pokazala dobrom i spasila ga iz zatvora.

Bilo je sve beskorisno. Jelena, nasmijana lukavka koja drskost zna pomiješati s prostotom, izgrdila ga, nazvala nezahvalnikom i sebičnikom, pa se konačno u smijehu digla i prije odlaska izrazila nadu da će se Pajzl ipak valjda opametiti i premisliti. I tako je Pajzl ostao smlavljen, još s jedinom nadom da će izaći na slobodu, i na slobodi da se sve može okrenuti drukčije, i može se još uvijek s Jelenom postići neki kompromis.

I cio jučerašnji dan čekao je da bude pušten. Jelena mu je svoju intervenciju u Beču prikazala u tako optimističkim bojama te se pismo barona von Rainera činilo Pajzlu potpunom garancijom da će vlada sve i bez opoziva Rašulinog morati da nastupi uzmak. No u računu se prevario. Trebao ga je eto samo sudac pozvati k sebi i saopćiti mu da je istraga protiv njega

obustavljena. A sudac ga je sinoć doista i pozvao, no samo zato da mu uruči pismo onog istog vladinog povjerenika s kojim je Pajzl već jednom pregovarao. I taj mu je sad gospodin javljao da se želji barona von Rainera bez izvjesnih protugarancija s Pajzlove strane ne može privremeno udovoljiti. Privremeno, a svaki čas je za Pajzla skupocjen! Protugarancije! Razumije se, da se proda vladi! No u taj čas kad se spram vanzakonske vlade cijela opozicija nalazi u najoštrijem stavu ne bi li takav čin značio političku smrt?

Politička smrt! Još isti čas se Pajzl na tu riječ osmjehnuo. Ko je u Hrvatskoj, pa pokazao se i najvećim Judom, politički umro? Takove smrti Hrvatska ne pozna! Prijeći potajno na stranu vlade moglo bi, kad bi se stvar doznala, u najgorem slučaju ponešto ojačati opoziciju u stranci, no nije li i sama ta opozicija od vremena na vrijeme bacala ili barem dopuštala da se od strane vodstva bacaju prema vladi mostići sporazuma? Kroz cio se život vezao za tu stranku, a ona ga se u najgori čas odrekla; zašto da se i on barem privremeno, dok stranka provodi današnji opozicionalni kurs (koji ju je oslabio, kako se to najbolje vidi iz toga što se vlada usuđuje protiviti volji izraženoj u Beču) – zašto da se on dotle, bude li to potrebno, ne odrekne stranke? Nalaže mu to najdublji životni interes – Jelena; nju da pokuša spasiti sebi i djeci!

No je li to podesno baš što se tiče Jelene? Ona, istina, stoji prema politici kao diletant. Ali u tu su se ženu ukopale neke strašne patriotske strasti, pa mrzi današnju vladu; ne bi li zamrzila i njega? Ali već se ionako sve između njih lomi; ima li dakle smisla obazirati se na Jelenu? To bi samo značilo produžavati zatvor koji mu ne bi bio ugodan i kad ga tolike dužnosti ne bi zvale na slobodu! Konačno, Jelena i ne mora odmah doznati za njegov sporazum s vladom, odnosno on taj može prema prilikama da izigra. Jutros je dakle Pajzl napisao odgovor gospodinu od vlade, no nije ga otposlao, imajući u vidu još jednu drugu kombinaciju. I baš radi te kombinacije sašao je na dvorište i sad šeće tu uzduž, od kraja na kraj. Malen je on i prilično slab u tijelu, čelo mu je nisko i još niže kad se zgužva, a zgužva se svaki čas. Grahoraste oči su mu hladne i caklene, a

ipak znadu živahnuti, smočiti se nekim bolnim smiješkom, naročito lijevo oko iz kojeg Pajzl po volji, kad mu to treba, može izvabiti suzu. Često se one i stisnu kao da su pospane te se tada Pajzl čini ko čovjek koji se pritajuje da spava, a prisluškuje. I uopće mu je lice izmučeno, koštunjavo ko u isposnika, te kad se osmijehne, smijeh je taj ružan, ne zna se da li je podrugljiv ili sućutan, a obično je prepreden farizejski. Ruke je unakrstio na leđima, pognuo ramena te tako sa smiješkom vablјivim čeka da mu pride Rašula. On to i želi, zato je i pozdravio Rašulu srdačno i udvorno ko da ga želi osokoliti na razgovor.

Jer iako se Pajzl jučer odrekao potrebe da Rašula opozove svoje denuncijacije, danas je položaj izmijenjen te bi samo još taj opoziv mogao Pajzla riješiti potrebe da popusti vladi. Prilično je na sebe sama ljutit da se jučer odrekao tog svog prvog zahtjeva tražeći od Rašule samo novac. Danas bi se radije odrekao novca samo da od Rašule poluči opoziv. No hoće li samo Rašula na to pristati? Pajzl u to sumnja i već unaprijed vidi neuspjeh. Može, uostalom, biti i drukčije. Očevidno je jučer sa svojim tvrđenjem da će na slobodu i bez tog opoziva ostavio u Rašuli jak utisak. U prvom slučaju Pajzlu je jasno šta će da radi: poslat će pismo koje mu je u džepu.

Kombinuje on tako kako bi Rašulu proveo žedna preko vode, a sve mu se misli vraćaju na Jelenu, zadržavaju na Rosenkranzu (da su barem iskazi tog glupana važniji, lakše bi bilo s njima šta postići!) i preskaču na Petkovića. Čuo je noćas njegovu viku, i krivo mu je: taj smušenjак poludio je u najnezgodniji čas. I bez kuratele Jelena će doći do imanja, postati još nezavisnija od njega i još se više pomamiti za rastavom. Valјda. Možda je samo to razlog da jučer, kad joj je spomenuo što se događa s njenim bratom, nije imala za brata ni riječi sažaljenja!

Lud brat, luda sestra, kad bi barem bio i Rašula! U mislima prolazi Pajzl sve svoje doživljaje s tim čovjekom. Sjeća se kako mu se obvezao da će ga izvući na slobodu i kako to nije ispunio – jer nije ni mogao i jer to sigurno onako kako bi to htio Rašula, naime uz kauciju, nikad neće ni moći. Koliko god se muči sa svim svojim brigama, smiješno mu je ipak da [se] Rašula, toliko se inače isprsujući svojom dovijarnošću, još uvijek s njim

pogađa za jednu nemogućnost: glupost doista dovoljno velika da bude, samo ako se može, iskorišćena! I kažnjena; jer ko je i skrivio sve njegove sadanje brige no najviše baš taj lepoglavski kandidat? I koga đavola sad taj glupan prolazi mimo njega i podmuklo baca na njega poglede ispod oka? On mu je dao znak da pride; zašto ne prilazi? Sigurno to čeka od njega? A baš to isto čeka i Pajzl od Rašule, pa se sad opet, kad su blizu, smješka privlačno i zavodljivo; zapravo je silno nestrpljiv.

Kao da su obojica osjetila što jedan od drugoga iščekuje, prišli su u taj tren jedan drugome. Bilo je to sasvim u kutu manjeg dijela dvorišta, daleko od sviju.

– To je dakle, gospodin doktore, posljednji vaš dan ovdje? Samo me čudi da to već jučer nije bio – počima Rašula, ustobočivši se pred Pajzlom, a krupno tijelo teško pritiskujući zemlju čini se ipak lagano ko od papira. Ima nešto mačje u toj postavi. Oči vrebaju nešto ispitljivo u Pajzlu. Lice se smijulji.

– O, mogao sam ja još jučer izaći, gospodin direktore! – smješka se i Pajzl. I kako god stoji ležerno, ipak ima i u tome stavu i pogledu nešto napeto. – Ponuđeno mi je to bilo sinoć od suca, no odbio sam dok ne dobijem zadovoljštinu.

– Zadovoljštinu? Onda to znači, *magnifice* doktore – udvorno primjećuje Rašula, a prva sumnja kapnula je u njega, pa se širi – da biste vi još mogli nekoliko dana ostati ovdje, dok tu zadovoljštinu dobijete. A smije li se znati u čemu bi ta bila?

– O, dugo ne! A vi previše tražite, gospodin direktore! To je moja, i ne toliko moja koliko politička tajna moje stranke. I nimalo ne stoji u vezi s vašom stvari.

– Nimalo baš? No možda ipak? Vidite, ako znam što vi tražite od vlade, onda mogu prosuditi koliko se pred njom osjećate jaki. Jer vi mi možete baš toliko pomoći koliko ste jaki pred vladom.

Pajzl je zažmurio na lijevo oko, pa gleda pospano: tako on uvijek gleda kad nečiji napad hoće otkloniti time da sama sebe prikaže neopasnim.

– U tome se ja nimalo ne razilazim s vašim mišljenjem. I vrlo mi je drago da smo se u tome složili.

– Da, da, složili smo se – potvrđuje Rašula, a sve sumnjičavo misli na sadržaj zadovoljštine koju mu Pajzl neće da objasni. – No u nečemu se nećemo složiti, doktore, nikada: da vam ja platim unaprijed.

Pajzl se srdačno osmijehne i spusti ruku na Rašulino rame.

– Tako se to uvijek radi kod nas advokata, dragi direktore. No da se rastanemo ko prijatelji, znate, ja sam se predomislio. I ne reflektiram ni na kako plaćanje unaprijed, nikako.

– Ne reflektirate? – iznenadi se Rašula. I upitno, gotovo ne vjerujući, pilji u Pajzla. – Pa onda to znači da mi i nemamo mnogo raspravljati. Stvar je jasna. Vi mi izradite izlazak na slobodu uz kauciju, a čim ja na slobodu, isplatit ću i vas. Možemo i pismeni ugovor sklopiti.

Pajzl se zasmije veselo, prijateljski, a smijeh mu je grgutav i čudno razmočen, ko rastopljen u sluzi. Zacaklene oči smoče se također, smješkaju i izgube ispod kapaka. I pritisnuo je jednom rukom pismo u džepu, a drugom trepta Rašulu po ramenu.

– Pa dobro, direktore. Dakle smo se i u tome složili.

– Pa to bi i bilo sve u čemu smo se imali složiti, preostaje još samo stilizacija.

– O, to će biti lako.

Rašuli se ne čini baš da će to biti lako, jer on bi u tu stilizaciju htio štošta prokrasti čime bi Pajzla, u slučaju da ga taj iznevjeri opet, mogao barem za javnost kompromitovati. Pa iako mu je samome čudno kako to s Pajzlom danas ide sve glatko, osjeća ipak potrebu da se i sam spram njega pokaže srdačniji i susretljiviji.

– Da, gdje je međusobno povjerenje, tu je sve lako. A u mene se možete pouzdati, doktore. Valjda ste čuli noćas?

– Šta, šta sam trebao čuti? – prihvaća Pajzl i prestaje se smijati. – Ah, da! – snuždio se, a lice mu je plačno i na oku mu se javila suza. – Vi mislite mog nesrećnog šurjaka! Da, čuo sam! To je strašna nesreća!

– Čovjek je za žaljenje! – stisne Rašula oči. – I čemu da se ovdje muči? Najbolje da ga se pošalje što prije u ludnicu. Ja

sam o tome već poradio kod tamničara. Čemu da se trudite vi, ja znam, vama je to teško.

– To ste dobro učinili, to je zbilja najbolje! – navorao se i nakmezio Pajzl. Možda to Rašula nije trebao učiniti, a možda i nije učinio, no sigurno je da je to njegovo žaljenje samo pretvaranje, a i ironija. I šta da on sam nadoveže na to pretvaranje s jednim dubljim ciljem – proslijedi Pajzl u sebi jednu tajnu misao koja mu se od jučer, uvijek kad misli kako bi Rašulu naveo na opoziv, prikrada stalno, pa i sada, i uvijek mu se čini preneuvjerljivom. – No ne čini li vam se da bi ta otprema bila prerana? Jedan-dva ekscesa, to još možda nije ništa definitivno.

– Mislite li možda da simulira?

– Simulira? – iznenadio se uistinu Pajzl. – Na to nisam ni pomislio!

– Ni ja. Tako je neko govorio ovdje na dvorištu, čini mi se Maček, ko li. Ali svakako je i za vas bolje da ga se riješite. Govorimo iskreno. Ne samo za njega nego i za vas. Meni je to često bilo na umu, da, da, i ja bih vam zapravo morao čestitati.

– Na čemu, na čemu da mi čestitate?

– Pa, pa na tome da ste se riješili briga i ne trebate se mučiti radi te tako potrebne kuratele, a onda i baština.

– Ah, manite, na to nikad nisam ni mislio! – namrgodi se Pajzl na toliku intimnost i uzdahne. – Nepošteno bi bilo i misliti na to, pogotovo sada!

– Da, da, razumijem, nisam ni mislio tako rđavo! – uozbilji se i Rašula i zamisli. – Nego, gospodine doktore, tajnu vaše zadovoljštine baš mi nikako ne možete da kažete? – Neko je u taj čas u drugom spratu na hodniku uzničkih skalina otvorio prozor. – Niste li vidjeli, doktore, ko je to bio?

– Nisam! – pogleda gore i Pajzl, i spusti glas: – Kad baš insistirate da znate, mogu vam reći dvoje, ne sve: prvo što tražim jeste da me vlada jednom bileškom u službenim novinama rehabilitira, i drugo... drugo se već tiče moga šurjaka.

– Kako? – brečne se Rašula. Još uvijek je gledao spram prozora, sjetivši se da se tamo za lijepih dana voli sunčati Jurišić. – Zar za svoga šurjaka tražite zadovoljštinu? Od vlade?

– Da, za njega! – naglasi Pajzl. – Vi znate, sami ste mi rekli, kakove su klevete pale protiv mene povodom njegova zatvora. Mislim da ću ih tako najbolje i bez neugodnih natezanja s klevetnicima suzbiti izradim li da zajedno sa mnom bude pušten na slobodu.

– Sada? – duboko posumnja Rašula i nešto ko podrugljiv osmijeh projuri mu licem, no lice mu se uledi. – Sada kad je lud?

– Kažem vam, možda je to prolazno! – primakne se Pajzl Rašuli sasvim i uhvati ga za dugme od kaputa. I trese ga tako uzbuđeno, i ubrzava glas ganut samo da zajeca: – Vama kao da je to čudno! A takav je on često bio. I samo zbog toga – zapne, ne dovrši i učini neki čudni preskok. – Da su vam malo bolje poznati naši odnosi, vi biste i sami uvidjeli da je jedan veliki razlog sadanje poremetnje njegova uma u tome što, jako me voleći, strada radi moga zatvora. I vidite, samo u tome bi možda bilo i njegovo spasenje kad bi me iz ove afere vidio izaći čista.

Ko da je proždrknuo gutljaj riječi, Pajzl predahne. Lice mu je ružno. I plazi niz obraze suza, debela, krupna. Rašula je digao ruku da se oslobodi Pajzla i suza kapnula mu je baš na nju. I odmakne se on i obriše je, ko nešto prljavo, u kaput. Učini najsvetije lice, jedva se suzdržavajući da se ne naceri i prsne u smijeh.

– Vi ste jako sentimentalni, doktore! No, a kako mislite izaći iz afere potpuno čist?

– To je ono – pospano ga pogleda Pajzl, a zapravo mu mjeri sve crte u licu. – Njega bi trebalo jače uvjeriti, ne samo tako da mu ja kažem da su se sve optužbe pokazale lažnima.

– Jače? Kako to mislite? – osmjehne se Rašula, a već je, nãpõ razdražen, potpuno razumio kuda nišani Pajzl. – Pa o tom ga možemo uvjeriti! Lako ćemo ga uvjeriti, makar će to biti laž. Ako hoćete, ja ću pred njime stotinu puta zaredom opozvati sve svoje iskaze protiv vas. Jer o tom opozivu se radi, zar ne, doktore?

– Slušajte, direktore! – srdačno je nježan Pajzl. – Mi smo o tome već mnogo govorili, a sad je sasvim nova situacija. Nije to samo važno za spasenje mog šurjaka, nego i za vaše. Vidi-

te, vi ste nehotice bili u zabludi da je meni u interesu nesreća mog šurjaka. A tako ste isto bili uvijek i u jednoj drugoj zabludi; možda ste onda imali za to i razloga. Ali od danas, ne, još od jučer, ta vam zabluda može više nego ikad škoditi. Moja sloboda ne zavisi više od vas ko ni od naše domaće vlade, nego od Beča, kažem vam to diskretno.

U tu visoku protekciju Rašula od jučer, a i otprije vjeruje, no u njemu se dižu druge sumnje:

– Radi se o tome da ja opozovem sve i pred sudom, je li, to vi hoćete? Ali kako to da je vama danas najednom i opet stalo do tog opoziva, a jučer ste ga se odrekli? Zar jučer niste mislili na Petkovića?

– Jesam. Oduvijek na to mislim. No što nisam mogao prije, mogu od jučer, mogu otkako se prosvjetlila pamet onima u Beču. I tek sinoć doznao sam da bi mi moglo uspjeti te izvučem i njega. No što da ga izvlačim ako ujedno, već radi moje supruge, ne mogu imati barem tračak nade da će mu nastupi proći? Rekoh vam kako.

– Znam! – mahne Rašula nestrpljivo rukom. – Kad bi to sve bilo tako, vaša ljubav spram njega bi se i drukčije mogla bila očitovati. No meni nije namjera da vam što prebacujem, jer mene se tiče samo moja stvar. Ako vi sad opet tražite opoziv, onda to za mene znači samo jedno, da vam to nije potrebno radi Petkovića, nego radi vas sama.

– Radi mene nikako. Meni jeste do opoziva, to ne tajim i rekao sam vam razlog. Vaša je stvar vjerujete li ili ne. Škoditi može samo vama. Već vam je štošta i škodilo. Mislite li vi da se u Beču nije nimalo zamjerilo baš vama što ste kompromitovali jednog vođu stranke na koju se u Hrvatskoj jedino može osloniti dvor i monarhija? To je, vidite, glavna zapreka da vi još danas ne možete iz zatvora.

Pajzlu se zakrijese oči tajanstveno, ali u tim očima nije bila više suza, nego prijetnja. Rašula prekrsti ruke, povuče se korak unatrag i pilji u Pajzla, i miješa se u njemu smijeh i mržnja.

– To ste čuli? Valjda od svoje gospođe? (To je dakle ona bila u Beču? – pomisli.) Meni bi to moralo samo laskati, a meni, vidite, ne laska. Ja dopuštam da vam Beč hoće pomoći na

slobodu, i možda je neprilika jedino u tome da vas se odrekla stranka? To se vama sigurno zamjerava da ste kompromitovani, i to je razlog, to, a nikako sentimentalnost za Petkovića, da se u aferi hoćete pokazati čist! Zato bih ja i trebao opozvati! Tražite li vi to kategorički?

– Slušajte, direktore – posegne Pajzl za njim rukom, no Rašula se odmakne.

– Ne, dosta je o tome, doktore. Mislim da ćete se vrlo lako moći odreći zadovoljštine za svoga šurjaka i, samo ako vam je moguće, znati izaći i sam! Mene zanima samo jedno: ostajete li u tom slučaju, da ja odbijem svaki opoziv, kod našeg sporazuma?

– U tom slučaju – odmakne se i Pajzl – ja ne bih, nažalost, nikako mogao.

– Nikako? – počeka Rašula još časak. – Znači dakle da vam je ugodnije da ne izadete ni vi sami?

– Mislite? – osmjehne se Pajzl, instinktivno položivši ruku na džep u kome mu je pismo. – Za sebe to možete reći, za mene nikako! Ali onda posljedice pripišite sebi samome! Premislite se dok je vremena!

Rekne, omjeri ga i okrene se. Odlazi. Rašula stoji i gleda za njime.

– Čekajte, doktore*! – šane i dostigne ga tik pred ulazom u uzište.

– Šta još? – zlovoljno, ali s osmijehom otrese se Pajzl.

– Možda ništa, tek ipak – tiho i gotovo neprisutno zašapće Rašula. Pričinilo mu se da je iza ćoška, tamo do stola, provirila i odmah se povukla Rosenkranzova glava. – No na čemu vi, doktore, temeljite toliku sigurnost da ćete biti pušten ako ja i ne opozovem? Ja to mogu shvatiti samo tako da ćete se vi odreći sviju zadovoljština i u nečemu popustiti, mislim vladi, tako nešto.

– Vladi? – trgne se Pajzl. – To je stara vaša tema. A ja vam velim: nikad! Doktor Pajzl nije Juda da se pogađa s vladom koja gazi njegov narod. Doktor Pajzl izaći će na slobodu po volji najviših faktora, ali onda, ko što sam vam već rekao,

* U izvorniku stoji: *direktore*.

pripišite posljedice sebi. Ja ću biti toliko jak da vas, mjesto na slobodu, zakopam još dublje u zatvor.

– Čak i onda – zakipi u Rašuli muklo bjesomučna želja da Pajzlu vrati ujed – čak i onda ako bih vam ja platio pola svote unaprijed?

Pajzl počuta i zažmiri. Nagnuo se spram Rašule ko da nešto osluškuje.

– Čak i onda, možda. Vi upravo izazivate da vas čovjek kazni, a ipak vas žalim. No najprije opoziv, a onda tek sporazum.

– Ne, hvala! – iskesi se Rašula. – Ja nisam tako mislio. Ja mislim najprije vaša sloboda, a onda tek opoziv. Ili da opozovem samo uz pismenu garanciju da ću biti pušten na slobodu. Garanciju ne s vaše strane, nego od strane vlade ili od vaših najviših krugova, već od koga to možete.

Pajzl zakorakne. I zasmije se smijehom suhim, ko izgorenim.

– Tolike garancije! Ko da se radi o nagodbi između država.

– Između država ne, ali između ljudi jednako krivih! – ne odstupa Rašula.

– Kad biste vi bili sudac! – smije se Pajzl.

– Pazite se! Moguće je da ćete se vi izvući, ali s optuženičke klupe ja ću kriknuti glasno: Gdje je Pajzl? S njime ovamo! On je počinio još većih skandala nego mi! Da! – prikuči se Rašula sasvim uz Pajzla pa mu šišti strastveno s mržnjom u lice, a Pajzl, već u uzištu, uzmiče spram stepenica. – Mi nismo nikoga ubili, svi su umrli sami. I ništa nam nisu bili, nikaki rođaci! Ali vi ste svog šurjaka upropastili, badava to poričete i hoćete poljepšavati; gurnuli ste ga u zatvor, ubili ga!

U glasan cikut prešle su te riječi, i sva sreća da su izrečene u zatvorenom prostoru te valjda samo za njih dvojicu ostaju čujne, uhvativši se u spirali stuba ko u rogu. Tako bar misli Pajzl, odmiče se i odmahuje rukom:

– Gluposti, to su sve gluposti! Baš će da se ko pametan obazire na buncanja jednog lepoglavskog tipa ko vi! Nego vam ja kažem, još danas ili sutra tražit ćete doktora Pajzla, a njega ovdje biti neće.

– Bit će ga u Lepoglavi! Hulja! – krikne Rašula podignuvši ruku.

– Glupan! – zaciči Pajzl već na skalinama i lecne se; čuo je nekoga da silazi niz skaline, no nije očekivao da će to biti Jurišić.

Ko da nije ništa čuo, Jurišić prođe mimo njega i naglo stane. Zar ovaku priliku da propusti za svoje objašnjenje s Pajzlom? To je on prije otvorio prozor; češće on tako za sunčanih dana običaje sjediti tamo, jer mu se zrak čini svježiji. I zamijetio je Pajzla i Rašulu, no nije ih čuo. Ali kad su se pomakli do ulaza, razabrao je da se o nečemu spore, a o čemu nego onome što je ovdje javna tajna, kako će jedan drugoga ucijeniti za slobodu. Spustio se dakle Jurišić konačno dolje da ih iznenadi u najnezgodniji za njih momenat. To mu je i uspjelo, i sad ga neodoljivo nagoni poriv da primijeti:

– Oprostite, gospodo, ako smetam.

– Molim, meni ništa! – promrmlja Pajzl, zakoračivši da se uspne i izgubi. Primijetio je već pred nekoliko dana da ga je Jurišić prestao pozdravljati. I ne brineći se za razlog, koji, uostalom, slutiti, uvrijeđen je radi toga, jer drži da bi mu Jurišić kao branitelju morao biti blagodarani za besplatnu obranu, a i pažljiviji bi trebao da bude kao mlađi. On bi mu, uostalom, u taj čas to i rekao, no uviđa da sad za to nije čas.

– Ako vam baš ništa ne smetam, onda mi dozvolite, gospodine doktore, imao bih vas nešto da pitam.

– Tako? Stojim vam na usluzi, no ne sad – Pajzl zamakne za okukom. – Druge su sad brige došle. Vi valjda sami znate koga imam da obidem.

– Petkovića? – iznenadi se Jurišić, ne vjerujući da bi to bio razlog Pajzlove žurbe. Čini mu se da Pajzl bježi pred njime i htjedne da mu to kaže, no na vratima se zlokobno zakikotao Rašula.

– Velika rodbinska ljubav, dakako, poslije smrti! – i primakne se k Jurišiću šapnuvši: – Laže!

– Znam to i bez vas – zdrhtne se Jurišić na taj šapat. – Lažete vas obadvojica. Hulja i glupan, hahaha! Još se niste pogodili?

– Zanima vas? Kako vidite, nismo! – usitni Rašula oči. – No ko bi to rekao za vas da vi znate i prislušivati! Ne? Vidio

sam vas na prozoru. No ništa, barem ste Pajzla vidjeli u pravoj slici! Zato sam ga i doveo bliže da ga čujete.

– Čuo sam samo posljednje, i to mi je bilo dosta.

– O, to nije ništa! Trebali ste vi čuti kako se on raznježio nad svojim svakom, tvrdeći da neće, premda bi mogao, prije na slobodu negoli bude pušten i taj! Finta! Hihih! Vi to možda ne razumijete, a stvar je u tome da njegova sloboda zavisi od toga da ja popustim pred sudom, a danas je počeo da navaljuje kako bi to popuštanje spasilo Petkovića. Zamislite, tako on koji je Petkovića upropastio, ubio, tako reći.

– A vi ste to odbili? – smrknuto ga mjeri Jurišić, sve to on doista nije čuo, no zašto mu se to Rašula povjerava? Da ga nahucka na Pajzla? – Dakako, jer ga žalite, tog simulanta. Vidjelo se to jutros! I uvijek!

– Ono s Burmutom mislite? – iznenađen time da je to Jurišić čuo, osmjehne se Rašula. – Ono vi mene niste razumjeli! Simulantom ja njega nikad nisam nazvao, to bi bilo ludo, nego, pravo da vam kažem, simulantom ga drži Pajzl. Nije to sad on išao do njega, nego je pobjegao preda mnom, i vama možda – dosljedan je Rašula svojoj odluci da danas s Jurišićem živi na dobroj nozi; prava njegova nakana je zapravo sad u tome da pažnju Jurišićevu pokuša za danas otkrenuti na Pajzla. S dubokom sumnjom Jurišić se protisne da izađe na dvorište. No sjeti se Mutavca.

– Vi, dakako, niste nikoga ubili i nikad ničiju smrt niste željeli!

– Nekad jesam! – prizna, pažljivo ga osmotrivši Rašula. – To mi je bio posao. Slično ko i vama kad ste pravili atentat. No sad smo obadvojica tu, bez posla, pa se zabavljamo – ja, kako vidite, s Pajzlom. Čudi me samo kako vi njega mirno trpite, a vi sve znate. Baš kao da imate pred njim respekt.

– Ni najmanje. No samo se s Pajzlom zabavljate? Mutavca ste, čini mi se, zaboravili.

– Šta, Mutavca? – Rašula zaškilji. – O njemu nije vrijedno ni da se govori.

– Ali je vrijedno htjeti ga vidjeti u samici? A zašto?

– U samici? – lećne se Rašula. No odmah se zasmije. – To su Burmutove, čini mi se, brbljarije, no on vam je valjda i rekao razlog.

– Da, da se sušice bojite. Sasvim nevjerovatno!

– A šta bi onda bilo vjerovatno? Ajte, molim vas! Brige mene za onu gnjidu! Danas jest, sutra nije.

– I možda bi bolje bilo da ni danas nije?

– Ja ništa ne kažem. Ali kad biste vi ovako nešto od svojih drugova doživjeli ko ja naprimjer, to da sam već uhvatio jednu ceduljicu koju je Mutavcu poslala njegova žena, huckajući ga da me zakapa pred sudom, a on se toga drži, ne biste ni vi takog čovjeka mazili. No čemu o tome i govoriti! Bolje bi bilo da ga nema, samo se ionako muči.

– A ko ga više muči nego vi?

– Ja? I mene muče. I potrebno je malo šale da se čovjek razonodi, umro bi ovdje od dosade. Šala je sve, i ništa drugo. Uostalom, tamo vas zove Mikado.

Jurišić se obazre. Nije ga to zvao Majdak, nego mu je samo, sjedeći na drvima, zaželio dobro jutro. No doista ga tako gleda kao da bi želio s njime govoriti.

– Previše šale – rekne on Rašuli – za jednog tako nesrećnog čovjeka, koji je sigurno nekriv!

– To vi ne možete znati! Ako on nije kriv, onda to nisam ni ja! – dobaci za njim Rašula, jer Jurišić ga je već ostavio, i sam opući dvorištem kuda je šetao s Pajzlom.

Pomalo je i nezadovoljan sa samim sobom. Nije li pred Jurišićem previše otkrio mržnju koju osjeća spram Mutavca? Ali drukče nije mogao, Jurišić ionako ne bi vjerovao. Tek više opreza, Rašula! Možda baš radi Jurišića nije trebalo izazvati na onu scenu s Mutavčevom ženom? Ni s Pajzlom onako prelomiti! No izazvao ga je taj sam. Ali o tome se baš i radi da se ničim ne da izazvati. Oprezno, s više pomirljivosti i laske na cilj, govori on sam sebi i pritome sad najviše misli baš na Mikada. S tim zanošljivim glupim spiritistom mora nešto postići. Već sinoć ga je Mikado, iako su se svi smijali, nekako zadovoljno gledao, kad je on jedan jedini vjerovao u tajne sile koje su u njemu. Jutros mu se, istina, nešto i opet zamjerio, napavši

Mutavca, no sve se to dade izglediti, i nastojat će to odmah čim mu se desi prilika. Smješka se Rašula i opet optimistički. Zapalio je cigaretu, prošao mimo Jurišića i Majdaka, zagledao se u ovog prijateljski:

– A šta vi to imate, gospodin Majdak?

Majdak je doista držao u ruci jedan predmet, ovdje u zatvoru neobičan. No sakrio ga brzo, ne odgovorivši. Rašula, izbjegavajući da ga dira, okrenuo se, pošao je dalje i sjeo do Rosenkranza.

Majdak je, po običaju lutajući sanjarski po dvorištu, našao čas prije kraj gvozdenih vrata što vode u stražnje dvorište očerupan leš kanarinca. Zamislio se. Činilo mu se nekom dužnošću da ga ovdje negdje pokopa, i zato je htio da Jurišića pita za savjet, bi li se to smjelo.

– Pa pokopajte ga! – reče mu Jurišić rastreseno. – No zašto da ga i pokopate? Samo ćete i opet na se navući razlog da vam se smiju!

– I ja to mislim – ponikne Majdak bojažljivo – no što onda preostaje? Ne čini li vam se da i kanarinac ima dušu? Tako je lijepo pjevao još ove noći!

I poniknuo je još više, osjećajući da je rekao nešto previše. Nikad Jurišić nije htio da prizna njegov spiritizam, a tvrdnja da kanarinac ima dušu činila mu se samome čisto spiritističkom.

– Pjevao je, da, i ja sam ga čuo, i čudno što se to dogodilo s njime.

– Valjda ga je ćuk zadavio? – rastužio se Majdak. – Događa se to. Pa su ga bacili. No kako je ćuk mogao u krletku? Uvijek je nešto u životu tajno! – Jurišić mu nije ništa prebacio, i Majdak se osokolio. On bi sad najvolio da prijeđe na svoju glavnu temu radi koje je najviše i želio da razgovara s Jurišićem. – Eto, gospodin Petković, šta je to drugo nego tajna? – On bi rekao trans, no bojao se to pred Jurišićem.

Jurišić se istom sada zagledao u njega pažljivije. Nedavno mu je Majdak pričao kako je jednog majskog jutra, još na slobodi, izašao na balkon svoje kuće i, videći zvijezdu Danicu, osjetio kako ta miriše ko ruža.

Razuvjeravajući ga o toj mogućnosti, kao i o svemu čime se Majdak zanosio, Jurišiću je ipak taj čovjek usprkos svojih slabosti bio mio: neka čudna poetska protivnost svoj ovoj prozaičnoj sredini od stvari i ljudi među kojima se sam kretao. No šta ta poetičnost znači drugo do zatvaranje očii pred realnošću koju je trebalo gledati s podvostručenom pažnjom? Majdak se njemu uvijek činio žrtvom tih svojih sanjarija, i vani u životu kao trgovac i ovdje u zatvoru. – Sve je to krivo! – rekao mu je još jučer, kad ga je Majdak uvjeravao da je doista pao u hipnotički san, jer da je doista pao, zar ne bi najmanje o tome mogao da zna sam? Misli o tome sad Jurišić i gleda kako je Majdak opet iz džepa izvadio kanarinca i miluje ga po razderanom hrptu ko ranjeno mače.

– Možda nikaka tajna, gospodin Majdak, a dušu mnogo puta nemaju ni ljudi, kamoli ptice.

– Imaju, imaju, mnogo puta i čišće nego ljudi! – trapovijesno ga gleda Majdak, i približujući mu se, šapće kao u snu: – Cijelo vrijeme dok vi niste bili ovdje Rašula su se i Maček prepirali o Petkoviću je li lud ili simulira. Rašula veli da simulira, a što vi mislite, gospodin Jurišić?

– Rašula to veli? Ja mislim da je Rašula pokvareni glupan, čovjek bez duše.

– Ima je i on, samo od zloga duha. No zato Petković – zanesese se on – u njega je duša čista kao rosa. Ja sve mislim da ko rosa hlapi na suncu i diže se u visinu, i samo se čini da pada u mrak.

– Ajte, molim vas, divna visina u mraku! Ne daj vam Bože takove. Vi nepopravljivi sanjar! Nego gledajte šta je to danas s Mutavcem, sfrknuo se, kao da mu je zima, i šta to drži u ruci?

– Sličicu nekaku, donijela mu je žena – nevoljko uzdahne Majdak, razočaran. I spusti kanarinca opet u džep, pažljivo kao u grob.

– Žena mu je bila ovdje?

Protiv volje, no naveden na to zlovoljom svojom prema Rašuli, Majdak ispriča Jurišiću sve što se dogodilo povodom dolaska Mutavčeve žene. Plašljivo je pritome pogledavao Rašulu da li ga taj ne čuje, no Rašula se upleo u neku raspru s Ro-

senkranzom. – Ružno, jako ružno, zar ne? Sličicu mu je ona htjela da dâ, a ne pismo.

Jurišić osjeti toliko gađenje i ljutinu da ju je htio odmah iskaliti na Rašuli. No odande iz kuta zamnio je smijeh, naglo, iznenadno, tako da se i Rašula okanio Rosenkranza, i pozanimao se šta je. I sam je udario u smijeh čuvši Mačeka.

– Čisto mali, čisto mali – smije se Maček i sa zadovoljstvom da ugađa Rašuli priča kako se Likotić izdao da je imao lues, samo čisto mali, čisto mali.

– Ovo je bezobrazno, to ja nisam rekao za sebe – goropadi se Likotić, ukočen, s duboko uleknutim očima vižlajući oko sebe mračno, a vrat mu škripi. – Imajte vi koga drugog, Mutavca, za budalu, a ne mene.

– Pustite vi Mutavca na miru – smije se Rašula pogledavajući spram Jurišića. – Nigdje nije pisano da među nama mora biti baš samo jedan budala.

– Sad se je pravi zauzeo za Mutavca! – digao se Jurišić s drva, netrenimice fiksirajući Rašulu, tako da se ovaj, u jedan tren čineći se najprije da to nije primijetio, osjetio ponukanim da reagira. Naslutio je da je Jurišić od Majdaka već sve doznao.

– Molim?

No Jurišić se naglo od njega odvrne. Iz kuta se svoga još prije pomaknuo Mutavac i vuče se uza zid. Već je zaokrenuo iza ugla, a njegovo lice je tako, tako strašno da se Jurišiću pričinilo kao mrtvačko i živo još samo po tijelu koje ga nosi.

– Spomenik vaše podlosti! – rekne on samo ogorčeno Rašuli i okrene za Mutavcem. Kuda će taj? U uzište? No ne, ravno ide spram vodovoda, valjda je žedan.

I doista je bilo tako. Već cijelo jutro gladnom Mutavcu je mučno, grlo mu je suho, popit će nekoliko kaplji vode, možda će mu biti bolje. Raširio je dlanove, a dlanovi mu drhću, voda se razlijeva, otiče kao kroz sito.

– Da vam donesem čašu, gospodin Mutavac? – primaknuo mu se Jurišić.

Već se međutim napio Mutavac, pa bulji sad napremase u zid. Tu, nadohvat ruku, ukucan je klin, i visi na njemu smota-

no uže, staro i izandalo, puno uzlova; tamničarki ono služi za sušenje rublja.

– N-n-nee, hh-va – prepao se Mutavac. – Hvala.

– No, a šta ste se tako zagledali u to uže?

– Kak-kovo uže? – tupo ga gleda Mutavac.

Možda on nije ni primijetio u što gleda, pomisli Jurišić i zadrži Mutavca koji se makao da ga ostavi.

– Poslušajte me, gospodin Mutavac! Vi znate da ja nisam Rašula i nikad vam nisam učinio nešto nažao. Štaviše, često vas branim. Ja sam doznao šta vam je Rašula učinio jutros, vama i vašoj ženi, te ću ga zato pokupiti na red.

– Nnnee...

– Šta ne?

– Bbbit će jjoš gore.

– Gore već ne može da bude. Nego to sam vam htio još reći: vi biste se još jedanput trebali javiti doktoru.

– Nnnee – mrnca Mutavac; već se on javio jedanput, pa ga je doktor otjerao. Bolje od bolnice možda bi bila smrt. Nije on uzalud čas prije zurio u uže. Misao mu se tad prikrala da bi najzgodnije bilo komadić ga odsjeći, zavući se nekud i objesiti. No, a Olga? Zazeblo ga od te misli. Ali što ga je to sad Jurišić zaokupio doktorom, zar već tako strašno izgleda? – Neee.

Tolika upornost izmuči, pa i najedi Jurišića.

– Vi sve samo ne, ne, kao da vam ja želim zlo. No pazite što vam kažem! Ja vam to ne govorim ko Rašula, i ne mislim da vam je vaša gospođa doista dala krišom kaku ceduljicu, jer čuo sam da vam je dala sličicu. No moglo se dogoditi da vam ju je ipak nekud turnula, a stražar ju namjerno nije htio naći. Sklonite se nekud i pregledajte se, možda je što važno.

S blesavom prepašću zirnua je u nj Mutavac. Pokatkad je on osjetio spram Jurišića neko povjerenje, no sad je to iščezlo potpuno. Nije li to on poslat od stražara, a možda i od Rašule? Nešto su govorili pisari da je baš tu negdje s Rašulom čas prije razgovarao, i baš o njemu.

– Nnnee – otegne on gotovo bezglasno i začepka po džepovima prsluka i izvuče sličicu. – Ttto, to je od nje.

– Ali to ste dobili poslije od nje! – podsjeti ga Jurišić koji je od Majdaka doznao i taj detalj. Uvrijedio se sad naslutivši da Mutavac u njega sumnja. – Kad biste vi u mene tako vjerovali ko u tu sličicu, bilo bi vam možda bolje, gospodin Mutavac. No kuda sad idete? Zašto baš opet k njemu? Zar nemate drugdje prostora?

Odlaknuvši što može otići, Mutavac se uputio spram drva da tamo sjedne. No u posljednji tren zapazi da tu sjedi Rašula s Majdakom; okrenuo se dakle i odsmucao opet u svoj kut.

Zlovoljno se naslonio Jurišić na vodovod, gleda za njim, vidi i Rašulu kako nešto neobično srdačno šapće Majdaku; šta opet tome podvaljuje? A neko ga sama zove. Donijeli su mu zajutrak, sigurno i novine; na novine on ovih dana čeka s nestrljenjem ko nikad. Potrčao je, i doista: dobio je i zajutrak i novine. Sjeo je da čita. Zaboravio je sve, vidi samo jedno, debelim slovima štampano: Kumanovo palo!

– Šta kažete na to, gospodin Jurišić – oslovio ga je Maček. – Kumanovo palo!

Još čas, i on i Rosenkranz, jedva dočekavši priliku da se Rašula odmaknuo, upleli su se baš o ovome u razgovor. Svaki iz svoga razloga. Rosenkranz naročito radi toga jer je, dočuvši od Rašule da Pajzl opet traži opoziv, pao u strašne brige. Nije li time propao i jučerašnji njegov sporazum s Pajzlom? Ako jest, onda je opet Rašula nešto sakrivio. A možda su se njih dvojica tako dogovorila protiv njega? U takovim brigama, nimalo se, dakako, ne povjeravajući, okomio se Rosenkranz pred Mačekom na Rašulu, i, ko obično, Maček je to sa zadovoljstvom prihvatio. Raspreli su oni tako naročito razgovor o Rašulinoj ženi. Svašta se čuje o njoj: troši Rašuline pare, klati se s oficirima, mogla bi pobjeći s parama; ej, kad bar bi, misle obadvojica i uživaju na samu tu misao. Ko dvije babe stisli su sad obadvojica, ogovarajući, glave, no sjeo je nedaleko kraj stola Jurišić. Maček se odmah obratio k njemu. S tim čovjekom on je prvih dana svog zatvora pokušao također drugovati. Brzo mu je međutim Jurišić otvoreno zamjerio drugovanje s Rašulom i Rosenkranzom, a čini se i onu davnu ponudu Petkoviću, o kojoj mu je Ma-

ček, jadan i ne misleći s kakim zanesenjakom ima posla, pričao sam. Tako su njihovi odnosi ohladili. No pribijajući se Jurišićevih sumnja, nastojao je Maček uvijek da Jurišića sasvim ne odbije od sebe; priliku za to dao mu je naročito rat na Balkanu, i tako se on ovih posljednjih dana nastoji Jurišiću približiti opet baš prekomjernim zanašanjem za srpske pobjede.

– Upravo čitam – ne pogledavši ga i ne misleći na njega, pije Jurišić mjesto kave novinske retke. – Kolosalno, doista!

– Vraški su dečki ti naši Srbijanci, kolosalna smo mi herojska nacija!

– I vi se ubrajate u heroje? – podsmjehuje se Rašula upravo se rastavši s Majdakom. Sav je obasjan. S laskama, s hvallama, skršio je Majdakovo nepovjerenje. Do jučer nije u njega vjerovao, rekao je, zato mu se uvijek i rugao. No od jučer, od one hipnoze, objasnilo mu se potpuno da je u njega silan spiritistički – spiritistički, reče poluinteligent Rašula! – talenat, i bilo bi silno interesantno još jedanput navesti Petkovića na hipnozu. Samo bi se trebalo požuriti, da ga Mutavac ne preteče! Jest, jest, Mutavac, zar nije opazio kako se jučer Mutavac nametao da Petković njega hipnotiše? No da, on je bio uspavan, nije vidio. Ali ako mu danas uspije, on će sam paziti da ni s jedne strane ne bude uznemiravanja i da ne završi onako ko jučer. Razdragao se vidljivo Majdak, ispričao mu čak svoju namjeru da pokopa kanarinca; i na to ga je osokolio Rašula. I sve smijući se Mačeku, smije se sad zapravo Majdaku. Ovaj se upravo uputio u ćošak dvorišta do kokošinca gdje traži trijesku s kojom bi iskopao zemlju. – Vama je, čini mi se, do Kumanova koliko i meni.

– To vi ne možete znati – skiselio se Maček. – To je stvar osjećaja koji su vama, jer se ne bavite politikom, strani.

– Vrlo lijepo – zijeвне Rašula – no kad osjećaji postanu stvar politike, onda je to još ljepše. Zar ne? Priznajte – udari on Mačeka po leđima, sam sjevši do njega – da biste sad radije bili dolje u Srbiji ratni liferant negoli heroj na frontu.

– Ja nikad ne želim nešto što ne mogu da budem.

– Što ne možete biti? Ratni liferant ili heroj na frontu? Mislim ni jedno ni drugo. Što se mene tiče, ja priznajem da bih

mogao biti samo jedno, sa sviješću da radim pametno i da me niko ne vara, a to je da budem ratni liferant. Vi to, dakako, ne biste nikada priznali. Gospodinu Jurišiću rado vjerujem da se iskreno zanosi za srpske pobjede, no vama, moj dragi – i opet zijevnu – vama ne mogu.

– Ja od vas ne trebam nikakih priznanja – digao je Jurišić glavu, a u glasu mu se osjeća strast. – I bolje je da ćutite! Mi svi znamo za što ste jedino sposobni. O tome je bio dokaz onaj jutrošnji slučaj s Mutavčevom ženom.

Rašula je htio Jurišiću laskom ugoditi, a doživio je protivno. No bez uzbuđenja, on po treći puta zijevne.

– Ja još i sad vjerujem da Mutavac pod odijelom nosi nekako pismo.

– Vi svašta vjerujete, tako i to da je Petković simulant.

– O, što se toga tiče, to nisam tvrdio ja, nego Maček. Obratite se radi toga na njega.

– Ja? – veseleći se već da će Rašula požnjati svoje od Jurišića, skočio je Maček sad ko udaren bičem. – Kako možete tako nešto, gospodin Rašula?

– Zar niste? Niste mi tamo to rekli, tamo pod kestenom? – ošine ga Rašula prijeteci, a samog ga neobično zabavlja da Jurišićev udarac odvrne od sebe na Mačeka. – Ne tajite, priznajte da ste to tamo rekli!

Maček, potkrvljen u licu, stoji osupnut i prosećim pogledom gleda Rosenkranza i Likotića, čak i Mutavca, neće li ga koji od te Rašuline podvale uzeti u zaštitu. To je sad pred tim Jurišićem tako potrebno. No svi ćute, čak i Rosenkranz s kojime je čas prije imao za Rašulu same poizbor izraze mržnje. Ćuti i Maček, obesnađen.

– Vi? Vi ste to tvrdili? – zgrane se na njega Jurišić, a i sam se još ne snalazi. Nevjerovatno mu je što kaže Rašula. No zašto je Maček tako zbunjen i ćuti?

– Pa, pa ja sam to doista u jedan čas, ali – zapinje Maček i najvolio bi skočiti i zadrži Rašuli nokte u lice.

– Priznajte, Maček, ne igrajte se sa mnom!

– *'S war doch Ihre Meinung* – konačno se ipak umiješa Rosenkranz nekako s vrlo velikim prijekorom, ali s vrlo ma-

lom odlučnošću; zapravo se on digao da ode i, izbjegnuvši cijeloj toj svađi, posvršava u uzištu neke svoje poslove.

– *Schweigen Sie!* Ništa ali! Kad to tajite, kako biste istom tajili da ste baš vi htjeli scenu s Mutavcem? To je bio vaš prijedlog.

– Moj? – problijedi Maček, odrvenjen.

– Vaš! Zar vama nije uvijek drago da zadirkujemo u Mutavca?

– To je nešto drugo.

Jurišić se snašao. Maček se nije uzalud bojao njegovih sumnja; Jurišić je, podstaknut još više vlastitim nekadanjim Mačekovim naivnim priznanjem da je u svoje novine primio (a valjda i pisao?) reklame za Rašulu, sumnjao u neku tijesnu vezu Mačekovu s aferom zadruge. Sad je to posumnjao još jače, i stara njegova odluka da izvede i svoj vlastiti odnos s Mačekom načistac nagnala ga je da rekne:

– Ja znam da su to podvale, gospodin Maček! No recite Rašuli otvoreno da laže, recite mu; šta ga se bojite?

– Ne bojim se ja ništa.

– No recite mi da lažem! – izaziva ga Rašula. – Recite mi, da onda i ja vama nešto kažem, a i Rosenkranz.

– *Schweigen Sie, Herr Rašula!* – stao je još čas Rosenkranz, a naslutio je kuda nišane Rašuline prijetnje. Izdati Mačeka, to se njemu ne čini u interesu, a i žao mu ga je pomalo.

Maček stoji bez riječi, zapanjen, jadan, ne zna šta bi. Najbolje je možda još ćutati. Uzeti krivnju na sebe. Pa to je njegov stalni udes. Uvijek je on kao odgovorni urednik poput jaganjca žrtvenog odnimao grijehe drugih, može dakle sad i grijeh Rašulin. Bolje to nego... Bolje da mu bude neprijatelj Jurišić nego Rašula. On se dakle skutri i prousti muklo, spuštenih oči:

– Jest, gospodin Rašula ima pravo. Ja sam ga nagovorio da se malo našali s Mutavcem.

– Vidite – pobjedonosno se okrene Rašula spram Jurišića.

– A vi biste sve bacili na mene i svemu bih ja morao biti začetnik.

Jurišić se zgadi. Ustao bi, otišao, no zadrži ga pogled na Mutavca. Ovaj je izvadio sličicu, primaknuo se, pa plačnim drhtavim glasom napinje se da nešto razjasni:

– To, to, to je ona meni dala, nije ced-ced-ced – proguta, ne izgovori, plačno čeka efekt svojih riječi, no svi ga pogledaju i odvrnu se kao da ga nisu vidjeli.

– Svejedno jeste li vi začetnik ili on! Bezuvjetno ste vi! Ali ovo je lopovština! Lopovština! Pogledajte ovog čovjeka! Bijedan je i uvučen u sebe ko puž, a vi ga razbijate, gazite! Zar vi mislite da on nije čovjek? Čovjek je, više nego vi svi!

– Odgovorite mu, Maček – smješka se Rašula.

Maček je sjeo, pa briše znoj koji mu je šiknuo na čelu u krupnim kapljama, u obliku vijenca. Žrtvovao je Rašuli sve što je mogao; šta može još? Izvukao je iz džepa novine, otvara ih i bulji u njih slijepo.

– Pustite me na miru, molim vas! Dosta je, gospodin Rašula!

– Pa i ja mislim da je dosta. Stvar je jasna valjda i gospodinu Jurišiću.

– Jasna mi je – pridružio se Jurišić. – Jasno mi je da se vi u stvari Mutayca hoćete pokazati čist tako da svoje blato bacate na druge. Čudi me ipak, gospodin Maček, kako ste vi to mekan pa se date od Rašule tako mijesiti.

– Nisam ja nikako tijesto.

– A meni se čini da jeste, i da znam zašto.

– Šta znate? – osupne se Maček.

– Znam! – otegne Jurišić, neodlučan bi li rekao, ne bi li. – Bit će da vas Rašula svojom aferom drži također u šahu.

– Kako? – tobože se začudi Maček. Čega se toliko bojao, sad mu se, kad je bilo izrečeno, pričinilo nečim bez ikakve veće važnosti. U tajnoj blagajničkoj knjizi je njegova opasnost, a ne u ovome što govori Jurišić. – To vi sudite jer sam vam kazao da sam štampao reklame za zadrugu. Štampao sam ih jer sam morao, nisam ja urednik. A sve ostalo je laž! Kad bi bila istina, to bi onda najprije morao da zna gospodin Rašula.

Rašula ćuti i slijega ramenima. Jurišić se protiv volje osmjehne:

– Kako vidite, gospodin Rašula ćuti! Kao da on priznaje mjesto vas.

– Ja nemam ništa da priznam niti da tajim – okosi se surovo Maček. – Ako vam se miješa, nađite sebi drugoga luđaka.

– Petkovića naprimjer? No on je za vas simulant!

– Petković je moj stari drug – sjedne demonstrativno Maček – i ja najbolje osjećam njegovu nesreću. Bolje nego vi!

– Bolje nego ja! A znate šta ću vam ja reći? To, da ste tog čovjeka upropastili vi!

– Ja? – zasmije se Maček; nikad njemu nije šta takova palo na pamet; kakova je to glupost? – Po čemu ja?

– Ljudi kao vi učinili su ga ludim. – Gleda ga Jurišić napeto u lice, a srdžba ga, dugo pritajivana, zanese. – Od najviše do najniže ljestvice takozvane naše inteligencije, svi ste vi to slavno društvo u kome karakteri kao Petković mogu često egzistirati samo tako da se od vas spase u ludilu. Jeste li vi sredi-
na za nešto čisto i veliko? Ko glib se prihvaćate sviju koji teže malo dalje, samo da im* oteščate lagan hod i uspon onamo kuda vi sami ne možete, pa i nećete. Jer vrh kojem težite negdje je sasvim drugdje i jednak je dnu gdje je sve prljavo, iako se kadikad i obično pravite da ste vrlo čisti. Kuda je Petković htio? Otkud i kuda su ga gonili vihrovi njegovih vječnih nemira? Ja ne znam. Otvoreno priznajem da ne znam. Ali znam da je bio ko srce iščupano i nabodeno na igle, u vječnom trepetu da nešto učini dobro i bude puls i plus vama svima, i to srce vi ste temeljito rasključali. Vaša zla krv ga je zatrovala, vaša. I kad gledam tog čovjeka koji je danas lud, onda mi je mrska vaša pamet. Jer čemu pamet ako ta služi samo za to da truje, prlja i čini svinjarije? Nije li vas stid, nije li vas stid?

– Nije. Radi kakovih svinjarija da se stidim? – digne se i vikne okorno Maček, tobože uvrijeđen, a i bliz da bude uvredljiv. Sav Jurišićev patos njemu je smiješan, ponešto i nerazumljiv.

– O, radi mnogih! – s prezirom, pa i mržnjom, omjeri ga Jurišić. – Ali ne trebate se stiditi! Svaki vaš stid bio bi simulacija! Simulant!

– Ja simulant? – razumije ga i ne razumije Maček. – Vi to valjda mislite Petkovića, jer o njemu ste govorili?

* U izvorniku stoji: *mu*.

– Vas, vas mislim! Simulant ste vi u svemu. Loš simulant, svakako, i onda kad govorite o Kumanovu, i onda kad hoćete sakriti svoje sudjelovanje u posmrtnoj zadruzi – uvijek.

Na ovu direktnu optužbu Maček je ravnodušan. Videći se uhvaćenim u škripcu, bez mogućnosti da pred Jurišićem pobjegne, jer tu je i Rašula koji ga može vratiti u škripac natrag, on se osmjehne trpkoo, ko s odricanjem, ali i s potajnom nadom na dobitak.

– Jest, ja sam sudjelovao u posmrtnoj zadruzi. Pitajte Rašulu! Njemu će jako koristiti to priznanje.

Rašula se pričini kao da ih nije dosad slušao. Trgne se izvještačeno.

– Šta? Ja o tome ništa ne znam... Ništa! – poslije stanke potvrdi Rašula sa smiješkom; njemu je sada i do toga da ipak tog Mačeka, na koga računa, potpuno ne odbije od sebe, a i zabavlja ga da Jurišića zbnunjuje.

– Vidite, vidite, sada ste dobili odgovor na vaše podvale! – užagri se Maček, oduševljen ko da se trgnuo iz procijepa i našao na slobodi. Osjeća se ko malen pobjednik, i zna da mu se ta pobjeda može brzo pretvoriti u poraz. Rašula mu je na tren pomogao, no ne može li ga opet žrtvovati? Dalje, dalje od te opasnosti! – Ali vi valjda niste još sve rekli o Petkoviću?

– Nisam vam rekao još ni sve o vama. Simulant! Sada ste to više za mene nego ikad! – iskosice gleda ga Jurišić, ko s porugom; naslućuje da je i Rašula spram Mačeka u nećemu vezan i da su si sad obadvojica tih nitkova učinila međusobnu uslugu kojoj bi imao pasti žrtvom on sam.

– Vi opet isto! A molim vas, šta bi onda bio Petković? Molim, ja ništa neću zlo o njemu. Nego recite mi samo ovo: što to znači da se on naziva anarhistom i u isto vrijeme je lojalan? Molim vas, ili je simulacija jedno ili drugo. Kako vi to tumačite?

– Kako? – uhvati se Jurišić na taj Mačekov mamak i odmah zapne.

– Kako? – ponavlja Maček tvrdokorno, izazovno. – Vi se, čini se, nalazite u škripcu i ne možete to objasniti.

– O, u škripcu ste sigurno vi, a ne ja – zgrane se Jurišić.
– Vama su čudna i nerazumljiva njegova protivurječja! No što

radi cijela Hrvatska nego da se pri zdravom razumu razdire u protivurječjima? U njemu, Petkoviću, zbrali su se svi apsurdni njegove okoline, on je tragičan tip naše hrvatske groteske. On je tip naše inteligencije koja može najnevjerovatnija protivurjeđa da skupi pod lubanju – ideje, argumenti motljaju se, šarēnē u tim lubanjama ko vašar – po slučaju, po impresiji, sad ova jača, sad ona. I sve se te lubanje meni često čine ko male barke na jedra u koje su dunuli vjetrovi sa svih strana, i barke se ljuljaju, batrgaju na mjestu, i miču tek tamo kuda ih gurne slučajno tek jači vjetar. I tako se ta inteligencija većinom giba u besplodnom krugu. Krmanoš im, čini se, fali, a ako ga i imaju, onda još uvijek treba zaviriti u njegovu dušu, šta ga vodi, nisu li mu motori prljavi i krma u ruci trula. Trula, o, koliko toga je u samoj toj inteligenciji trulo! Za koliko i koliko od njih misao vodilja postoji samo kao misao svodilja! Svodilja koja sparuje ideju sa skandalom i skandal trijumfuje pod zastavom ideje! I to je ona slavna sredina, ono slavno društvo u kojem tragika čovjeka, Petkovića, svijetli kao tužni simbol propasti sviju onih koji hoće da služe ideji, a ne skandalu. Bio je pošten, nesebičan, i htio je da bude krmanoš, nekud da odvuče neorijentirane mozgove oko sebe, nekud na čisto. U ravno. Ali je bio i previše tip inteligencije, previše tip onih koji trebaju vođe, a ne da to budu sami. Ali kao karakter, pokušavši da se opre, on je pao časno u tom svom pokušaju, pao je zablacēn, oklevetan, pao je i tone, jer su mu cinici, kojih je legion, provrtali mozak ko barku. A u taj legion cinika – Jurišić stane i pogleda sve oko sebe, zapevši okom na Rašuli.

– Spada i Maček – pretekne ga Rašula sa smiješkom. Često je njega Jurišić nazivao cinikom, te osjeća da će ga to i sada.

– I vi, još najviše vi! – prasne Jurišić spram njega. – Ali i on! Zajedno i s mnogima još sačinjavate vi taj legion, i postaviti među vas Petkovića, to je kao da bi se goloruk vitez našao među razbojnicima i pravednik među huljama!

Maček htjedne nešto da odgovori, no proguta riječi. Noliko puta došlo mu je da Jurišića prekine – molim vas, dajte mi do riječi – a zapravo ni sam nije znao šta da kaže, u suštini

nije ga ni razumio. No ovo posljednje, to je razumio, ali taj napad se već ne tiče samo njega, nego i Rašule. Šta će taj?

– Jeste li čuli? – pita on njega gotovo s uživanjem, kao da Jurišić nije mislio i njega samoga.

– To ja sebi ipak ne bih dao kásti – zamumlja Likotić od zida gdje je naslonjen kraj Mutavca. Već je i prije imao priliku, ali sada se ipak riješio da se i Rašuli i Mačeku malo revanšira za sva ruganja ovog jutra.

A Rašula se tiho, prigušeno smije. No i prestao se smijati. Njemu je, istina, u interesu da se danas s Jurišićem ne svađa. No neće li taj popuštanje smatrati slabošću? Ako mu sada opusti, poslije može Jurišić biti još drskiji. On se dakle izvještačeno razbjesni.

– Ko je hulja? Zavežite vi sebi jezik! Balavac! Šta ste vi bolji od nas? Mi smo svi jednaki ovdje, nema tu razlike! Vi niste hulja, ali ste glupan!

– Ja sam hulja za vlast i za hulje, a vi ste hulja za narod i za poštene ljude. Trgovac s mrtvacima! I za cio biste narod htjeli da bude na umoru i da ga osigurate u svome džepu.

– Nekada, sada više ne!

– Da ga metnete na led; eto, takove hulje i drže narod na ledu, i energije su se njegove, da vas sve pobaca k vragu, smrznule i ukočile. A što se tiče glupana, tu titulu ste već dobili danas sami od svog prijatelja Pajzla. Valjda niste zaboravili?

– To je on vama rekao, vas se ticala ta vizitkarta, vi ste upravo došli – laže Rašula i najednom trijumfira. – Uostalom, znate šta ću ja vama reći? Fućkam ja na sve vaše poštenje! Vi se držite poštenim i Petkovića držite poštenim, a ipak ste tu ko i mi; šta vam dakle koristi poštenje?

On pogleda Mačeka s trijumfom, ali i s prezirom, kao da mu hoće reći: to je, vidiš, ono što je tom balavcu trebalo krenuti pa da šuti. A Maček samo zaklima glavom i sjedne rasprostrvši pred sebe novine, srećan da može šutjeti i da je sad na Rašuli red da se nateže s tim Jurišićem.

– Meni ništa! To je uopće divno stanovište, divno – ponavlja Jurišić, zaista pogođen Rašulinim pitanjem. Uvijek je to pitanje, samo s drugog, poštenijeg gledišta, bilo i njegovo,

sad je Rašula u nj dirnuo ko u bolnu nezaliječenu ranu. I on s unutarnjim pogledom na tu ranu začuta.

– Tako je, moj mladi gospodine – nastavlja Rašula. – Sve što je nekorisno valja odbaciti, odbaciti! Poštenje! Phi! – zafićukne. – Šteta što ne možete pitati Petkovića da li bi sada bio radije pri pameti i nepošten ili pošten i lud!

– Radije bi bio lud! Radije! – vikne Jurišić, trgnuvši se stravično iz svoje ćutnje. A i samome mu je strašno od tog svog povika kao da je time Petkovića sam osudio na propast u ludilu.

– Ne vjerujem! Onda bi doista zavrijedio da je lud i da mu je glava mala barka na jedra – zapjevuca Rašula i zapilji oči Jurišiću preko glave. – Uostalom, pitajte ga, tu je!

Jurišića zabride srsi i okrene se naglo. Tamo kraj zida Likotićevo se lice otegnulo i obrazi uleknuli još više.

Iza ćoška, jedan po jedan, tiho, ili s izrazom ljudi koji se spremaju da kradom nešto šapnu – a gdje koji i došaptavaju – prosuo se roj uznika. Prosuo se na općenit utisak siv, pa teče u iskrivudanoj crti dvorištem ko kišnica jarkom. Svi tamo spram kestena, golog i bez lišća – na njemu je lišće već u junu bilo žuto, a u julu počelo padati.

Među prvima pojavio se i ide Petković. S rukama na leđima, sa smiješkom u licu. Pogledao je pisare, osmjehnuo se još više, radosno, gotovo djetinjasto. Ali bez riječi. I ide s ostalim uznicima ko mašinalno, jer se nalazi među njima, ide dalje, ravno spram kestena.

Iza svijju njih vuče se stražar s puškom na ramenu, visok, jedar i mlad. I Burmut je zaštakao kraj njega sa svojim dugačkim nogama, pa vitla ključevima i goni uznike.

– Hajd', hajd'! A što ti, Jurišić, fakin, praviš tu galamu? Čuje te se čak na sud!

Krug uznika se zatvorio i zavrtio polako. Započela je jutarnja jednosatna šetnja. Stražar je stao pred kapijom pa nadzire uznike. Trljajući oči, Burmut je sjeo do Rašule među pisare. Pridrijemao je malo gore i prisnilo mu se da se gosti kod kuće sa ženom i sinovima, te je sad zlovoljan, misleći kako bi to bilo moguće i ovdje noćas s Rašulom i pisarima. Tako mu je

Rašula predložio upravo jutros. No opasno je to – eh, šta da se kaže za takav život gdje i malo dobra uzimaju za zlo! I baš kao da su mu pisari za to krivi, ljuti se:

– Fakini vi, tako bi i vama trebalo, ko onima, oko kostanja! A ne ovako, ko gospoda! Lijepa gospoda! Samo galamiti znate! Tako ni veleizdajnici nisu smjeli galamiti!

– *Nicht zürnen*, papica, tanas vaša ročendan – osmjejuje se nekako srdačno Rosenkranz; dok su se ovdje svađali, on se tajom odvuкао do Burmuta i dao mu za ročendan guldn.

– Ti vrag ročendan – sjetio se baš toga guldna Burmut, pa mu je nekako lakše. – Znam ja, htjeli biste vi da papica ima ročendan svaki dan pa da ne radite! Fakini, u kancelariju bi vas trebalo sve potjerati, na posao! Zašto ja moram da radim? – digne se, no već začas turne glavu među pisare. – A šta kažete, deci, o Petkoviću? Ti vrag, tražio on od mene kanapa, tobože treba mu da priveže jednom golubu oko vrata pismo, a golub daleko! I eto ga na, zabio sebi u glavu i hoće da bude jednak s drugima i da šeće ko ostali. Poludio čovjek sasvim, *tas hajst* prijaviti tamničaru!

– Već on zna! Ne trudite se, papice – stane preda nj Rašula.

– Pak? – ne zaustavlja se Burmut. Guldn mu je u džepu i nije njemu sad toliko do prijave o Petkoviću koliko da skoči načas iz uzišta na čokanče šljívě. – Znam ja svoju dužnost! – gurne Rašulu ključem. – Prijava je prijava! – I šestari spram kapije; i premda su svi uznici u krugu mirni, šišti ipak spram njih usput: – Deci, mir! Točka deset! Šeći bez riječi!

Izašao je, a s njegovim izlaskom kao da je izašla i sva vika; dvorište je utihnulo. Tiho je ko i sunčana lopta što se digla iznad šljemena ulične zgrade, blize slobodi, pa sja na nebu ko veliki, zlatozraki kolut boje na modrikavoj paleti. Na drugoj strani, bliže iznad krova uzišta, razlila se žučkasta, poluobla i jednim krajem u plavilu razišla mrlja. To je pola mjeseca zaostala na nebu, pa blijedi sve više i doskora će postati nevidljiva. Čini se da je to tamo gore veliki medeni bombon koji se pod toplim zrakama sunca rastapa u plavilu neba ko šećer u kavi.

I svjetlo sunčano u dvorištu je sve niže, plazi preko naslaga drva koje se jedva primjetno isparuju i puše u finim maglicama.

Iza kokošinjca, tik ispod zida – u kutu je kanta sa smećem – iskopao je Majdak, duhom odsutan od svega ostalog, jamicu i ukopao u nju kanarinca, pa se sad dao na posao, da od trijeske sačini krstić za kanarinčev grob. Ta misao na krstić javila se u njemu vrlo svečano. Sjecka on trijesku i sjedi na drvim, pa zaljubljeno gleda u Petkovića.

I svaki se čas obazire, diže glavu i posmatra mjesec. Čini se da ga vrlo zanima kako će toga nestati.

Mikadu Majdaku, koji je nekada jednog jutra zvijezdu Danicu mirisao kao ružu, pričinio se naime taj ostatak mjeseca kao kriška dinje na plavom, širokom pladnju. On vrlo rado sadi i jede dinje, i ovo ljeto ih je sebi stalno dao nositi od kuće i s trga u zatvor. Pa se sad, iako mu je žao da mjeseca tako brzo nestaje na nebu ko kriške dinje u plavim čeljustima, raduje ipak svome priviđenju. Zaboravlja načas brige koje mu, naročito poslije razgovora s Rašulom, zadaje misao na Petkovića. Plete krstić za kanarinčev grob i razblažen je kao da se već nalazi u transu.

A na šljemenu ulične kuće šćućurili su se i sunčaju se golubovi, te guću u altu ko da bugarijaju pratnju tužnoj i raskidanoj ariji ovoga jutra.